
SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

Z OBSAHU:

- J. ZAJONC: Tradičné predstavy a názory spojené s pradením a tkaním
M. ŠÍPOŠ: Albánska migrácia na Slovensko – história, špecifiká, súvislosti
K. NOVÁKOVÁ: Počiatky dedinského turizmu na Slovensku (Prípadová štúdia o vinohradníkovi-podnikateľovi)

Na obálke:

Prvá strana: *Svätá rodina. Kuchynská textilná nástenka. (K článku J. Zajonca: Tradičné predstavy a názory spojené s pradením a tkaním, s. 361.)*

Preklady: S. Šimková, M. Šípoš

Dear reader,

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) is a quarterly with a long tradition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Slovakia.

This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, book reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk, Slovenský národopis deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of Slovenský národopis you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

Distributed by:

Slovak Academic Press, Ltd.,
P.O. Box 57, Nám. slobody 6
810 05 Bratislava
SLOVAKIA

Electronic version accessible via Internet

URL <http://www.sappress.sk> <http://www.etnologia.sk>

HLAVNÁ REDAKTORKA

Gabriela Kiliánová

VÝKONNÉ REDAKTORKY

Hana Hlôšková

Tatiana Podolinská

EDIČNÁ RADA

Lubica Droppová, Gyivicsán Anna (MR), Martin Kanovský, Soňa Kovačevičová, Eva Krekovičová, Jan Krist (ČR), Milan Leščák, Martin Mešša, Magdaléna Paríková, Ján Podolák, Peter Salner, Zdeněk Uherek (ČR), Miroslav Válka (ČR)

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

ŠTÚDIE

- Z a j o n c, Juraj: Tradičné predstavy a názory spojené s pradením a tkaním..... 349
- Š í p o š, Michal: Albánska migrácia na Slovensko – história, špecifiká, súvislosti..... 404
- N o v á k o v á, Katarína: Počiatky dedinského turizmu na Slovensku (Prípadová štúdia o vinohradníkovi-podnikateľovi)..... 421
- ROZHLADY–SPRÁVY–GLOSÝ
- PhDr. Ondrej Krupa, CSc. jubiluje (Eva K r e - k o v i č o v á)..... 437
- Mladá jubilantka (Zita Š k o v i e r o - v á)..... 441
- Blahoželanie Lacovi Mlynkovi - päťdesiatnikovi v zábehu.....(Gabriela H a b á - ň o v á – Pavel H a b á ň) 442
- Udelenie ceny Jána Mjartana Michalovi Markušovi a výstava Slovenské drotárstvo kedysi a dnes (Ladislav M l y n k a)..... 444
16. Medzinárodná konferencia výskumníkov drobných pamiatok (Ilona L. J u h á s z) 446
- Etnologické rozpravy: 2004-2006 (Katarína P o p e l k o v á – Juraj Z a j o n c) ... 448
- Ľavol Dobšínský a jeho dedičstvo (Eva K r e - k o v i č o v á)..... 450
- Konferencia MUSEAUM HUNGARICUM I. (Izabela D a n t e r o v á)..... 452
- Diplomové práce obhájené v šk. roku 2003/2004 (Magdaléna P a r í k o v á)..... 454
- Slovenky. Životné príbehy Sloveniek vo Vojvodine (Zuzana H u r t a j o v á)..... 460
- Edícia Holokaust na Slovensku (Monika V r z g u l o v á)..... 462
- Mannová, E. (ed.): Krátke dejiny Slovenska (Juraj Z a j o n c)..... 463
- Hanzl, Z., Gába, Z., Procházka, L., Sedlická, K., Slouka, J., Traxler, J.: Kámen v rukodělné výrobě českého venkova (Ol'ga D a n g l o v á)..... 466
- Plavec, M.: Majstri. Výrobcovia ľudových hudobných nástrojov Slovenska (Miloš Š í p k a)..... 468
- Perspektívy štúdia a výskumu v spoločenských vedách (Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov) (Katka Z a j i c o v á - N á d a s k á)..... 469
- Navrátilová, A.: Narození a smrt v české lidové kultuře (Kornélia J a k u b í k o v á) ... 472
- Liszka, J.: Volkskunde der Ungarn in der Slowakei (Magdaléna P a r í k o v á) ... 473

RECENZIE–ANOTÁCIE

- Haukanes, H. (ed.): Women after Communism. Ideal Images and Real Lives (Marta B o - t í k o v á)..... 456
- Drápala, D. (ed.): Aktivity duchovných na poli vedy a kultury (Hana H l ô š k o v á) ... 457
- Holubová, M. – Petráňová, L. – Tarcalová, L.: Obyčejové právo (Peter S l a v k o v - s k ý)..... 459

CONTENTS

STUDIES

Z a j o n c, Juraj: Traditional images and views linked to spinning and weaving.....	349
Š í p o š, Michal: Albanian migration into Slovakia – history, specifics and relations.....	404
N o v á k o v á, Katarína: Beginnings of village tourism in Slovakia	421

NEWS-HORIZONS-GLOSSARY

Jubilee of PhDr. Ondrej Krupa, CSc. (Eva K r e k o v i č o v á).....	437
Young jubilant (Zita Š k o v i e r o v á).....	441
Greetings to Ladislav Mlynka (Gabriela H a b á ň o v á – Pavel H a b á ň).....	442
Ján Mjartan Award given to Michal Markuš and the Exhibition Slovak tinker-masters yesterday and today (Ladislav M l y n k a)	444
The 16 th International conference of researchers of small sacral monuments (Ilona L. J u h á s z).....	446
Ethnological discourses (Etnologické rozpravy) 2004-2006 (Katarína P o p e l k o v á – Juraj Z a j o n c).....	448
Pavol Dobšinský and his heritage (Eva K r e k o v i č o v á).....	450
Conference MUSEAUM HUNGARICUM I. (Izabela D a n t e r o v á).....	452
Diploma-thesis sustained in the academic year 2003/2004 (Magdaléna P a r í k o v á).....	454

BOOKREVIEWS-ANNOTATIONS

**TRADIČNÉ PREDSTAVY A NÁZORY SPOJENÉ S PRADENÍM
A TKANÍM****JURAJ ZAJONC**

*PhDr. Juraj Zajonc, CSc., Ústav etnológie SAV, Klemensova 19,
813 64 Bratislava, Slovakia, juraj.zajonc@savba.sk*

The article deals with images and views relating to spinning and weaving in Slovakia stemming from the pre-Christian thought. The writer has brought these traditional conceptions together to analyse them from the point of their genesis and frequency of occurrence in this territory, all within the scope provided by primary sources. The examination starts with a sum of primary data preserved in written records or oral tradition linked to the rural environment and the cottage industry of cloth-making. When dealing with Christian modifications of earlier images and views, he also considers ideas associated with Christianity. To explain the origin and development of certain images, material discovered abroad is also employed. Though it is mostly of Slavic origin, sources from other-than-European cultures are also examined. The basic principle for sorting out the mentioned phenomena is technology. The text is divided into chapters on spinning (1), rolling-up the yarn into ball (2), bleaching the yarn (3), arrangements for weaving (4), and weaving (5).

Kľúčové slová: pracovné zvyky, tradičné predstavy, pradenie, tkanie, slovanské božstvo, démonická bytosť

Key word: labour habits, traditional imagination, spinning, weaving, Slavic deity, demonic being

Pradenie a tkanie patria do skupiny najstarších pracovných výrobných činností. Rovnako vreteno možno zaradiť k najstarším výrobným nástrojom a tkáčsky stav zahrnúť medzi prvé mechanické výrobné zariadenia, ktoré človek skonštruoval. Základom výskytu

zhotovovania priadze v technologickej škále určitej kultúry je dostatok vlákien vhodných na spriadanie. Tkanie je zrejme v rámci všetkých tradičných spôsobov zhotovovania textilu¹ technologicky najmladšou ručnou textilnou technikou. Naznačuje to aj fakt, že napr. v kultúrach strednej a východnej Ameriky nebol zostrojený tkáčsky stav a nerozšíril sa tu ako prevládajúce zariadenie na výrobu textilu ani po jeho prinesení kolonistami (GILLOW – SENTENCE 2000: 42). Tkanie je v základnom princípe zmechanizovaným pletením z dvoch pravouhlo sa krížiacich sústav nití a oproti iným textilným technikám vyžaduje náročnejšie pomôcky a zariadenia.

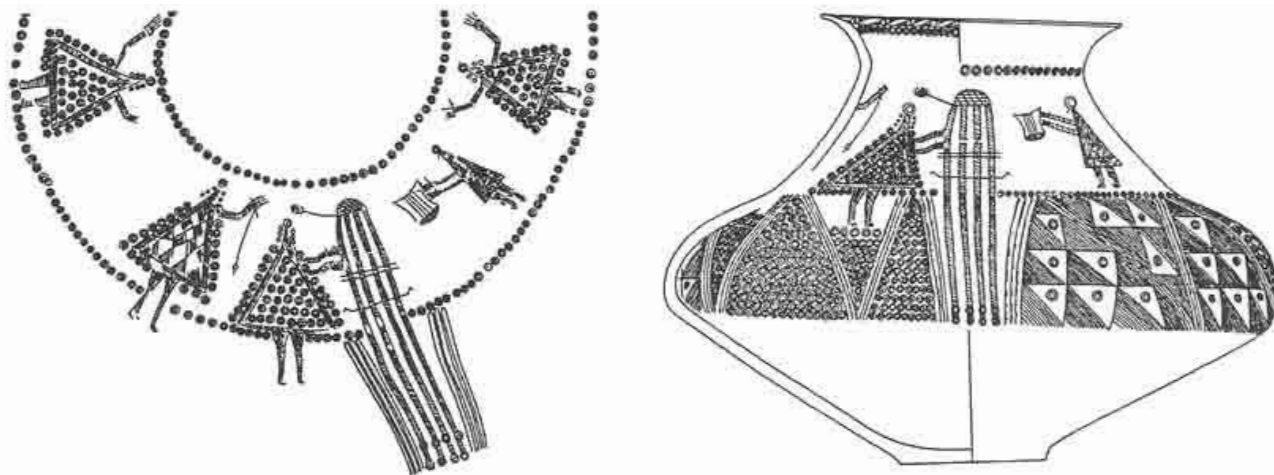
0. Predmet a ciele príspevku, stav rozpracovania problematiky²

Kým archeologické pramene poskytujú predovšetkým doklady o materiálnej stránke textilnej výroby (nástroje, menej textilie), etnografické a etnologické bádanie prináša vo veľkej miere aj informácie o jej duchovnej zložke. Poznatky o mimoeurópskych kultúrach i údaje z minulých storočí z Európy ukazujú, že pradenie a tkanie vždy tvorilo aj z duchovného hľadiska dôležitú súčasť tradičnej kultúry. Ako príklad môže slúžiť nádoba zo Šoprone zo staršej doby halštatskej s najstarším známym vyobrazením pradúcej osoby a osoby pri vertikálnych krosnách (BARBER 1992: 55, 92). Umiestnenie týchto výjavov na nádobu s funkciou popolnice nebolo iste náhodné a nemalo zrejme len dekoratívny význam (obr. 1).

Dlhodobé znalosti i zručnosti pradenia a tkania, ktoré sa tradovali predovšetkým prostredníctvom žien, mali v Európe pevné miesto v ročnom pracovnom cykle spätom s cyklom vegetačným. Podľa etnografických poznatkov bolo pradenie a následné tkanie koncentrované do zimného obdobia a ich produkty ako prvky hmotnej kultúry plnili úžitkové, znakové i symbolické funkcie. V uvedených kontextoch sa aj v kultúre na území Slovenska vyvíjal komplex názorov a predstáv spojených s týmito pracovnými činnosťami. Jeho najstaršia časť, koreniaca predovšetkým v mágii a v predkresťanskom svetonázore, bola sčasti modifikovaná a prekrytá kresťanskými prvkami. Existencia tohto pohansko-kresťanského komplexu predstáv a názorov bola viazaná na aktívne využívanie techník ručného pradenia a tkania. S nimi je spojený aj ich zánik v druhej polovici 20. storočia, po ktorom ostali iba v latentnej podobe ako súčasť spomienkových a poverových rozprávání.

Predmetom tohto príspevku sú predstavy a názory spojené s pradením a tkaním, vychádzajúce z predkresťanského svetonázoru, ktoré sa uchovali v písomných prameňoch alebo v ústnej tradícii. Cieľom príspevku je sústrediť a analyzovať túto časť tradičných predstáv a názorov z hľadiska genézy a v rozsahu danom pramennou bázou aj z hľadiska ich frekvencie na sledovanom území. Východisková suma údajov o predstavách a názoroch sa viaže na dedinské prostredie a domácku výrobu tkanín. Tam, kde je to opodstatnené, zaoberám sa aj predstavami spojenými s kresťanstvom. Ide zväčša o kresťanské modifikácie starších názorov a predstáv. Na objasnenie pôvodu a vývinu niektorých predstáv využívam komparatívny materiál z území mimo Slovenska, prevažne slovanskej proveniencie,³ prípadne z mimoeurópskych kultúr.

Problematika vývoja predstáv a názorov spojených s pradením a tkaním nebola doteraz v slovenskej etnografickej literatúre predmetom samostatného spracovania. Ich výskyt a genéza sa sledovali buď v rámci výročných zvykov a obradov, alebo sa venovala pozornosť len ich časti v rámci štúdia pracovných zvykov.⁴ Prvý syntetický pohľad na pradenie v kontexte zvykov podal P. Dobšinský v *Sborníku slovenských národných piesní, povestí, prísloví, porekadiel, hádok, hier, obyčajov a povier* z roku 1870.⁵ Na základe tejto a niektorých ďalších prác vznikol príspevok *Slovenské priadky* (1924) od P. Socháňa. Neskôr

Obr. 1 Zobrazenie pradenia a tkania na zvislom stave so závažiami na nádobe zo Šoprone; celkový pohľad na nádobu. Maďarsko, 7. storočie pr. Kr. Prevzaté z Krieger 1970: tab. 10, 11.

boli ucelene spracované iba predstavy súvisiace so zákazmi pradenia. Materiál z územia Slovenska k tejto téme sústredila a interpretovala v rámci štúdia výročného zvykoslovia E. Horváthová v publikácii *Rok vo zvykoch nášho ľudu* (1986) a v niekoľkých ďalších prácach (napr. HORVÁTHOVÁ 1990, 1995a-d). Na jej práce nadväzujú state *K zákazom pradenia a Lúboštná mágia a čarovanie* v publikácii *Zabudnuté priadky* (LUTHER 1999: 20-23, 53-70). Obsahujú aj ďalšie údaje o zákazoch pradenia, pochádzajúce z archívnych prameňov a z literatúry. Termíny, v ktorých bolo pradenie zakázané, boli témou výskumu v rámci prác na *Etnografickom atlase Slovenska* (ďalej EAS 1990).⁶ Publikované dokumenty i archívne pramene, ako to potvrdila aj excerpčia pri príprave tohto príspevku, však obsahujú bohatý korpus údajov dotýkajúcich sa danej problematiky v oveľa väčšej šírke. Preto som sa ich rozhodol zozbierať, sumarizovať a výsledné zistenia začleniť do kontextu doterajších poznatkov.

Výskyt názorov a predstáv spojených s pradením a tkaním ako súčasťou tradičnej kultúry obyvateľov Slovenska i Slovákov žijúcich mimo neho potvrdzujú písomné pramene už od 18. storočia. Vo väčšej miere sa vyskytujú v etnografických a folkloristických prameňoch z konca 19. storočia. Sú obsiahnuté najmä v príspevkoch o tradičnej ľudovej kultúre v *Časopise* a *Sborníku Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, v *Sborníku Matice slovenskej* i v ďalších dobových periodikách.⁷ Rôznorodé údaje o pradení a tkaní obsahuje aj materiál sústredený učiteľmi výskumom organizovaným Etnografickým seminárom Filozofickej fakulty UK v Bratislave v roku 1939, ktorý je publikovaný v práci *Pramene k tradičnej duchovnej kultúre Slovenska (obrad, zvyky a povery)* (LEŠČÁK - FEGLOVÁ 1995). Okrem uvedených prameňov som preštudoval aj state o textilnej výrobe a zvykoch v lokálnych a iných teritoriálnych monografiách vlastivedného i národopisného charakteru. Ďalším zdrojom údajov boli výskumné archívne materiály z Vedeckých archívov ÚEt SAV a z Archívu Národopisnej spoločnosti Slovenska. Časť údajov som získal vlastným terénnym výskumom. Ako zdroj údajov mi slúžil aj *Návod na etnografický výskum výroby a spracovania textilných vlákien na Slovensku* (PÁTKOVÁ 1965), ktorý vo forme otázok s príkladmi obsahuje indicie predstáv spojených s pradením a tkaním. Vychádzal som aj z materiálu získaného dotazníkovým výskumom k EAS⁸ i z informácií uvedených v prácach D. Luthera a E. Horváthovej.⁹

Hoci suma sústredených údajov nepokrýva rovnomerne celé územie Slovenska, možno na jej základe sledovať hlavné skupiny predstáv a názorov spojených s jednotlivými časťami technológie pradenia a tkania, a to ako v synchrónnom, tak aj v diachrónnom pohľade. Ako základný princíp triedenia sledovaných javov som zvolil technologického hľadisko, z ktorého vychádza aj členenie príspevku na kapitoly:

1. pradenie
2. motanie priadze
3. úprava priadze bielením
4. príprava na tkanie
5. tkanie

Podkapitoly sú vytvorené podľa následnosti operácií jednotlivých fáz pradenia a tkania, ich prvkov (napr. nástroje, osoby), okolností (čas a priestor). Údaje o predstavách spojených s jednotlivými operáciami sú zoradené v následnosti veštby, pozitívne praktiky a negatívne pôsobiace praktiky vrátane zákazov.

1. Predstavy a názory spojené s pradením

Zhotovovanie priadze tvorí súčasť postupov spracovania surovín vo všetkých kultúrach na rozličných stupňoch civilizačného vývoja. Podľa spôsobu skrúcania vlákien pradiava, použitých nástrojov a kvality hotovej priadze išlo buď o pradenie,¹⁰ druganie¹¹ alebo šúľanie¹² priadze. Pradenie je vďaka množstvu predstáv a názorov tvoriacich základ bohatej škály zvykov najviac ritualizovanou ženskou prácou (PETRUCHIN 2002: 395).

Predstavy a praktiky boli spojené s pradením ako činnosťou vrátane surovín a nástrojov, ako aj s produktom tejto činnosti – s priadzou. Pradenie vykonávané za určitých podmienok - osoba, spôsob, miesto a čas - malo alebo mohlo ovplyvniť život pradičej osoby alebo jej okolia. Nič upradená za takýchto podmienok často nadobudla špecifické vlastnosti.

1.1 Pradivo – kúdel' a vlna

Na Slovensku boli tradičnými druhmi pradiava kúdel' (vlákna zo stoniek ľanu alebo konopy) a ovčia vlna. Na väčšine územia Slovenska sa od polovice 19. do polovice 20. storočia pestovali obidve vláknodarné rastliny. Boli však aj oblasti, v ktorých len jedna z rastlín tvorila základ ručnej domácej výroby tkanín.¹³ Produkcia a používanie vlny bolo späté s chovom oviec. V nížinných oblastiach a v horských kotlinách orientácia na získavanie vlny vychádzala zo staršej stredovekej tradície. Tá sa zachovávala aj po rozšírení karpatského salašníctva v horských oblastiach, hoci v ňom malo získavanie vlny sekundárny význam (PODOLÁK 1982: 189).

Konopa¹⁴ je dvojdomá rastlina, ktorá má samičie a samčie rastliny. Táto skutočnosť súvisela nie len s jej pestovaním,¹⁵ ale odrážala sa v predstavách o rastline, ktoré boli základom praktík ľúbostnej mágie a veštíeb.¹⁶ Dievčatá v Bošáckej doline na okraji poľa zviazali nitkou dve mladé vedľa seba rastúce rastliny s tromi-štyrmi lístkami. Ak takto zviazané vyrástli dve samičie alebo dve samčie rastliny konopy, malo sa dievča do jesene vydať (HOLUBY 1958: 221, 349).¹⁷ V tej istej oblasti boli známe tzv. *sverepé konope*,¹⁸ ktoré mali samičie i samčie kvety na jednej rastline. Deväť bylí takýchto konôp zabalených v nohaviciach, ktoré si dievča dalo pod hlavu, jej malo privodiť sen o budúcom manželovi. Sverepé konope si dávali za pás aj vydajachtivé vdovy. Vlákna takejto konopy sa však nesmeli dostať do kúdele a spriasť na niť. Kto by mal odev z plátna s takouto niťou, buď by sa zbláznil, utopil (ibid. 172, 221), zabil by ho strom v hore alebo hrom (ONDREJKA – CIFRA 1998: 486).

Konopa slúžila ako prostriedok na veštenie vydaja aj bez ohľadu na jej dvojdomosť. V obciach Zvolenskej stolice sa dievčatá v predvečer sv. Jána váľali po konopných poliach. Ak pováľané konope do rána vstali, mali sa dievky do roka vydať (A. B-y 1894: 131).

Jednou z fáz získavania vlákna z bylí rastlín bolo ich máčanie vo vode, najčastejšie v *močidlách* - v upravených jamách na močaristých miestach alebo pri vodných tokoch. Podľa nelokalizovaného údajá¹⁹ bola voda z deviatich konopných močidiel použitá na prípravu prostriedku na potrestanie muža bijúceho svoju ženu (HOLUBY 1883: 298). Odvar z konopy, ktorá vyklíčila na jeseň a pretrvala do jari, bol považovaný za prostriedok na odnaučenie pitia alkoholu (HOLUBY 1958: 221).

V súvislosti s ľanom som zaznamenal len údaj, že ľanová a konopná kúdeľ sa používala ako prostriedok veštenia.²⁰ Ľan tvoril aj súčasť svadobného zvyku zapísaného v 40. rokoch 20. storočia vo východoslovenskej obci Plavnica. Po čepčení nevesty sa dve vydaté ženy prezliekli „za pradlenu s kúdeľou, druhá nesie palicu a na nej miešok popola“ a išli s „kúdzelu“ (kúdzel = praslica) navštíviť rodičov mladuchy. Spreádzali ich ženy nesúce ľan, ktorý u rodičov mladuchy poskladali. Ako odmenu dostali jedlo a s ľanom sa vrátili k mladuche, za čo ich odmenila pálenkou (LEŠČÁK 1996: 202-203). V uvedených prípadoch bola hlavným prvkom kúdeľ (vlákna) a nie fakt, že bola získaná spracovaním ľanu.

Podľa údajov z 19. storočia hádzali ženy na Ukrajine do studní kúdeľ (i priadzu) ako obetinu pre Pjatnicu (IVANOV – TOPOROV 2002: 301). V Zamutove na Luciu chodila mládež po domoch: do vnútra domu hodila hrniec, v ktorom bolo 9 babiiek²¹ z konopí a zakričala: „Lucu, lucu, daj nam vajec“ (LEŠČÁK - FEGLOVÁ 1995: 234). Kúdeľ tu možno chápať aj ako obetinu²² pre Luciu, ktorá bola súčasťou praktiky na zabezpečenie dobrej znášky vajec. Samostatnú skupinu tvoria praktiky a zvyky na zabezpečenie dobrej kvality (najmä dlžky) i množstva ľanových či konopných vlákien, ktoré však nie sú do príspevku zahrnuté.

Vlna oviec bola najčastejšie používanou surovinou živočíšneho pôvodu v domácej textilnej výrobe Slovenska. Získavala sa strihaním.²³ Staršími spôsobmi známymi už v neolite bolo zbieranie vypadaných chumáčov vlny v dobe plžnutia alebo jej vytrhávanie (FURMÁNEK – PIETA 1985: 17), z čoho vychádza aj termín *riúno*²⁴ (ZAJONC 1995a: 76). Podľa etnografických údajov z 19. storočia zo severu Ruska bola patrónkou strihania oviec bohyňa Mokoš. Ak ovce plžli, hovorilo sa, že ich strihá Mokoš, ktorej po ukončení strihania nechávali v nožniciach chlpy vlny (HORVÁTHOVÁ 1990: 158). V tradičnej kultúre územia Slovenska sa srst' všeobecne považovala za apotropajný prostriedok (HORVÁTHOVÁ 1995: 21). V kultúre Slovanov bola vlna atribútom zoomorfného a záhrobného sveta, súčasne symbolom bohatstva, plodnosti, hojnosti (VALENCOVA 2002a: 492). Z uvedených symbolov vychádza napr. používanie kožušiny, kožucha pri narodení dieťaťa a v svadobných obradoch.²⁵ Srst' symbolizovala zároveň aj zviera, z ktorého pochádzala.²⁶ Azda z predstavy ovce ako pokojného zvierťa vychádza praktika, v ktorej „čo chceš aby z narodeného bolo, to daj mu do ruky alebo tým dotkni sa ho, teda: k dcéruškám dávajú kus vlny: by pokorné [boli – pozn. Zj]“ (DOBŠINSKÝ 1880: 5).

1. 2 Nástroje

Nástroje na skrúcanie vlákien pradiava (vreteno, kolovrat) a pomôcka na pridržiavanie pradiava pri pradení (praslica) sú podľa L. Radenkovića predmety, ktoré premieňajú „prírodné“ na „kultúrne“, čím nadobúdajú charakter mediátora vhodného na magické úkony (RADENKOVIĆ 1996: 144).

Od praveku²⁷ dodnes prešlo ručné pradenie jedinou zmenou: pradenie pomocou vretena²⁸

v Európe od 13. storočia nahrádzali pradením na kolovrate (A History 1956: 202). Vynález kolovratu pradenie urýchlil, avšak vreteno úplne nevytláčil.²⁹ Na území Slovenska sa kolovrat rozšíril v 18. storočí vplyvom manufaktúrnej výroby. Samostatné predstavy viažuce sa ku kolovratu boli vo východiskových prameňoch z územia Slovenska zrejme v súvislosti s jeho neskorým vstupom do ľudovej textilnej výroby zriedkavé. V materiáloch zo slovanského prostredia sú známe už z 19. storočia.³⁰

Vreteno sa považovalo za symbol ženy, ženskej práce a spájali sa s ním predstavy vychádzajúce z jeho tvaru (ostrý predmet) i z jeho krúživého pohybu pri pradení. Tieto predstavy mali pozitívnu (napr. použitie vretena pri liečení, v ľúbostných veštách) aj negatívnu povahu (napr. sankcie späté s vretenom pri porušení zákazu priať). Rovnako bola symbolom ženy, jej práce, ženskej línie, magickým prostriedkom ovplyvňujúcim plodnosť ženy a apotropajným predmetom aj praslica.³¹

1.3 Spôsob pradenia

Pradenie je postup, pri ktorom skrúcaním vlákien pradiava pomocou vretena alebo kolovratu vzniká priadza. Vreteno sa držalo v pravej ruke a krútilo sa prevažne v smere hodinových ručičiek, čím niť získala pravotočivý zákrut (KOSTELNÍKOVÁ 1972: 5). Takýto zákrut mali aj nite pradené na kolovrate. Už i pradeniu vykonávanému z hľadiska technológie obvyklým spôsobom mohli byť pripísané špecifické pozitívne alebo negatívne vlastnosti.

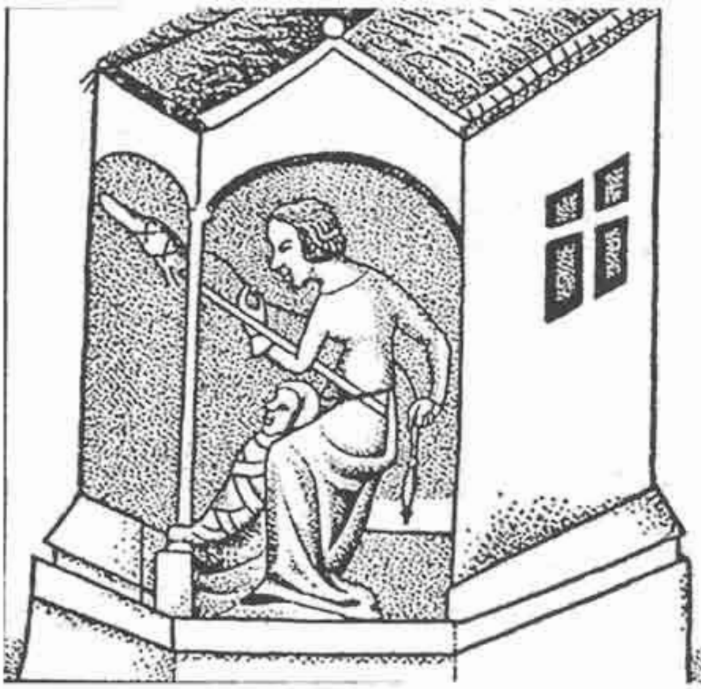
Apotropajný význam malo pradenie napr. u Bulharov: dievča si brávalo do poľa praslicu a cestou, najmä keď stretalo veľa ľudí, priadlo, a tak sa chránilo proti urieknutiu, ale aj proti hadom či vílam (VALENCOVA 2002: 395).³² Naopak, ženám na väčšine územia stredovekého Talianska bolo zakázané priať pri chôdzi na ceste, ba aj len nosiť nezakryté vreteno, pretože takéto konanie by podľa všeobecne rozšírenej viery mohlo ohroziť úrodu (FRAZER 1994: 26).

Podľa poznatkov archeológie i etnografie sa v tradičnej textilnej výrobe používala aj priadza s ľavotočivým zákrutom (KOSTELNÍKOVÁ 1975: 5-6, MARKOVA 1976: 24). Nite s týmto zákrutom sa však v určitých situáciách považovali v magickom zmysle za zvláštne. Dievčatá v Zamutove používali takúto niť v ľúbostnej veštbe. Na Mikuláša dievča upriadlo niť s opačným zákrutom a cestou domov počítalo koly v plote: „Ňe jeden, Ňe dva... až Ňe dzevec“ a na deviaty kôl ju uviazalo. To preto, aby ráno vedelo, ktorý kôl bol deviaty. Podľa jeho vzhľadu usudzovalo na podobu budúceho manžela (rovný, krivý) (LEŠČÁK - FEGLOVÁ 1995: 233).

Niť s ľavotočivým zákrutom mala aj apotropajné schopnosti. Ako ochrana slúžila niť pradená na Zelený štvrtok „od seba“ (PETRUCHIN 2002: 396). Z Veľkých Ozoroviec je údaj, že „ňitka naspak skrucena“, nakriedovaná svätenou kriedou alebo napustená tukom z jazveca (pretože zápacha), zamedzovala prístup zlému duchovi do domu, ktorý ňou omotali (ZAJONC 1992c: 76).

1.4 Pradička osoba

Na základe výskytu praslenov ako súčasti hrobovej výbavy (aj na území Slovenska)³³ možno predpokladať, že pradenie sa už v praveku považovalo za symbol ženy a jej práce. V stredoveku, keď sa priadlo v chalupách poddaných i v domoch mešťanov, v sídlach šľachty aj na kniežacích dvoroch, bolo v súdobej symbolike znakom ženskej ušľachtlosti a starostlivosti (obr. 2-4). Priadka - pradička dievča či žena – je (napr. v rozprávkach) symbolom usilovnosti.

Obr. 2
Pradúca žena s dieťaťom. Prasilicu má zastoknutú za pásom. Francúzsko, vyobrazenie v rukopise zo 14. storočia. Prevzaté z *A History* 1956: 203.

Obr. 3
V stredoveku patrilo pradenie k prácam žien vo všetkých spoločenských vrstvách. Detail maľby v iluminovanom kódexe z roku 1505. Paličková 1975: 834.

Obr. 4
Pradúca žena v štylizovanom odeve
obdobia nemeckej renesancie ako
obraz pracovitej a ušľachtilej dámy v
minulosti. Historizujúce vyobrazenie
na obálke historicko-kultúrneho
mesačníka z roku 1896 (z pozostalosti
meštianskej rodiny, Bratislava).¹²⁴

Pradenie sa považovalo za prácu, ktorou sa zaoberala už pamätka Eva. Obraz pradúcej, prípadne súčasne dojčiackej Evy je symbolom ženy a matky (obr. 5-8), s ktorým súvisí spôsob zobrazovania ženy ako priadky s dieťaťom alebo s kolískou (obr. 2, 3, 9, 10). Zobrazenia, na ktorých je Eva spolu s Adamom pracujúcim motykou (obr. 6, 8) možno považovať za základ línie symbolického zobrazovania rodiny – muža a ženy – pri práci (obr. 9). Jej súčasťou je aj motív svätej rodiny s pradúcou Pannou Máriou (obr. 11).

Hoci sa pradenie v tradičnom modeli deľby práce vnímalo ako typická ženská práca,³⁴ v niektorých oblastiach Slovenska sa zhotovovaním priadze, prípadne určitých jej druhov, zaoberali aj muži. Najstaršia známa zmienka z konca 18. storočia hovorí, že muži v okolí banských miest, vracajúci sa domov z práce, siahajú za praslicou (TELEKI 1796: 51-53). O Slovákoch zaoberajúcich sa pasením oviec i kráv uvádza A. Sydow v zmienke z roku 1827: „Muži i ženy pri stádach pradú a pletú a dost' si takto zarobia“ (SYDOW 1830: 337-338). V roku 1829 uverejnil Ján Čaplovič údaj, že „v Šariši, Liptove a na Spiši si cez zimu sadnú k praslici aj muži a všetko pradie, tká a bieli opreky“ (ČAPLOVIČ 1975: 123).

Dobšinský v roku 1870 píše, že „len v krajoch pod samými Tatrami (Lubtov, Spyš) pradú aj mužskí a neštítia sa praslice“ (DOBŠINSKÝ 1993: 136). V roku 1887 uverejnil G. Thirring reálie z rukopisnej monografie Oravskej stolice od Daniela Szontagha, v ktorých sa uvádza: „Domáce obyvateľstvo Trstenského a Námestovského okresu, bez rozdielu mužskí aj ženy, dospelí i nedospelí, pradiť“ (THIRRING 1887). Podľa údajov P. Dobšinského z roku 1880 „popod Tatry, kde mužovia v zime iného zamestnania nemajú, ženičky jejich udeľujú jim kúdelky k pradeniu a títo zasedajú v rovnom rade so svojimi družkami pod praslicou“ (DOBŠINSKÝ 1880: 64). V uvedených prípadoch ide zrejme o situáciu ako v správe, podľa ktorej „v Liptove, Orave a Spiši pradú (aspoň pradávali) i mužskí, najmä vlnu, čo volajú *drugat*“ (SOCHÁŇ 1924: 106). Druganie bolo nezriedka výlučne mužskou prácou³⁵ a často sa ňou zaoberali valaskí pastieri oviec³⁶ (obr. 12), zrejme nie len počas obdobia pasenia oviec, ale aj v zime.³⁷ Druganím sa pripravovala vlna na pletenie obuvi a zápästkov,³⁸ čo bolo tiež prevažne zamestnaním mužov. Výlučne muži sa zoberali šúľaním motúzov a dratiev z kúdele.³⁹

1.4.1 Pradíca osoba s určitými vlastnosťami

Časť predstáv zviazaných s pradením vychádza z biodromálneho cyklu. Údaje z preštudovaných prameňov ukazujú, že predstavy sú spojené len so životným cyklom ženy,⁴⁰ ktorá v určitých obdobiach života nadobúda buď pozitívne (napr. zhotoviť priadzu so zvláštnymi vlastnosťami) alebo naopak negatívne schopnosti späté s pradením.

Najčastejšie sa ako podmienka nadobudnutia takýchto schopností objavuje vek priadky. Dievčatá začínali chodiť na priadky – spoločné stretnutia slobodných dievčat a/alebo vydatých žien⁴¹ – okolo 15. roku života (HORVÁTHOVÁ 1986: 17), avšak prísť sa učili už skôr. Podľa tradičných predstáv sa za osobu, ktorá mohla upriať niť s apotropajnými a negatívne sily paralyzujúcimi schopnosťami, považuje dievča nie dlho pred alebo v 7. roku života. V Horných Bzinciach „priadzu, napradenú dievčaťom ešte nie sedemročným, odkladajú na liek. Koho *popanne nesčascié* (epilepsia), treba ho tou priadzou omotať – nemoc prejde okamžite“ (PODJAVORINSKÁ 1898: 626; prevzal SOCHÁŇ 1924: 110).⁴² Niť upradená 7-ročným dievčaťom bola apotropajným prostriedkom (HORVÁTHOVÁ 1995). Z Blatnice v Turci pochádza predstava, že „keď ide mládenec na ässentirku, nech si vezme sebou kľbko, čo dievča v siedmom roku napriadlo, i nevezmú ho“ (HALAŠA 1898: 70). Rovnako omotanie domu niťami upradenými 7-ročným dievčaťom malo more⁴³ zamedziť vstup do jeho vnútra (H. 1897: 376; CIBULOVÁ – ZAJONC 1995: 372).

Schopnosť upriať niť s ochrannými vlastnosťami mohla vychádzať aj z postavenia pradúcej osoby v príbuzenských vzťahoch. Vstup do domu mala mŕtvemu zamedziť niť upradená jeho sestrou: v zemplínskej obci Nižný Žipov sa mŕtvy mladší brat vracal z hrobu a strašil sestru. Preto dom trikrát omotali niťou, ktorú upriadla⁴⁴ (ZAJONC 1992c: 13-14).

V tradičných predstavách nadobúdala žena špecifické vlastnosti a schopnosti v obdobiach spojených s reprodukčným cyklom (menštruácia, pôrod, šestonedelie). K pôrodu, ako i k pred- a popôrodnému obdobiu sa vzťahujú aj viaceré zákazy založené na čisto magických princípoch. Napr. u Ainov na Sachaline nesmela tehotná dva mesiace pred pôrodom prísť alebo skrúcať motúzy, pretože by sa mohli dieťaťu zamotať črevá (FRAZER 1994: 26). Na rovnakom princípe v Detve „váckový deň šestonedielka svätí, v ten deň nechytí sa do žiadnej práce. Kým nenie ovádzaná⁴⁵ nešije, zvlášť nepradiť – lebo by jej aj dieťa „šilo“, t. j. túlalo sa (brúsilo) sem a tam“ (MEDVECKÝ 1905: 187). Naopak, v 19. storočí zaznamenaná predstava sa viaže k niti upradenej ženou v šestonedelí: „Aby včely neutiekli, treba včelin ovinúť niťou, ktorú upriadla šestonedielka“ (ČAPLOVIČ 1975: 163).

Obr. 5
Pradúca Eva. Postava odetá do kožušiny pradie na vreteno z praslice medzi kolenami, čo je archaický spôsob jej držania. Čechy, Velislavova biblia, okolo 1340. Vyobrazenie prevzaté z Ribarič 1988: 19.

Obr. 6
Adama a Eva ako kopáč a priadka. Eva pradie na vreteno z praslice, ktorú drží medzi kolenami, čím je naznačená starobylosť tejto práce. Morava, vyobrazenie v rukopise z rokov 1200-1230 pravdepodobne z kláštora Louky. Prevzaté z Petrůň 1985: 387.

Obr. 7
Pradúca dojčiaca Eva. Pras-
lica upevnená v hranolovitom
stojane. Slovinsko, freska v
kostole Sv. Trojice v meste
Hrastovlje, 1490. Prevzaté z
Ribarič 1988: 20.

Obr. 8
Kopáč a pradúca dojčiaca
žena - Adam a Eva. Vyobraze-
nie prvých ľudí symbolizujúce
mužskú a ženskú prácu, podľa
J. Petráňa (1985: 388) symbol
patriarchálnej rodiny. Čechy,
zborník náboženských traktá-
tov z Českého Krumlova z 1.
štvrtiny 15. storočia. Prevzaté
z Petráň 1985: 388.

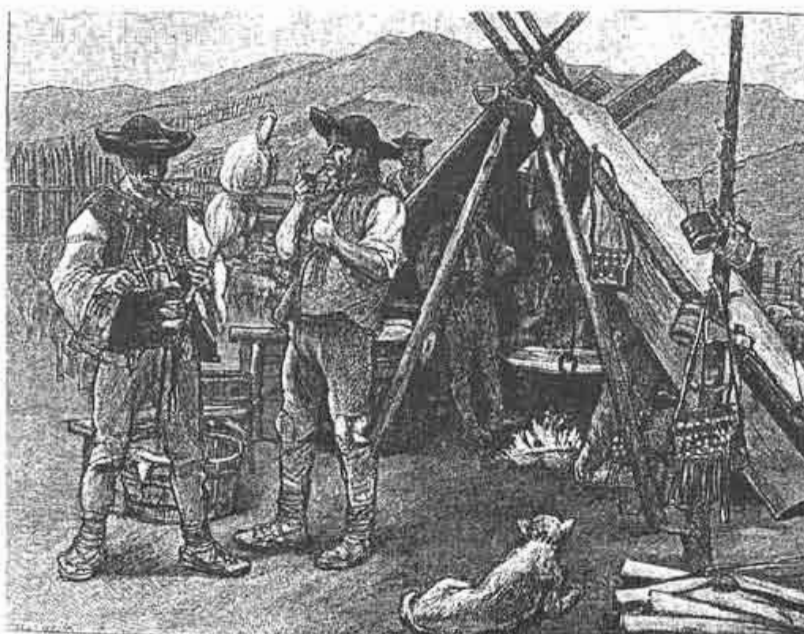
Obr. 9
Oráč a pradica žena s kolískou. Vyobrazenie
nadväzuje na spodobovanie Adama obrábajú-
ceho motykou pole a pradicej dojčiacej Ěvy.
Kožuchovce (okr. Stropkov), maľba na dreve,
gréckokatolícky kostol sv. Michala archanjela,
1741.

Obr. 10
Pradica žena s kolískou a pradice dievča. Stre-
dovek, Nemecko (?). Prevzaté z Beitzl 1933: 60.

Obr. 11 Svätá rodina. Zobrazenie pradúcej Panny Márie, sv. Jozefa ako tesára a Ježiša nadväzuje na spodobovanie Adama - kopáča a pradúcej dojčiacej Evy. Kuchynská textilná nástenka vyšitá podľa olejotlačovej predlohy. Okolie Bratislavy, asi 1. polovica 20. storočia. Prevzaté z Danglová 1993: 39.

Obr. 12 Pradenie ako mužská práca: bača na salaši v Liptovských Revúdoch drugajúci vlnu. Litografia v publikácii Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild v kapitole o Liptovskej župe dokresľovala obraz Slovákov v Uhorsku ako pastierov oviec. Prevzaté z Majláth 1898: 393.

1.5 Miesto a doba pradenia

Počas roka bol pradeniu venovaný čas predovšetkým po ukončení poľnohospodárskych prác, teda na jeseň a v zime v priestoroch obydlí.⁴⁶ Priadlo sa buď individuálne doma alebo, čo bolo častejšie, sa ženy a dievčatá stretávali na priadkach. Priadky začínali od druhej polovice októbra, najneskôr však po 1. novembri a trvali do konca fašiangov (HORVÁTHOVÁ 1986: 17).⁴⁷ Podľa lokálnych či oblastných podmienok a zvyklostí mohli začínať a končiť aj skôr alebo neskôr,⁴⁸ čo vyjadrujú aj pranostiky: „Na svätého Matúša ber praslicu Katuša...“ (Dolná Trenčianska; SOCHÁŇ 1924: 109), „Naháč⁴⁹ kvitne, káže prásci“ (Bošácka dolina; ZÁTURECKÝ 1974: 524), „Do Jána maslo, po Michale nitka“⁵⁰ alebo „...do Vianoc nitka“ (DOBŠINSKÝ 1993: 18), „Sv. Martin a Hromnice pradú z tej istej praslice“ (ZÁTURECKÝ 1974: 525). Podľa pranostiky „Do Kracuna spora“⁵¹ nitka“ bolo pradenie treba dokončiť do Vianoc, lebo potom už nebol dostatok času (Pozdišovce; MJARTAN 1949: 27). Aj preto, lebo sa začalo s tkaním.⁵²

Pradenie, vykonávané za určitých časových a priestorových podmienok, malo alebo mohlo podľa tradičných názorov ovplyvniť život pradúcej osoby alebo jej okolia.

1.5.1 Pradenie na určitom mieste

Vzhľadom na fakt, že sa priadlo na jeseň a v zime, vykonávala sa táto činnosť v uzatvorených priestoroch. Pradenie v exteriéri⁵³ mohlo pri určitej príležitosti nadobudnúť magický význam. Z územia Slovenska pochádza nelokalizovaný údaj, podľa ktorého „keď prvého oráča na jar priadky uvidia v poli, vtedy už vyjdú z izieb s kúdel'ou i na dvor a tu pradú, do tých čias však nikdy: to preto, aby sa im urodil dlhý ľan“ (DOBŠINSKÝ 1880: 59; podľa neho SOCHÁŇ 1924: 110). Podľa už uvedeného názoru zo stredovekého Talianska sa pradenie pri chôdzi na ceste, ba aj len nesenie nezakrytého vretena považovalo za možné ohrozenie úrody (FRAZER 1994: 26).

Podmienka viazanosti pradenia na konkrétny priestor alebo miesto bola takmer vždy spojená s časovou špecifikáciou. Tak to bolo aj v ľúbostných čaroch zameraných na veštenie. Niť, ktorú si dievča na Štedrý deň v Dohňanoch dalo pod hlavu, aby sa mu snívalo to, čo sa mu má vyplniť, muselo upriať v tento deň sediac na prahu (PITVORCOVÁ 1928: 76). Rovnako v Rybanoch dievčatá na kántry priadli „kántrovnicu“ sediac na jednom mieste: niť upriadli, ozvárali (požovali), usušili (medzi handričkami) a vyšili na handričku. Handričku „kántrovnicu“ si dali pod hlavu a vo sne mali uvidieť nastávajúceho (ŽATKO 1943: 30). Podobne kántrová *cverna*, ktorú v Čičmanoch bačova žena priväzovala pri prvom výhone oviec na oje voza,⁵⁴ musela byť v kántrovej polnočnej hodine upradená, opratá, vysušená zadnou časťou tela a zmotaná do kľbka na jednom mieste (VÁCLAVÍK 1938: 37; prevzala FERKLOVÁ 1991: 169).

1.5.2 Pradenie v určitom čase

Časová viazanosť pradenia alebo naopak jeho zákaz v určitom čase je najčastejšie sa vyskytujúcou podmienkou v škále predstáv a praktík spojených s touto činnosťou. Najväčšia časť predstáv je spätá s konkrétnymi dňami a časťami roka. Samostatné názory a praktiky sa objavujú na začiatku obdobia priadok i každého priadkového stretnutia.

1.5.2.1 Začiatok pradenia

Praktiky realizované na začiatku priadok mali zabezpečiť úspech tejto pracovnej činnosti počas celého priadkového obdobia. Ich realizácia vychádzala z predstavy modelového „prvého dňa“ vykonávania určitej činnosti. Časť praktík mala pomôcť ženám udržať si dobrú kondíciu, najmä aby nedriemali. V Stankovciach „keď začínajú priať, vyšibú praslicu

žihľavou a ruky si ňou naprŕhlia, aby sa vraj nedriemalo“ (KISSOVIE 1905: 74; prevzal SOCHÁŇ 1924: 105). Z rovnakého dôvodu v Bošáckej doline priadka, keď prvý raz začínala na jeseň priať, namočila praslicu i s vretenom do potoka“ (RÍZNER – OROL 1925: 47) alebo v okolí Gíraltoviec „pri prvom pradení polievajú kúdeľu vodou, aby sa im nedriemalo“ (BEDNÁRIK 1942: 67).

Druhá skupina magických praktík, ktoré sa podľa dostupných údajov zrejme realizovali na začiatku každého pradenia, mala za cieľ zabezpečiť, aby priadka zhotovila alebo nadobudla čo najviac priadze. Preto v Bošáckej doline „keď sa začína priať, musia byť dvere privreté, bo by ináč sporina ušla“⁵⁵ (Bošácka dolina, RÍZNER – OROL 1925: 47). Z okolia Bánoviec nad Bebravou pochádza predstava, že viac nití ako ostatným pribudlo tej priadke, ktorá, keď už všetky začali pracovať, prvá poklopala vretenom o praslicu a povedala:

*„Pospeše, pospeše,
príd' ku mne po streše,
vretienko javorové,
zo všetkých na moje!“*

Rovnaký účinok malo, ak niektorá z priadok zvolala: „Tetka, z vášho na moje!“ (HORVÁTHOVÁ 1986: 21). V Štefanove nad Oravou sa na začiatku pradenia robila praktika za účelom ochrany hotovej priadze: „Skôr než ženy začnú priať, tri razy previažu ľan stužkami a zas odviažu. Potom spievajú, aby im bosorky neodmenily priadzu“ (ŽATKO 1941: 1).

1.5.2.2 Pradenie v určitých dňoch a častiach roka

Pradenie sa menilo z výrobnéj činnosti na rituálnu aktivitu najčastejšie jeho realizáciou, ale aj zdržaním sa tejto činnosti v určitom stanovenom termíne. Časová podmienka tvorí najčastejší prvok všetkých predstáv a praktík spätých s pradením. Pestrosť štruktúry časovo špecifikovaných praktík je o. i. daná rozličnosťou princípov vymedzenia časových úsekov, ku ktorými sa viažu. Úseky vychádzali z vegetačného cyklu prírody a z cyklov pohybu nebeských telies, predovšetkým Mesiaca (mesačné fázy ako základ delenia roka na mesiace) a Slnka (vymedzenie dňa a noci, ročných období).⁵⁶ Tieto cykly tvorili základ výročného cyklu zvykov. Každý svetonázor, náboženský systém spájal časové cykly a ich úseky so špecifickými názormi, z ktorých vychádzali aj predstavy a praktiky spojené s pracovnými činnosťami. Pri zmene svetonázoru pôvodné predstavy a názory pretrvávali, vrstvil sa a spájali sa s novými. Tak vznikol synkretický stratifikovaný kultúrny komplex, ktorého súčasťou sú aj časovo viazané predstavy, zvyky, praktiky späté s pradením.

V menšej časti predstáv s časovou špecifikáciou malo pradenie ako činnosť pozitívny význam. Širší časový rámec mala napr. praktika, podľa ktorej „keď prvého oráča na jar priadky uvidia v poli, vtedy už vyjdú z izieb s kúdeľou i na dvor a tu pradú, do tých čias však nikdy: to preto, aby sa im urodil dlhý ľan“ (SOCHÁŇ 1924: 110). Konkrétnejšie časovaná praktika bola známa u Srbov žijúcich vo Vojvodine: žena pri posväcovaní dobytky na Vianoce trocha priadla, aby dobytok „nebol holý“ (VALENCOVA 2002: 395).

Na špecifickú časovú podmienku, presnejšie na príležitosť, bolo viazané pradenie počas svadby v Plavnici.⁵⁷ Jedna z dvojice žien tvoriacich hlavné postavy sprievodu k rodičom mladuchy bola oblečená ako „pradlena s kúdeľou“ t. j. s praslicou. Táto postava cestou k rodičom mladuchy „sadne hocikde na ceste a pradie... Pradenie na ceste robí sa preto, aby bola dobrá úroda ľanu“ (LEŠČÁK 1996: 202-203).

K určitej časti dňa bolo viazané pradenie s cieľom získať nite so špeciálnymi vlastnosťami. V Čičmanoch priväzovala pri prvom výhone oviec bačova žena na oje voza kántrovnicu. Túto kántrovú *cvernu* priadla žena v kántrovej polnočnej hodine, pričom bola celom nahá a niť musela byť upradená, opratá, zadnou časťou tela vysušená a zmotaná do kľbka na jednom mieste (FERKLOVÁ 1991: 169). V Dolnej Súči „podľa iného starého zvyku muselo dievča na Štedrý deň ešte do svitu napriať, vyvariť a oprat’ toľko nití, koľko je potrebných na upletenie jedného biča. Potom ich dalo mládencovi, ktorý si z nich uplietol bič a na Štefana pred svitaním šiel kone vybrodiť do potoka, pričom plieskal týmto bičom, aby vraj kone boli cez celý rok zdravé a svieže“ (PODOLÁK 1952: 302). Podobne v Pohorelej „na Štedrý deň pradú ženy „šmigar“ (na bič, inde „nákončie“), že je to šťastlivé ku statku“ (TAJOVSKÝ 1897a: 439).

Hoci priadky trvali do konca fašiangov, podľa údajov z Prievidze sa priadlo i cez pašiový týždeň (od Kvetnej nedele), „lebo vtedy upradené niti sú veľmi silné a čo nimi sošijeme, bude veľmi trvanlivé. Oblek nimi ušitý chráni majiteľa od utopenia a v čas búrky i od blesku. Ba ani zlý duch nemá vtedy k človeku prístup“ (MJARTAN 1931: 3).

Pradením v určitom čase sa pripravovali aj nite používané na ľúbostné veštby. V Tekovskej Breznici „do Andreja musí každá dievka napriať pradené. V ten deň si ho dá pod hlavu a o kom sa jej prisní, za toho sa vydá“ (LEŠČÁK – FEGLOVÁ 1995: 232). V Stáloch pri Novej Bani na Tomáša „dievky upradú niť na jeden dych, ktorou sa uviažu po utierni o stôl, isté, že každú prijde odviazať, čo ju má vziať za ženu“ (VOLF KŇAZOLÚCKY 1899: 140).

Rovnaký význam pri veštení budúceho partnera mala niť upradená v advente cez kántry na jednom mieste. V obci Rybany „na kántry (v tretí týždeň adventu) nejedna dievka pradávala „kántrovnicu“. Za úlohu mala: sediačky na jennom mieste napriať nití, ozvárať ich, usušiť a vyšiť. Ťažkú naoko úlohu vykonala takto: upriadla kúsok nite, dala ju do úst, trochu požovala (= ozvárila), potom popret’ahovala medzi handričkami (= usušila) a vyšila na handričku. Celá práca netrvala ani hodinu. Takúto handričku (kántrovnicu) si potom dala v posteli pod hlavu; vo sne mala vidieť svojho nastávajúceho.“ (ŽATKO 1943: 30).⁵⁸ V Dohňanoch „Na Štedrý deň zavčas ráno dievka vstane a ide niti priať. A sadne si na prah. Dokiaľ nenapradie, nezmotá, neozvára a neosuší, nikomu ani slovka nepovie. Upradené nite dá si pod hlavu do postele a dokiaľ slniečko vyjde, ešte sa na nich vyspí, aby sa jej niečo snívalo, lebo to sa jej vyplní“ (PITVORCOVÁ 1928: 76). Fakt, že priadza nadobudla špecifické vlastnosti a schopnosti pradením za určitých časovo-priestorových podmienok, však často znamenal porušenie niektorého zo zákazov pradenia.

1.5.2.2.1 Zákazy pradenia

Väčšia časť predstáv ako základ praktík spojených s určitou časovou podmienkou mala charakter zákazov pradenia, ktorých porušenie malo negatívne dôsledky. V 19. a 20. storočí vychádzalo ich dodržiavanie podľa konkrétnych lokálnych či oblastných podmienok buď ešte z viery v pôsobenie negatívnych následkov, alebo už len zo sily tradície. Zákazy priať sa viazali na dni týždňa, na sviatky svätcov alebo na určité obdobie zimnej časti roka. Hoci bol ich termín často určený kresťanským kalendárom, ich pôvod bol zväčša predkresťanský.⁵⁹

Z dní týždňa sa zákaz priať z celoslovenského pohľadu (konkrétne podľa lokálnych či oblastných zvyklostí) viazal na všetky dni okrem utorka. V pondelok bol spojený s démonickou bytosťou⁶⁰ či bytosťami v podobe dieťaťa alebo dievčatka, prípadne dvoch, nazývaných *pondelča*, ktoré sa zjavilo priadkam porušujúcim zákaz a prípadne ich aj trestalo (CIBULOVÁ 1995).⁶¹ Zákaz priať v pondelok sa vzťahoval aj na *Krivy pondzelok* (Zemplínska Široká, MJARTAN 1949: 48a). Na Ukrajine (v Kupjanskom újezde v

Charkovskej gubernii, ale aj inde) mal pondelok podobu starého muža. Pomáhal ženám, ktoré sa v tento deň zdržali práce vrátane pradenia (TOLSTAJA 2002).

Zákaz priasť v stredu večer je známy z Dolnej Tižiny (FEGLOVÁ 1990 [vyhodnocovací hárok]). V Popolcovú stredu nepriadli podľa EAS v jedenástich lokalitách situovaných prevažne v severnej časti Slovenska (FEGLOVÁ 1990: 2243). V Kokave nad Rimavicou sa tento zákaz okrem Popolcovej stredy viazal aj na nasledujúcich 39 dní pred Veľkou nocou (REPČOK 1987: 68). U východných Slovanov boli zákazy priasť v stredu spojené s predstavou o bytosti nazývanej *sreda*, *sereda* (HANUŠ 1891: 206; IVANOV – TOPOROV 2002: 301).

Zrejme najstarší údaj o dodržiavaní, a zároveň potláčaní zákazu priasť vo štvrtok pochádza z roku 1707. Podľa vizitačného protokolu v Rajeckej Lesnej „kteráby žena ve čtvrtek nepradla“ mala zaplatiť pokutu 5 grošov (HOLUBY 1893: 385-386; MARKOV 1967: 238). Z 19. i 20. storočia pochádzajú údaje o existencii tohto zákazu z mnohých lokalít Slovenska.⁶² Pôvod zákazu sa odvodzuje od štvrtka ako dňa zasväteného u Slovanov Perúnovi a pravdepodobne aj bohyni Mokoš (HORVÁTHOVÁ 1995c: 95; CIBULOVÁ 1995a). So zákazmi sa spája démonická bytosť *štvrtnica*, ktorá prichádzala a potrestala osobu, porušujúcu zákaz priasť vo štvrtok.⁶³

Zákaz priasť v piatok bol výskumom v rámci EAS zistený v 23 lokalitách. V obciach Smilno a Križová Ves platil zákaz priasť v prvý piatok v mesiaci, v Košariskách na Veľký piatok (FEGLOVÁ 1990 [vyhodnocovací hárok]). Predstavy o zákazoch priasť v piatok boli na Ukrajine i v Rusku spojené s kultom Paraskevyy-Pjatnice⁶⁴ a sú známe aj u južných Slovanov (HANUŠ 1891: 206; TOLSTAJA 2002a: 399).

Ďalším dňom, v ktorom platil zákaz pradenia, je sobota. Z 19. i začiatku 20. storočia fakt, že v sobotu „nikda nikde nepradú“ (DOBŠINSKÝ 1993: 135), alebo že v sobotu sa nemalo priasť (HORVÁTHOVÁ 1995c: 96) potvrdzujú informácie z mnohých oblastí⁶⁵ a lokalít⁶⁶ Slovenska. Vo Valaskej Belej žena nesmela priasť v sobotu „do dna“, teda skôr, než vyšlo slnko (GAŠPARÍKOVÁ 1950: 164). V zemplínskej obci Veľká Trňa nepriadli v sobotu večer: „ta už to bula nedzeľa“ (ZAJONC 1992b: 84). V sobotu sa namiesto pradenia vyšívalo (Važec; Hyben – ILAVSKÝ-PODKRIVÁNSKY 1981: 133), páralo perie do vankúšov, „to taki zvik bul“ (Veľaty; ZAJONC 1992b: 27), alebo sa priadza upradená cez týždeň motala do pradien (SOSCHÁŇ 1924: 105; ZAJONC 1981: 12). V Hruštine a v Lomnej na Orave sa nesmelo v sobotu priasť – „bola sobotália“ (BOVDIŠOVÁ 1970: 9).

Zákaz priasť, robiť akúkoľvek prácu v nedeľu (HORVÁTHOVÁ 1986: 17) sa na Slovensku všeobecne spájal s týmto dňom ako s kresťanským sviatkom. Na východnom Slovensku v obciach v povodí rieky Cirocha sa ženám pradúcim aj napriek zakazu v nedeľu alebo v noci z nedele na pondelok zjavovali a trestali ich démonické bytosti *nedilčata* (NEUFELD 1985: 436). Ide o sankcie za porušenie zákazu vychádzajúceho z kresťanstva, ktoré však korenia v predkresťanských predstavách.

Časť zákazov priasť v určité dni bola motivovaná faktom, že zimné obdobie sa považovalo za čas príchodu duší predkov na zem. Zvyky a praktiky zamerané najmä na ich uctievanie a na získanie ich náklonnosti sa realizovali v spomienkových dňoch, z ktorých viaceré pripadali aj na obdobie pradenia. Pretože táto činnosť bola v tradičných predstavách tiež spojená s oným svetom, s dušami mŕtvych a s démonmi, nesmelo sa v spomienkové dni priasť, aby sa neprehradila cesta dušiam prichádzajúcim na zem (VALENCOVA 2002c: 459-460).

Ďalšia veľká skupina zákazov priasť sa viazala na obdobie stridžích dní, ktoré začínalo dňom sv. Kataríny (25. 11.) a končilo na sv. Tomáša (21. 12.), v najkratší deň roka. V tieto dni sa predpokladala zvýšená aktivita negatívnych síl. Časom sa táto predstava zredukovala

na povery o škodlivej činnosti stríg, z čoho vychádza aj označenie tohto obdobia (HORVÁTHOVÁ 1986: 22). Najčastejšie spomínaným dňom, hneď po dni Lucie, počas ktorého bolo zakázané priať, bol deň sv. Ondreja (LUTHER 1999: 20). V obci Lešť v Novohrade nepriadli na Ondreja a na Katarínu, pretože vtedy boli „strydžie dni“ (BRYCHTOVÁ – PALIČKA 1950: 81). V Oravskej Polhore sa nesmelo priať v tento deň večer, ale páralo sa perie (RYBÁRIKOVÁ 1970: 16). Na Barboru nepriadli ženy v Detve (MEDVECKÝ 1905: 182) a vo viacerých obciach v Honte (HORVÁTHOVÁ 1988: 507). Deň sv. Mikuláša bol ďalším rozšíreným termínom zákazu pradenia (SOCHÁŇ 1924: 107).

U obyvateľov gréckokatolíckeho vierovyznania v obciach východne od Sniny v povodí rieky Cirocha sa zákaz priať spájal s dňom sv. Varvary a sv. Sávu⁶⁷ (VARCHOL – VARJAN 1981: 7; PÚCHA 1975: 16, FEGLOVÁ 1985: 404; NEUFELD 1985: 436). Démonická bytosť *Sava*, ktorá sa objavovala pri porušení zákazu, vznikla prenesením podoby i vlastností pripisovaných Mokoši i Lucii na svätca a feminizáciou jeho mena vďaka koncovke -a (VALENCOVA 2003).

Zo všetkých dní roka sa zákaz priať najčastejšie vzťahoval na sviatok sv. Lucie (SOCHÁŇ 1924: 107; LUTHER 1999: 20).⁶⁸ V tento deň sa dievčatá síce stretávali, ale nepriadli. Napr. v doline rieky Slaná bol deň Lucie dňom spoločnej zábavy mládeže (BEDNÁRIK 1942: 14-15; HORVÁTHOVÁ 1990a: 205). V Uhrovskej doline zákaz dodržiavali do polovice 20. storočia a v tento deň sa páralo perie (HORVÁTHOVÁ 1977: 337). V Hermanovciach nad Topľou mali byť na Luciu dievky na priadkach veľmi veselé, aby boli veselé celý rok (BEDNÁRIK 1942: 21). Pôvod tohto zákazu sa spája s kultom bohyně Mokoš (HORVÁTHOVÁ 1990: 158-160), ktorý sa však v jeho odôvodneniach neobjavuje. Zákazy boli spájané už len s Luciou: napr. v obci Budkovce na Zemplíne platilo, že „na Luciu neslobodno priať, lebo ona to zakázala“ (MJARTAN 1949: 27, 52). Predstava o Lucii postupne strácala celistvú podobu, menilo sa jej vnímanie a oslaboval sa aj jej imperatívny charakter, čo na základe údajov zozbieraných v gemerských obciach konkrétne vysvetlila E. Horváthová. Najstarším zaznamenaným dôvodom zákazu priať bolo, že to Lucka zakázala. Všeobecnejšiu povahu mali tvrdenia, že nedodržanie zákazu prináša nešťastie alebo že sa žene budú zbierať prsty na ruke. Ďalším vývojom sa zákaz začal spájať s kresťanskými predstavami: priať na Luciu by bolo hriechom. V poslednej fáze sa zákaz chápal ako starý zvyk, ktorý sa mal zachovávať (HORVÁTHOVÁ 1990a: 204-205). Aj podľa P. Socháňa „prestúpenie týchto starootcovských zvykov považuje sa za hriešnu nevšímavosť, ktorú prísny trest boží zasiahnuť musí“ (SOCHÁŇ 1924: 109).

Ďalšou líniou vývoja predstavy o zákaze pradenia spojeného s Luciou bolo jeho rozšírenie aj na dni iných svätcov. Vo Veľkom Lome sa „na mená svätých“ ani v sobotu nepriadlo (ani netkalo). Ženám, ktoré zákaz porušili, hodila Lucia za kôš prázdnych vretien (KOSTKOVÁ 1950: 6). V Chmeľnici bol deň sv. Lucie začiatkom obdobia zákazu pradenia s vysvetlením, že priať večerami od Lucie do Vianoc bolo nedôstojné (KOZAK 1991: 1).

Zákaz priať v advente medzi kántrami bol zaznamenaný na Starej Turej. Jeho porušenie malo za následok, že plátno obsahujúce napriek zákazu upradenú niť, priťahovalo úder hromu (H. 1897: 310).

Zákazy priať platili aj v čase od Vianoc do Troch kráľov. U Slovanov bol všeobecne známy zákaz priať na Štedrý deň (TOLSTOJ 2002a: 71). Medzi Vianocami a Novým rokom bolo v Košťanoch nad Turcom zakázané priať (a motať nite) (PÁRIČKA 1903: 170), v Horných Bzinciach priať a šiť (POVERY 1898: 627). V obciach severovýchodného Gemera platil zákaz priať večer pred sviatočným vianočným dňom (ZAJONC 1987: 30), v Stankovciach medzi sviatkami (KISSOVIE 1905: 58). Vo Važci „od Vianoc do Troch

kráľov si ženy nesadli k praslici“ (HYBEN – ILAVSKÝ-PODKRIVÁNSKY 1981: 133). Zákaz priasť sa napr. na Horehroní (HORVÁTHOVÁ 1974: 280) a v ďalších takmer šesťdesiatich obciach Slovenska (FEGLOVÁ 1990 [vyhodnocovací hárok]) spájal so sviatkom Mlád'atiek, v Detve s časom od Nového roku do Troch kráľov: „Traja králi zakázali, žeby večer nepriadali“ i s dňom sv. Doroty (MEDVECKÝ 1905: 182).

Hoci bola doba po Troch kráľoch považovaná predovšetkým za čas určený na tkanie, vyskytovali sa ešte i tu zákazy spojené s pradením,⁶⁹ vzťahujúce sa predovšetkým na posledné tri dni fašiangov (Terchová; VOJTEK 1904) a na Popolcovú stredu, ako aj na nasledujúcich 39 dní pred Veľkou nocou (Kokava nad Rimavicou; REPČOK 1987: 68). Z obce Horné Ozorovce pochádza „povedačka“, týkajúca sa pradenia počas fašiangov:

„Fašiangy sú dni bláznivé,
všetko skáče ako divé,
len praslica s kúdelami,
odpočíva za dverami.“ (ŠMOTLÁKOVÁ 2002: 368).

1.5.2.2.2 Dôsledky porušenia zákazov pradenia

Hoci boli zákazy priasť termínované najmä na dni svätých a na cirkevné sviatky, ich odôvodnenia i dôsledky, vyplývajúce z ich porušenia, mali prevažne predkresťanský pôvod. Šírka škály a povaha konkrétnych predstáv o jednotlivých skupinách dôsledkov či druhoch trestov (konkrétnosť - všeobecnosť, intenzita) súvisela s dynamikou ich vývoja v rámci celého komplexu tradičnej duchovnej kultúry.

Charakter výstrahy mali konštatovania, v ktorých sa napr. uvádzalo, že pri porušení zákazu priasť vo štvrtok príde priadku strašiť démonická bytosť *štvrtok-nieštvrtok* (HORVÁTHOVÁ 1990: 160), navštívi ju Lucia (HORVÁTHOVÁ 1988: 509), alebo sa zjaví a potresce ju *štvrtočná víla* (HAJNAL 1927: 176). Všeobecný charakter mali aj tresty, podľa ktorých porušenie zákazu priasť prinesie nešťastie: „Ktoré dievča pradie v sobotu, stane sa nešťastným“ (Prostonárodné povery 1892: 118), „medzi sviatkami sa nepradie, lebo by do domu vtiahlo nešťastie“ (Stankovce; KISSOVIE 1905: 58). Vo Važci „od Vianoc do Troch kráľov... nepriadli preto, aby si do nitky nezapriadli *šťestia*“ (HYBEN – ILAVSKÝ-PODKRIVÁNSKY 1981: 133). Aj viaceré zákazy priasť v deň sv. Lucie a predstavy späté s Luciou sa spájali s nešťastím. Z Veľkých Uheriec pochádza údaj o aj inde rozšírenej predstave, že ak príde Lucka do domu, treba ju náležite privítať. „Kde tak nerobia; niekto z rodiny bude nešťastný“ (MJARTAN 1929: 13). V gemerských obciach verili, že pradenie na Luciu prináša nešťastie (HORVÁTHOVÁ 1990a: 204-205).

Väčšia časť predstáv o sankciách spojených s porušením zákazu priasť mala konkrétnu povahu. Porušenie zákazu mohlo mať za následok privolanie sily alebo navodenie situácie, ktorou alebo v ktorej mohol byť ohrozený človek, jeho majetok či úspešnosť jeho činnosti.

Veľkú skupinu následkov porušenia zákazu priasť tvoria choroby. Malá časť týchto predstáv je spojená s bližšie neidentifikovanou chorobou. Napr. v okolí Brezna medzi ženy pradúce na Luciu vbešlo malé dievča a povedalo: „Ja som dievča Pondelča a nepradiem kúdelča“. Tri razy sa zvrtilo, oplulo ich, zadupalo, zmizlo a ženy za čas ochoreli (HORVÁTHOVÁ 1990: 159; *ibid.* 1995d: 62).⁷⁰

V materiáloch z územia Slovenska sa často ako následok porušenia zákazu priasť objavuje ochorenie rúk,⁷¹ presnejšie prstov. Ide o predstavu vychádzajúcu z magickej spojitosti, že čím žena zákaz porušuje (prácou prstami), to bude mať za trest postihnuté. Žene hrozilo, že jej budú v čase najsúrnejších letných prác hnisieť prsty, ak pradie vo štvrtok (HORVÁTHOVÁ

1986: 17). *Zbierať prsty* sa jej mali, ak priadla (i šila) na Luciu (Uderiná v Novohrade, Prostonárodné povery 1893: 178; Veľké Uherce, MJARTAN 1929: 12; Hont, HORVÁTHOVÁ 1988: 509; Gemer, HORVÁTHOVÁ 1990a: 204-205). V celom nasledujúcom roku sa ženám v severovýchodnom Gemeri mali *obierať prsty*, keď priadli večer pred sviatočným vianočným dňom (ZAJONC 1987: 30). To isté hrozilo ženám pradúcim medzi Novým rokom a Vianocami (Horné Bzince, PODJAVORINSKÁ 1898: 627) a „v ostatné dni fašiangové nerady pradú, alebo šijú, lebo takej žene sa vraj potom rady prsty sbierajú“ (Tajov; A. B-y. 1894: 131). Pokrivenie prstov si mohla žena privodiť vtedy, ak priadla na *Krivy pondzelok* (Zemplínska Široká; MJARTAN 1949: 48a).

Druhá skupina ochorení v dôsledku porušenia zákazu priať mala súvis s vretenom, s jeho zahroteným koncom, ktorým sa bolo možné pichnúť. Preto sa aj žena, ktorá priadla v predvečer sviatku, mohla ľahko popichať vretenom (Vlachovo, ZAJONC 1987: 30). U Slovanov sa porušenie zákazu priať na Štedrý deň často spájalo s hrozbou, že sa ženy v lete budú často pichať (TOLSTOJ 2002a: 71). U východných Slovanov existovala predstava, že k osobe pradúcej v piatok príde Pjatnica a zakole ju vretenami (TOLSTAJA 2002a: 399). Na Slovensku bola známa predstava, že ak by žena v čase od Vianoc do Troch kráľov pozerala na praslicu a vretená, trpela by na pichanie v boku (HORVÁTHOVÁ 1986: 54). Pichanie, pichľavú bolesť človek pociťuje aj pri kolike.⁷² Na okolí Uhrovca „na deň sv. Lucie odloží gazdiná všetky vretená a priadzu tak, aby ich vôbec nevidela. Ak by ich uvidela, dostala by na mieste koliku“ (19. storočie; HORVÁTH 1968: 109). Koliku mohla žena dostať aj vtedy, ak priadla v stredu (Ukrajinci v oblasti Karpát; TOLSTAJA 2002: 448). U východných Slovanov sa s porušením zákazu pradenia spájala predstava, že priadka týmto konaním pichala Paraskevu-Pjatnicu, sv. Varvaru alebo Bohorodičku (TOLSTOJ 2002a: 71).

Častým trestom za porušenie zákazu priať je aj bolesť hlavy. Podľa tradičných predstáv je pôvodcom tejto choroby démonická bytosť, na Slovensku najčastejšie Lucia. V povestných rozprávaniach sa objavuje motív Lucie, ktorá vložila žene za trest do hlavy „oheň“ alebo pazderie, prípadne jej hlavu najskôr rozbila, a preto ju bolela. V Dohnani „na Luciu taktiež nepradú: lebo vraj takej, ktorá by v tento deň priadla, sv. Lucia rozbila by vretenom hlavu a nasykala do nej oheň, potom by ju často hlava bolela“ (TAJOVSKÝ 1897: 313). V rozprávani z Veľkých Uheriec si bolo treba Luciu pri jej príchode riadne uctiť – „na stôl treba položiť krajec chleba, cesnak a pohár vody, aby si mohla pochutnať“. Jednu ženu však našla Lucia pri pradení spať, „vzala preto z pece uhlík a vstrčila jej ho do hlavy, od čoho ju celý rok bolievala. Vyliečila sa len nasledujúceho roku, keď Lucku riadne privítala“ (MJARTAN 1929: 12-13).⁷³ V Rybanoch „žene, ktorá zanedbala svätiť Luciu a pri horlivom pradení až zadriemala, Lucia vraj hlavu otvorila a posmetané pazderie a smeti do nej vhodila.“ Ženu celý rok bolela hlava a vyliečila sa až o rok, keď už Luciu svätila, nepriadla a Lucia jej smeti z hlavy vybrala (ŽATKO 1943: 29). Možno ako pozostatok trestu démonickej bytosti v podobe dievčiny nazývanej *sreda* sa u karpatských Ukrajincov objavuje predstava, že žena, ktorá priadla v stredu, mala ochoreť bolesťou hlavy (TOLSTAJA 2002b: 448).

Okrem bolesti či rozbitia hlavy mohla démonická bytosť ženu aj zbiť, ba dokonca usmrtiť. Vo Veľkých Uherciach k žena pradúcej na Luciu „Lucka prišla, zhasla lampu, ženu hodila na posteľ a vyčapcovala“ (MJARTAN 1929: 12-13). Z okolia Giraltoviec pochádza údaj, že „kedysi vraj vo štvrtok nepriadly, lebo by *Štvartnica* gazdinu bila“ (BEDNÁRIK 1942: 67). V Dolnej Súči by ženu, ktorá by nenapriadla vretená donesené Luciou táto vraj roztrhala (PODOLÁK 1952: 302). Na Spiši na Luciu ženy nepriadli, lebo verili, že pri porušení zákazu by ich Lucka zahrdúsila (LUTHER 1999: 68).

Dôsledkom porušenia zákazu priasť mohlo byť aj ochorenie očí. V Polesí by si pokazili oči pradením v piatok (TOLSTAJA 2002a: 399). Tento dôsledok možno vysvetliť prenesením predstavy, že žena pradúca v tento deň práši do očí Pjatnici alebo i Bohorodičke, ktorá sa s ňou u južných Slovanov spája (TOLSTAJA 2002a: 399-400).

Pradením v deň sv. Barbory si podľa predstavy z Hontu mohla žena privodiť zápal prsníkov (HORVÁTHOVÁ 1988: 507).⁷⁴

Pradúca osoba mohla byť v dôsledku porušenia zákazu poškodená či ohrozená aj iným spôsobom. Na Ukrajine mal ženu pradúcu v piatok odniesť vietor (TOLSTAJA 2002a: 399). U Bulharov sa vyskytovala predstava, že ak žena pradie v stredu, môžu zhorieť jej deti (TOLSTAJA 2002: 448). Nedodržanie zákazu mohlo mať dôsledky aj v posmrtnom živote: v Polesí verili, že žene pradúcej v piatok polezú na onom svete do úst a očí vretená (TOLSTAJA 2002a: 399). V Hornom Tisovníku sa medzi Vianocami a Novým rokom nemalo priasť, lebo „udrie hrom“ (MJARTAN 1950: 54).

V poverových rozprávaniach sa objavuje aj motív trestu, v ktorom démonická bytosť priniesla, nahádzala priadke prázdne vretená, na ktoré musela pod nejakou hrozbou do určitej doby napriasť priadzu. V Michalkovej „na Lucu sa ňesmelo priasť, že Lucka buďe hádzať vretená. To takie bajki boľi, že ces komín, to tie veľkie kochi boľi. Že príde, že nahádže vretená“ (Michalková; ZAJONC 1992a: 43). Podľa nelokalizovaného údaju žene pradúcej na Luciu táto hodila dolu komínom hromadu vretien, ktoré musela všetky do Vianoc upriasť (SOCHÁŇ 1924: 109). Priadke vo Veľkom Lome hodila Lucia za kôš prázdnych vretien (KOSTKOVÁ 1950: 6). Kôš plný vretien, na ktoré žena musela napriasť nite, doniesla Lucia aj v Dolnej Súči. Pretože v opačnom prípade by vraj Lucia ženu roztrhala, táto namotala na vretená po kúsku nite, a tak sa zachránila (PODOLÁK 1952: 302).

Rovnaký trest sa spomína aj v súvislosti s bytosťou nazývanou *Sava*, ktorá bola známa na východnom Slovensku. Z obcí na hornom toku rieky Cirocha pochádza údaj, že ak žena priadla na sv. Sávu, doniesla Sava na rešete plno vretien, ktoré musela neposlušná priadka napriasť (obce tvoriace miestne časti obce Stakčín; PÚCHA 1975: 16).

Dôsledkom pradenia v čase, keď to bolo zakázané, mohlo byť aj poškodenie alebo zničenie majetku. V Košťanoch nad Turcom bola predstava tohto trestu bez bližšej špecifikácie: „Kde sa medzi Vianocami a Novým rokom pradie alebo motá, v tom dome sa celý rok škoda motá“ (PÁRIČKA 1903: 170). V obciach na hornom toku Cirochy sa zachoval údaj, že k žene pradúcej na sv. Varvaru prišla bytosť Varvara a chcela jej všetko zničiť (PÚCHA 1975: 16). Konkrétne údaje o druhu ničeného majetku sú z okolia Gíraltoviec: *štvarnica*, ktorá navštívila ženu pradúcu vo štvrtok „vraj rúca gazdinej i hrnčeky s police“ (BEDNÁRIK 1942: 67). U Bulharov existovala predstava, že tomu, kto pradie v stredu, môže zhorieť dom (TOLSTAJA 2002: 448). Na Ukrajine žene pradúcej v piatok mohla zhorieť praslica (TOLSTAJA 2002a: 399). V Babinej na Luciu nepriadli, „abi sa koľesá ňelámali“ (ZAJONC 1992a: 18). Do okruhu majetku, ktorý mohol byť cieľom poškodenia trestajúcou Luciou, patrila aj priadza, ako to uvádza veršovaný „priadkový kalendár z Dolnej Trenčianskej“:

„...Na Luciu kde čo máš,
do truhly si pradzu dáš,
ona chodí zo štetkú,
pokundolí ti všetkú...“ (SOCHÁŇ 1924: 109).

Veľká skupina dôsledkov porušenia zákazov pradenia sa týkala hospodárskych zvierat, ktoré tvorili významnú zložku majetku. Najčastejšie boli negatívnymi dôsledkami postihnuté

ovce. Podľa jednej časti predstáv malo nežiaduce pradenie spôsobiť ochorenie oviec motolicou na základe magického vzťahu medzi prejavom choroby (krútenie sa postihnutého zvieratá) a otáčavým pohybom vretena pri pradení. V Kokave nad Rimavicou by sa po porušení zákazu, vzťahujúceho sa na celú sobotu, ovce *krútili*, t. j. dostali by motolicu (REPČOK 1987: 68). V Uderinej v Novohrade platilo, že „na Demitra nepradú, kde majú ovce, aby sa im ovce neskrútily“ (Prostonárodné povery 1893: 178).⁷⁵ Motolica oviec ako dôsledok porušenia zákazu priasť v deň sv. Ondreja a sv. Mikuláša bola známa na celom území Slovenska (HORVÁTHOVÁ 1986: 26, 37). Vo Vrbici nesmeli ženy priasť od Vianoc do Nového roku, „lebo by do toho domu vtiahlo nešťastie, menovite by sa im v tom dome ovce *skrútili*“ (SOCHÁŇ 1924: 108).

Porušenie zákazu mohlo vyústiť až do uhynutia oviec. V Detve sa nemalo priasť v sobotu popoludní, ako aj vo štvrtok, lebo „vykapali by v tom dome všetky barany“ (MEDVECKÝ 1905: 182). Vyhynutie baranov mohlo byť v okolí Zvolena spôsobené pradením na sv. Barboru (HORVÁTHOVÁ 1986: 33) a vyhynutie oviec do roka pradením na Luciu (HORVÁTHOVÁ 1990: 159). Pri tejto línii predstáv o postihnutí oviec v dôsledku porušenia zákazu priasť možno uvažovať o jej spojitosti s kultom bohyně Mokoš, o. i. ochrankyne oviec, strihania a pradenia vlny.

U zákazov, porušenie ktorých sa spája s vlkom, je magická predstava o negatívnom vplyve krútivého pohybu vretena spätá s kultom zvierat s prvkami totemizmu. Celoslovenskú platnosť mal v dni sv. Ondreja a sv. Mikuláša zákaz pradenia, čo sa odôvodňovalo tým, že by sa vlk „zamotal do stáda“ (HORVÁTHOVÁ 1986: 26, 37). Ešte v medzivojnovom období dodržiavali v hontianskych obciach Cerovo a Senohrad zákaz priasť vo štvrtok a v sobotu aj s vysvetlením, „abi sa vlk medzi ovce ňezapriadol“ (BARÁNEK 1967: 106; HORVÁTHOVÁ 1988: 506). Zo stredného a západného Srbska i z Bosny je známy odlišný princíp, ktorý vychádza z podobnosti hrebeňa⁷⁶ a vlčej papule: v deň sv. Andreja boli zakázané všetky práce spojené s pradením: hrebene sa skladali spolu, aby mali vlci zakrytú papuľu (VINOGRADOVA, L. N. 2002: 24).

Negatívne spojenie oviec a vlkov sa v zákazoch pradenia vyskytuje aj bez prvku magicky ponímaného krútivého pohybu. V zbierke povier z okolia Uhrovca z roku 1823, ktorej autorom je Karol Modráni st. je uvedené, že „vo štvrtok a v sobotu odpoľudnia nikde nepradú, aby zostali s vlkmi v dobrom priateľstve. V opačnom prípade by vlci roztrhali ich ovce“ (HORVÁTH 1968: 109). Zdržanie sa pradenia vo štvrtok a v sobotu dopoludnia v záujme zachovania dobrého vzťahu s vlkom sa objavuje vo viacerých záznamoch z 19. a 20. storočia (HORVÁTHOVÁ 1990: 159; *ibid.* 1995a 401; *ibid.* 1995b). Následkom porušenia malo byť odvedenie alebo roztrhanie oviec vlkmi. Z Modrániho zbierky pochádza aj údaj, že „od dňa sv. Lucie až pokým duchovný neskončí svoje koledy vo všetkých dolinách nepradú, aby vlk neprišiel k ich ovciam a nenarobil škody“ (HORVÁTH 1968: 109).⁷⁷

Predstavy o škodlivosti porušenia zákazov pradenia sa v menšej miere vzťahovali aj na iné hospodárske zvieratá. Všeobecnú výstrahu o ohrození dobytku, možno ako pozostatok komplexnejších predstáv, obsahuje napr. údaj zo zemplínskej obce Staré, podľa ktorého sa na Luciu nesmeli priasť, lebo by to poškodilo statku (MJARTAN 1949: 48). Podobne bolo v oblasti Dobruďža (Bulharsko) zakázané priasť (aj tkať a prať), aby sa tým neprivedla na dobytok bieda (TOLSTOJ 2000: 62). V hontianskych obciach Dačov Lom a Sucháň chodili na sv. Ondreja vinšovať pastieri kráv a ošípaných. Pred ich príchodom do domu museli gazdiné vyniesť z izby praslice a motovidlá, aby sa im na budúci rok zvieratá na pastve nezamotávali (MIHÁLKIN [nedat.]: 56; MIHÁLKIN a kol. [1998]: 23). Na Horehroní sa nepriadlo, nešilo, ba dokonca ani nepáralo perie s vysvetlením, aby sa dobytok vzájomne

neklal, „nepichal, nepáral“ (HORVÁTHOVÁ 1986: 33). V Polichne by sa cez rok nedaril statok, hydina ani prasatá, keby priadli na Mikuláša a na Luciu (KRPELEC 1972: 395).

Pradenie v nevhodný deň mohlo mať negatívny vplyv aj na úrodu. Zo zápisnice kanonickej vizitácie v roku 1875 v Betliari pochádza údaj o spätosti porušenia zákazu priasť a privolaní ľadovca: obyvatelia „mají medzi sebou jisté časy, kdež ženské pohlaví neprede, prást' nesmí, nebo že jináče hrad zbije celé pole“ (HAVLÍK 1943). V Stankovciach mala byť v dôsledku porušenia zákazu priasť v deň sv. Agáty postihnutá kvalita d'ateliný.⁷⁸ V Terchovej sa to vzťahovalo priamo na ľan: „Keď pradie v prvopôstnu stredu, budú žaby ľan kazit' na roli“ (VOJTEK 1904).

Hoci z územia Slovenska zatiaľ nie sú známe, no v iných oblastiach a spoločenských sférach boli zaznamenané predstavy o negatívnom pôsobení pradenia aj v iných sférach pracovných a spoločenských aktivít človeka: U Huculov v Karpatoch nesmela žena lovca priasť, keď bol jej muž na love, pretože zver by sa krútila ako vreteno a lovec by ju nemohol zasiahnúť. V indickom okrese Bilaspur nesmie pri stretnutí mužov, ktorí sú vo vedení obce, nikto z nich krútiť vretenom, pretože aj ich debata by sa krútila v kruhu ako vreteno a nikdy by neskončila (FRAZER 1994: 26).

Výsledkom pradenia v určitom termíne aj napriek zákazu mohla byť nie len priadza s pozitívnymi,⁷⁹ ale aj negatívnymi vlastnosťami. Tie sa objavujú predovšetkým v súvislosti s porušením zákazu priasť v deň sv. Lucie. V doline rieky Hornád verili, že ak mal niekto pri búrke oblečené šaty, v ktorých bola zatkaná niť upradená na Luciu, zasiahol ho blesk (HORVÁTHOVÁ 1989: 264). Podľa údajov zo západného Slovenska (konkrétne napr. z Horných Bziniac) ak mal človek odev ušitý z plátna obsahujúceho takúto niť, prilákal k sebe hada alebo mu podľa predstavy zo stredného Slovenska hrozilo utopenie (PODJAVORINSKÁ 1898: 627; HORVÁTHOVÁ 1986: 4; *ibid.* 1990: 159). Zo Starej Turej je známa predstava, že plátno z nití pradených v advente medzi kántrami môže pritiahnuť hrom (napr. mal udrieť do stromu, pod ktorým stála žena zakrytá v plachte z takejto priadze) (H. 1897: 310). V Terchovej bolo za zlé považované pradenie „na ostatné fašiangy... aj tá nitka, ktorú vtedy napradie, je nešťastná v tom plátne“ (VOJTEK 1904). Na Horehroní „podľa staršej predstavy priadza z pondelku rána neprinášala úžitok“ (HORVÁTHOVÁ 1974: 291).

1.6 Priadza

Priadza, niť, mala okrem praktického významu (východiskový materiál na tvorbu textilu pletením, viazaním alebo tkaním) aj dôležité postavenie v tradičných predstavách. Z jej predmetnej povahy a vlastností vychádza jej symbolické spájanie so životom: dlhá, krátka, pretrhnutá „niť života“. Spôsob jej zhotovenia a spracovania sa pripodobňuje k osudu: podľa indoeurópskeho mýtu manipulujú s niťou tri ženy (sudičky) pri strome sveta⁸⁰ pri narodení človeka, pričom prvá žena niť pradie, druhá ju meria (alebo navíja či splieta) a tretia ju prestriháva (BIEDERMANN 1992: 197-198, 220; HALL 1991: 453-454; PETRUCHIN 2002, s. 395).

Priadza nadobúda osobité vlastnosti z hľadiska predstáv už na základe vlákien, z ktorých je upradená, ďalej zvláštnym spôsobom zhotovenia, zhotovením osobou s určitými vlastnosťami, zhotovením na špecifickom mieste či v špecifickom čase, alebo aj porušením obvyklého spôsobu úpravy.⁸¹

Niť upradená obvyklým spôsobom mohla nadobudnúť zvláštny význam aj ad hoc ako súčasť zvyku či obradu. Napr. vo veštení a čarovaní v rámci ľúbostnej mágie realizovanej na priadkach sa používala priadza v podobe krátkych ušúľaných motúzov, zhotovených

najčastejšie z vlákien, ktoré pochádzali z praslic všetkých dievčat prítomných na priadkach. Pri veštení spojenom s privolávaním mládencov na priadky, nazývanom najčastejšie *pálenie motúzov*, dievčatá ušúľali motúz, pričom mohli odriekať zariekania obsahom privolávajúce mládencov⁸² alebo konkrétneho mládenca. Motúz šúľali často dve dievčatá tak, že boli k sebe obrátené chrbtom. Potom ho zavesili na trám alebo na pánty dveri a zapálili, súčasťou toho bolo prípadne tiež zariekanie.⁸³ Pri pálení motúza zvykli páliť aj mach spomedzi trávov domu, v ktorom bývali, alebo v ktorom sa práve nachádzali mládenci (Hruštín, Krušetnica). Po zapálení motúza iné dievčatá utekali pre vodu na jeho zahasenie, ktorú museli priniesť v ústach. Ak sa ho podarilo zhasiť, chlapci (alebo konkrétny chlapec) mali prísť na priadky. Zhorenie motúza veštilo opak. Ak sa motúz podarilo zhasiť konkrétnemu dievčaťu, mal prísť za ňou jej chlapec.⁸⁴

Takéto motúzy slúžili aj na individuálne veštby vydaja. Dievča na okraj stola alebo lavice položilo rovnobežne k sebe tri motúzy ušúľané z ľanu alebo z konopí. Prostredný predstavoval dievča vykonávajúce veštbu a krajné jej dvoch nápadníkov. Krížom cez tri položilo štvrtý motúz a konce krajných motúzov naraz zapálilo. Od ktorého z krajných motúzov prešiel plameň cez krížom ležiaci motúz na motúz prostredný, za toho sa malo dievča vydať. Ak plameň zhasol skôr, ako sa prostredný motúz zapálil, dievča sa vydávať ešte nemalo (DOBŠINSKÝ 1880: 177-178; asi podľa neho SOCHÁŇ 1924: 111).⁸⁵

Dym z nite ušúľanej z vlákien zo všetkých praslic dievčat prítomných na priadkach používali dievčatá v Závadke na prekazenie kúzla, ak sa domnievali, že ich *vrstvu* (skupinu dievčat stretávajúcich sa na priadkach) niekto začaroval (HORVÁTHOVÁ 1986: 18-19).

Priadza vystupovala aj vo funkcii obetiny pre sily a bytosti späť s jej zhotovovaním. Podľa údajov z 19. storočia na Ukrajine hádzali priadzu (i kúdel') ženy do studní ako obeť pre Pjatnicu (IVANOV – TOPOROV 2002: 301). Podobný význam mohla mať priadza spomenutá v údajoch zo Záriečia, podľa ktorého „na Štedrý deň baby pradú niti. Keď ich napradú, potom ich hneď varia, osušia a večer dajú ich na stôl, a to do každého roha“ (GERYK 1927: 67).

Samostatná skupina predstáv sa viazala k priadzi zmotanej do pradena. Pradeno sa považovalo za apotropajný predmet (HORVÁTHOVÁ 1995) a vyskytovalo sa aj v ľubostných veštbách: v Tekovskej Breznici „do Andreja musí každá dievka napriať pradeno. V ten deň si ho dá pod hlavu a o kom sa jej prisní, za toho sa vydá“ (LEŠČÁK – FEGLOVÁ 1995: 232). Podobne ako s nástrojmi, aj s pradenom bola spojená predstava, že dotyk s ním možno získať určité želané vlastnosti: „Čo chceš aby z narodeného bolo, to daj mu do ruky alebo tým dotkni sa ho, teda: k dcéruškám dávajú ... pradeno: by pracovité [boli – pozn. Zj]“ (DOBŠINSKÝ 1880: 5). S priadzou a pradenom boli spojené rovnaké pravidlá manipulácie ako s nástrojom na pradenie, pretože boli tiež jeho symbolmi. Napr. v okolí Uhrovca v 19. storočí „na deň sv. Lucie odloží gazdiná všetky vretená a priadzu tak, aby ich vôbec nevidela. Ak by ich uvidela, dostala by na mieste koliku“ (HORVÁTH 1968: 109). V Gemeri pri upratovaní pred Vianocami mali byť pradená „dobře schované, pretože kto by ich zazrel medzi Vianocami a Novým rokom, videl by v lete veľa hadov“ (HORVÁTHOVÁ 1990a: 207). Význam tohto zákazu umocňovala aj podoba pradena a hada.

2. Predstavy a názory spojené s motaním priadze

Priadza sa z vretien alebo z cievok kolovratu premotávala, zmotávala do pradien. Táto činnosť sa robila väčšinou v sobotu (SOCHÁŇ 1924: 105, ZAJONC 1981: 12). Na motanie nití sa používalo motovidlo, ktoré žena buď držala v ruke alebo bol jeho súčasťou stojan.⁸⁶

Pri motaní sa nite zároveň merali: do pradena sa namotalo určité množstvo nití, a preto sa sledoval počet obrátok motovidla.

Predstavy spojené s touto fázou práce s nitami vychádzajú z krúživého pohybu motovidla, z princípu namotávania, omotávania nití. Predstavy z územia Slovenska sa podľa zistených údajov konkretizovali takmer výlučne do podoby zákazov tejto činnosti, viazaných k určitým dňom.⁸⁷ Z hontianskych obcí Dačov Lom a Sucháň pochádza údaj, že keď na Ondreja po obci chodili vinšovať pastieri kráv a ošípaných, pred ich príchodom do domu museli gazdiné vyniesť z izby motovidlá (i praslice), aby sa im na budúci rok zvieratá na pastve nezamotávali (MIHÁLKIN [nedat.]: 56; MIHÁLKIN a kol. [1998]: 23). V Hruštíne sa nesmeli od Štedrého večera do Nového roku „motat“, inak by sa zbierali prsty alebo by ovce „ošaleli“ (BOVDIŠOVÁ 1970: 9). V strednom a západnom Srbsku i v Bosne sa nemali motať nite v deň sv. Ondreja, aby sa zver nemotala pri ohradách dobytká (VINOGRADOVA 2002: 24). V obci Košťany nad Turcom verili, že „kde sa medzi Vjanocami a Novým rokom motá (alebo pradie), v tom dome sa celý rok škoda motá“ (PÁRIČKA 1903: 170). Motanie priadze ako súčasť celého procesu jej zhotovenia malo symbolickú imitatívnu podobu v praktikách ľúbostnej mágie pri príprave nití na veštenie partnera.⁸⁸ Podľa jedného z údajov mohla prítomnosť Rómky už pri motaní priadze ovplyvniť úspešnosť jej bielenia.

3. Predstavy a názory spojené s bielením priadze

Aby bolo možné rastlinnú priadzu použiť na pletenie, tkanie či viazanie, musela byť upravená tak, aby zmäkla, a najmä aby sa vybielila. Najrozšírenejším tradičným prostriedkom používaným na bielenie bol lúh z dreveného popola. Priadzu buď priamo natierali popolom zmiešaným s vodou alebo ju, čo bolo častejšie, zvárali – máčali a vyvárali v roztoku lúhu získaného zaliatím dreveného popola horúcou vodou.⁸⁹ Vyváranie v lúhovom roztoku sa používalo aj na čistenie textilu praním. Podľa P. Dobšínskeho sa mal celý proces od začatia pradenia do ukončenia bielenia zváraním realizovať v dobe od Michala do Mateja (DOBŠINSKÝ 1880: 64).

Nebielená, neozváraná niť mala magické schopnosti získané pradením a zváranie priadze malo „očistný“ účinok nie len v materiáloch, ale aj v duchovnom zmysle. Potvrďuje to údaj zo zemplínskej obce Kašov, podľa ktorého nezváraná niť omotaná deväť razy okolo domu slúžila ako ochrana proti more (ZAJONC 1992c: 50). Magicky aktívnou sa niť stávala aj imitáciou, symbolickou realizáciou bielenia (niť „ozváraná“ žuvaním pri príprave kántrovnice).⁹⁰

Poverové praktiky súvisiace s bielením priadze mali povahu odporúčaní a zákazov, ktorých cieľom bolo zabezpečiť jeho čo najvyššiu účinnosť. Na existenciu odporúčaní usudzujem len na základe údajov v *Návode na etnografický výskum výroby a spracovania textilných vlákien na Slovensku*, kde sa medzi možnými odpoveďami k otázke „Sú, boli známe dajaké zvyky a povery pri zváraní pradien, ktoré mali zabezpečiť ich jasnosť?“ uvádza: „napr. varia sa v tom čase dajaké jedlá...“ (PÁTKOVÁ 1965: 55).

S bielením boli spojené dve skupiny zákazov. Prvá skupina mala eliminovať prvky, ktoré by mohli znížiť jeho účinnosť alebo spôsobiť jeho neúspech. Na základe mágie podobnosti bolo nežiaduce, aby sa počas bielenia vyskytovala na blízku osoba, ktorá vo svojich charakteristikách obsahuje kvalitu *čierny*, prípadne *špinavý*. V údajoch sa v tomto zmysle ako negatívny prvok najčastejšie objavujú príslušníci rómskeho etnika, pretože majú v porovnaní s Nerómami tmavšiu farbu pokožky. V Horných Bzinciach „pri bielení priadze, keď pradená dávajú do pece (spôsob bielenia), ak príjde do domu cigáň, ten chudiak zle to odnesie, gazdinka sväto-sväte verí, že priadza nebude biela. Ak príjde žena, vtedy áno“

(Horné Bzince, PODJAVORINSKÁ 1898: 626, prevzal SOCHÁŇ 1924: 110).⁹¹ V Červeníku pradená vybrané z vody, v ktorej boli posypané dreveným popolom, natreli blatom z popola a uložili do pece, z ktorej práve vytiahli chlieb. „Pritom musia byť zamknuté uličné dvere, aby náhodou neprišla do domu Cigánka, lebo pradená by dobre nepustily, zostaly by čierne“ (JEŠKO 1942: 47). V Lešti bola prítomnosť Rómky nevítaná nie len počas bielenia: „Keď pri zváraní alebo motaní priadze príde Cigánka, budú pradená čierne“ (KOVAČEVIČOVÁ 1950a: 12). K sformovaniu predstavy o spojení prítomnosti Rómov pri bielení priadze a jej nedokonalého vybielenia prispel aj spôsob vnímania tohto etnika v rámci procesov konštruovania etnických stereotypov. Prítomnosť kontrastu „čierny – biely“ vychádza z ich vnímania ako „cudziech“ (KREKOVIČOVÁ 1999: 28, 46). Tento prvok sa stal základom zvyku založeného na princípe magického myslenia dlhodobým spolunažívaním Rómov s nerómskym obyvateľstvom.

Druhá osoba, ktorá mohla negatívne ovplyvniť kvalitu bielenia, bola určená na základe charakteru jej zamestnania. Bol to kominár, atribútom ktorého je čierna farba. Zápis zo Štálov pri Novej Bani, podľa ktorého „kde príde do domu cigánka alebo kochniar keď zvárajú, tam majú čierne háby alebo pradená“ (VOLF KŇAZOLUCKÝ 1899: 143) ukazuje, že uvedené predstavy sa nevzťahovali iba na zváranie priadze, ale aj na vyváranie a pranie bielizne.

Druhá skupina zákazov sa vzťahovala na zváranie v určitých dňoch. Z dní týždňa sa tento zákaz v údajoch z územia Slovenska viazal k pondelku. Keď niektorá žena vo Veľkých Zalužiciach v pondelok zvárila šaty, „prišli do chiži take dzeci, hole – *Pondzelčata* – ulapili še za ručki a volaŕi: *Pondzelčata*, *pondzelčata*, dajce že nam košulčata“ (KOSOVÁ 1953: 51). Tieto bytosti sa objavujú aj v zákaze zvärať (v tomto prípade bielizeň) na deň sv. Lucie. V Budkovciach na Zemplíne sa na Luciu nesmelo prať a šaty zvärať. Stalo sa, že prišli dve *pondelčata* a prevrhli zväрку (MJARTAN 1949: 52). Podľa rozprávania známeho v karpatskej oblasti bolo zakázané zvärať aj v piatok. V tento deň prišla k žene, ktorá zákaz porušila, Pjatnica a hrozila jej trestom. Žena sa chránila tým, že kričala: „Oj, Pjatnica, osijanskaja hora horí!“ Pjatnica kričiac: „Oj, tam moje deti zhoria!“ utiekla (TOLSTAJA 2002a: 400).

Motív detí démonického bytosti, ktoré ohrozuje oheň, sa nachádza aj v poverovom rozprávaní z Budkoviec na Zemplíne v súvislosti so zákazom prania pradien na Luciu. „Raz Luca prišla, zaliala oheň vodou, pradená zo zväřky vyhádzala a až potom odišla. Iná žena sa vtedy prežehnala a zakričala: „Hury, leši horia, i Lucovo dzeci pohoria!“, na čo Luca utiekla preč“ (MJARTAN 1949: 52). Z Bánoviec nad Ondavou je údaj z roku 1939, podľa ktorého „na Luciu nepečú chlieb a nesvarajú, aby ich Luca nehodila do pece“ (LEŠČÁK - FEGLOVÁ 1995: 220).

Na východnom Slovensku, odkiaľ pochádzajú všetky záznamy zákazov zvärať v určité dni, boli bytosťami trestajúcimi porušenie tohto zákazu aj Sava a Varvara. Vo Vyšnej Radvani sa na mená Sáva a Varvara nesmeli vyvárať konopné nite. „Jedna žena na deň mena Savy vyvářala konopné nite. V tom jej čosi vyvrátilo zväřku a žena nastrašená utekala do dverí. V tom sa jej ozvalo: „Hory Savianskije i Varvarskije horiat“ (KOSTKOVÁ 1954: 40).

4. Predstavy a názory spojené s prípravou na tkanie

Hlavnými činnosťami prípravnej fázy tkania je príprava osnovy (snovanie), navínutie osnovy na zadný (osnovný) návoj krosien, navlečenie osnovných nití do nitelníc, uvedenie nití do brda a uviazanie začiatku osnovy na predný (plátnový) návoj. S prípravou na tkanie súvisí aj príprava útku.

4.1 Snovanie

Snovanie je postup, ktorým sa pripravuje osnova – súbor rovnobežných nití určitej dĺžky v stanovenom poriadku. V tradičnej domácej výrobe tkanín sa zachovalo viac spôsobov snovania. Základom skupiny starších spôsobov, pri ktorých sa snovajúca osoba pohybovala (chodila), bola stabilná poloha zariadenia na snovanie - snovadla (kliny v zemi, v doske alebo v stene).

Pri novšom spôsobe snovania, ktorý sa na území Slovenska rozšíril v 18. storočí, sa na snovanie používalo otáčavé krídlové snovadlo. Pri práci na tomto snovadle snovajúca osoba stála pri ňom (ZAJONC 2002).

Poznatky a skúsenosti späť so snovaním (spôsob delenia a ukladania nití na kliny, počítanie nití a s tým spojené miery) neovládala každá žena, ktorá vedela tkáť. V dedinskom spoločenstve bolo zvyčajne iba niekoľko žien, ktoré pripravovali osnovu pre všetky tkáčky. Vo viacerých zápisoch obsahujúcich údaje o snovaní na stene sa uvádza, že sa pri tejto práci zvykli viaceré ženy spojiť, pracovať spoločne, a to zvyčajne vždy v tých istých priestoroch.⁹² V obciach, kde okrem domácej existovala aj remeselná výroba tkanín,⁹³ osnovu pre domáce tkáčky často pripravovali remeselní tkáči, ako napr. v Dolnej Súči (PODOLÁK 1952: 307).

So snovaním boli spojené predovšetkým predstavy vychádzajúce z podobnosti tejto činnosti s niektorými negatívnymi aktivitami, javmi. Predkresťanský pôvod má zákaz známy v strednom a západnom Srbsku i v Bosne, podľa ktorého sa nemalo snovať v deň Andreja, aby sa zver nemotala pri ohradách dobytká (VINOGRADOVA 2002: 24). V Polesí - „aby nebehali vlky“ – sa nemalo snovať vo vianočnej dobe (VALENCOVA 2002b: 439).⁹⁴ Z bližšie neurčeného slovanského prostredia pochádza údaj o zákaze snovať na Hromnice, aby sa nestretli s vlkami (AFANASJEV 1994: 711-12).

Z chápania pohybu nití smerom tam a späť ako symbolu zakrývania, prehrádzania vychádza u východných Slovanov zákaz snovať v spomienkových dňoch (napr. na Rusalnú nedeľu), aby sa neprehradila cesta dušiam, prichádzajúcim na zem, i zákaz snovať na Zvestovanie, aby sa nezaviazal dážď a neprivolalo sucho (VALENCOVA 2002b: 439).⁹⁵

Z územia Slovenska sú zaznamenané zákazy snovania v určitých dňoch týždňa. Na Horehroní sa tak ako každá práca ani snovanie nezačínalo v piatok alebo v nedeľu, ale skôr začiatkom týždňa (STAŇKOVÁ 1969: 458). Podľa iného údaja sa v horehronskej obci Telgárt najviac snovalo v sobotu a vo štvrtok. V piatok a v stredu sa nikdy nesnovalo, „lebo bi išlo plano [zle – pozn J. Z.] na krosnach“ (PÁTKOVÁ 1957: 78). V stredu sa v Telgárte nesmelo snovať aj preto, lebo by sa ovce „krútili“ (STAŇKOVÁ 1969: 458). Podobne v Uderinej v Novohrade „kto má ovce, v sobotu večer nech nesnuje priadzu, lebo by ovce potom motolice dostaly“ (Prostonárodné povery 1893: 178).

Zákazy snovať v určité dni týždňa vychádzali aj z kresťanskej predstavy o stvorení sveta Bohom. Zákaz sa vzťahoval na pondelok ako na prvý deň tvorenia a na sobotu ako deň, v ktorom bol svet už stvorený (VALENCOVA 2002b: 439). Podľa ukrajinských roľníkov bolo snovanie v pondelok hriechom, lebo v tento deň sa rodil svet a v tento deň príde Kristus na zem (TOLSTAJA 2002). Zlé bolo v noci - v dobe síl antagonistických Bohu - snovať alebo nechať osnovu nedokončenú (VALENCOVA 2002b: 439).⁹⁶

V magickom zmysle mohlo snovanie negatívne pôsobiť na tehotnú ženu a jej dieťa. Existenciu zákazu na základe tejto predstavy potvrdzuje údaj, že v Polesí sa nesmelo snovať vo vianočnej dobe, aby sa nepoškodilo potomstvu (VALENCOVA 2002b: 439).⁹⁷ K územiu Slovenska sa viaže zmienka uvedená v *Návode na etnografický výskum výroby a spracovania textilných vlákien na Slovensku*. Ako príklad možnej odpovede k úlohe „Zistite zvyky a

povery súvisiace s navíjaním osnovy“ je uvedené: „tehotná žena nesmela napr. snovať“ (PÁTKOVÁ 1965: 68).

Súčasťou tradičných predstáv súvisiacich so snovaním boli v Polesí odporúčenia, v akých termínoch v závislosti od fáz mesiaca a častí dňa je vhodné túto prácu robiť (VALENCOVA 2002b: 439).⁹⁸ Zo Spišského Štiavniku pochádza údaj o praktike, ktorá mala zabezpečiť nasnovanie osnovy požadovanej dĺžky. Keď počas snovania prišla do domu žena, spýtali sa jej, či má „calu košelicu“. Ak ju mala deravú, musela odísť, aby bola osnova dostatočne dlhá, aby jej nebolo málo (UŠAK – SLAVKOVSKÁ 1989: 155).

4.2 Navíjanie osnovy na krosná

Osnova sa po ukončení snovania zložila zo snovadla v podobe hrubého prameňa nití. Zvyčajne bola spletená do slučiek tvoriacich reťaz. Navíjanie osnovy na zadný (osnovný) návoj tkáčskeho stavu robili pri domácej výrobe tkanín minimálne tri osoby: prvá napínala osnovu uvoľňovanú z reťaze, druhá držala hrabky⁹⁹ zabezpečujúce rovnomerné navínutie osnovy na návoj a tretia ho krútila.

Cieľom poverových praktík realizovaných pri navíjaní osnovy, ktoré vychádzali z princípu mágie počiatku, bolo zabezpečiť rýchle a bezproblémové ukončenie tkania. V zemplínskej obci Veľká Trňa mala osoba, ktorá držala pri navíjaní osnovu, po pustení jej konca hneď po ukončení navíjania vyskočiť, „že bi skoro zešlo“ (ZAJONC 1992b: 86), t. j. aby sa tkanie skoro ukončilo a osnova rýchlo *zišla* z návoja. V novohradskej obci Horný Tisovník gazdiná po dokončení navíjania toho, kto držal nite, obliala znenazdajky studenou vodou, aby sa plátno tak rýchlo *zosňalo*, ako rýchlo vyskočil ten, koho obliala (KOVAČEVIČOVÁ 1950b: 14). Tak isto aj v Honte „keď zakladali do krosien priadzu“, poliali vodou osobu, ktorá držala nite, aby sa dobre tkalo (HORVÁTHOVÁ 1988: 543). V Kravanoch po prípitku „na zdarný priebeh navínutia osnovy“ poslali niekoho von a keď sa vrátil, obliali ho vodou, „že bi šlo dobre po krosnach“ (UŠAK – SLAVKOVSKÁ 1989: 155). Z Horného Tisovníka je známa praktika, v ktorej dala gazdiná pri navíjaní do návoja slamu, potom ho popľula a povedala: „Tfi, tfi hanbi sa – čím skorej zosni sa!“ (KOVAČEVIČOVÁ 1950b: 14).

Praktika z okolia Giraltovec mala zabezpečiť, aby sa počas tkania vytvárala dobrá ziva: „keď navýjú, jedia chlieb, aby sa zívadlá¹⁰⁰ na krosnach tak dobre zívaly, ako sa ústa otvárajú“ (Giraltovec – okolie, BEDNÁRIK 1942: 68).

V Belianskej doline bolo navíjanie osnovy príležitosťou na veštenie termínu vydaja: „navíjať posledné niti na krosná zavolajú mladé, na vydaj súce dievčence. Keď jedna z prítomných starších žien skríkne: „Dievky, vydávajú sa!“ – začnú o závod pracovať, lebo ktorá prvá z nich prácu skončí, do roka sa vydá“ (MJARTAN 1931: 3).¹⁰¹

4.3 Navliekanie do nitelníc

V tejto fáze prípravy tkania sa mala zabezpečiť jeho rýchlosť, a to likvidáciou alebo prenesením prvku symbolizujúceho uzatvorenie, zviazanie tejto činnosti. V okolí Giraltovec „keď navlečú do nitelníc, chytro odstrihnú uzlík a hodia ho do ohňa, alebo do potoka, aby sa tak rýchlo tkalo ako uzlík uhorí alebo popláva. Uzlík zvyknú tiež zaniest' susede, aby jej išlo pomaly“ (BEDNÁRIK 1942: 68).¹⁰² Rovnako v Košťanoch nad Turcom „niti ukončené v uzlíku chytro odstrihnú a hodia do ohňa. Robia to preto, aby tkanie išlo tak rýchlo, ako rýchlo horely uzlíky v peci“ (POLONEC 1933: 57).

4.4 Uviazanie osnovy na predný návoj

Na prednom návoji bol namotaný kus plátna ukončený strapcami, o ktoré sa priviazali

nite osnovy. V Košťanoch nad Turcom, keď bola táto práca hotová, tkáčky jedia chlieb, „aby im dobre zývalo“¹⁰³ (POLONEC 1933: 57).

4.5 Príprava útku

Praktika zaznamenaná v novohradskej obci Lešť ukazuje, že rýchle ukončenie tkania bolo možné podľa tradičných predstáv zabezpečiť aj pri navíjaní útkovej nite na cievku následne vloženú do čluka, ktorý sa prehadzoval cez zivu: „z kľbka sa na potáčke¹⁰⁴ nasnuje na cievku a začne sa tkať... Tá, čo drží útok, po skončení rýchlo uteká so stolcom, na ktorom sedí von, aby sa plátno rýchlejšie utkalo“ (KOVAČEVIČOVÁ 1950a: 14).

5. Predstavy a názory spojené s tkaním

Zhotovovanie textilu tkaním - križením osnovy a útku pomocou mechanického zariadenia - je v Európe doložené už z neolitu vo forme tkania na zvislých krosnách (BARBER 1992: 113). Hoci základný princíp tkania, ktorým je prehadzovanie útku cez zivu vznikajúcu mechanickým rozdeľovaním nití osnovy, ostal dodnes nezmenený, o to väčšími zmenami prešlo zariadenie na tkanie - tkáčsky stav (krosná).

Starí Gréci pripisovali pôvod tkania bohyniam Minerve a Arachné (BIRRELL 1959: 14). U Bulharov je známa predstava, že tkať (a orať) naučil ľudí Ded – Gospod (AFANASJEV 1994: 563). Dnes sa za oblasti, v ktorých mohol byť tkáčsky stav vynájdený, považujú údolia riek v Číne, Indii, Mezopotámii i v Egypte, ktoré poskytovali vhodné podmienky na získavanie textilných vlákien a výrobu textilu. Časť odborníkov zastáva názor, že vznikol pred rokom 5000 pred Kr. v Mezopotámii, z ktorej sa rozšíril do Európy a Ázie. Podľa iného názoru, vychádzajúceho z nálezov nástrojov, bol princíp tkania vynájdený nezávisle v rozličných častiach sveta (BIRRELL 1959: 14).

Vývoj tkáčskeho stavu postupoval od vertikálneho stavu s osnovou napínanou závažiami a jednoduchého horizontálneho stavu, ovládaných rukami, až k mechanickému horizontálnemu stavu ovládaného rukami i nohami. V Európe sa mechanický horizontálny stav objavil asi v 13. storočí, no jeho počiatky siahajú zrejme na Ďaleký východ a sú oveľa staršie (A History 1954: 425-428; A History 1956: 210-214). Predstavy a z nich vychádzajúce praktiky uvádzané v tomto príspevku sa viažu k tkaninu na mechanickom horizontálnom tkáčskom stave.

5.1 Nástroje

Predmety používané na tkanie, rovnako ako nástroje na pradenie, premieňajú podľa L. Radenkovića „prírodné“ na „kultúrne“, čím nadobúdajú známky mediátora a sú vhodné na magické úkony (RADENKOVIĆ 1996: 144). Predstavy o tkáčskom stave boli spojené predovšetkým s návojom (otáčajúce sa vodorovné brvno v zadnej a v prednej časti krosien, na ktoré sa navíjajú nite osnovy a hotová tkanina), s nitelnicami slúžiacimi na vytváranie zivy a s brdom, ktoré uložené v bidle ubíjalo útok k osnove.

Zrejme z faktu, že tkanie bolo ženskou prácou, vychádzala praktika známa z Polesia, kde na uľahčenie pôrodu ženu previedli cez návoj. Táto časť krosien bola dôležitým prvkom praktík na privolávanie dažďa. Na tento účel dievčatá v Polesí hodili návoj do cudzej studne. V rituáloch spojených s privolávaním dažďa používali návoj aj Kukeri v Bulharsku. Objavoval sa aj v negatívne zameraných magických praktikách: v Bulharsku, Srbsku i Slovinsku v deň sv. Juraja alebo sv. Jána obchádzala nahá žena rozkročmo na prázdnom návoji pozemky s cieľom odobrať úrodu z cudzích polí a mlieko cudzích kráv (VALENCOVA 2002c: 460).

V rovnakých funkciách ako návoj - na privolávanie dažďa a na uľahčenie pôrodu - sa v Polesí vyskytovali aj nitelnice. U Bulharov slúžili nitelnice zavesené na kľučke ako ochrana domu proti vampírom a epidémiám. U Rusov ich pri prvom výhone dobytka kladli na prah (VALENCOVA 2002c: 460).

Apotropajný význam sa pripisoval brdu. U Bulharov sa kladlo ku kolíske ako amulet chrániaci dieťa. Srbi používali brdo na odháňanie krúpového mračna (VALENCOVA 2002c: 460).

Z územia Slovenska som vo východiskovom súbore zaznamenal len údaje viažuce sa k člunku. V Hornom Tisovníku „z člunka od krosien drevce si tiež berú do jarmoku pre šťastie“ (MJARTAN 1950: 53) pri predaji. Aj s člunkom bola spojená predstava, že dotykom s ním môže dieťa získať žiadané schopnosti: „Čo chceš aby z narodeného bolo, to daj mu do ruky alebo tým dotkni sa ho, teda: ku chlapcom kladú... člnok..., by dobrí remeselníci stali sa z nich“ (DOBŠINSKÝ 1880: 5).¹⁰⁵

Samostatná skupina predstáv bola spojená s ciepkami,¹⁰⁶ ktoré sa počas a na konci tkania používali na veštenie pohlavia dieťaťa pred jeho narodením.

5.2 Tkajúca osoba

Výskyt tkáčskeho náradia v ženských hrobách, najčastejšie hlinených závaží - súčasti vertikálneho tkáčskeho stavu naznačuje, že tkanie bolo prácou žien a že s ním boli spojené predstavy a obrady, v ktorých mala žena dôležité postavenie. Na Slovensku sú to napr. nálezy hlinených tkáčskych závaží na hradisku z doby halštatskej v lokalite Smolenice-Molpír. Ich väčší počet nájdený v hrobách žien tu potvrdzuje nielen spojitosť tkania so ženou, ale podľa S. Stegman-Rajtár zrejme naznačuje, že išlo o ženy ovládajúce tkáčske umenie na vysokej úrovni. Na dominantné postavenie ženy-tkáčky v societe obývajúcej hradisko poukazujú nálezy závaží v centrálnej časti hradiska. Viaceré z nich boli zdobené (napr. so symbolom Mesiaca, vodných vtákov, motívom adorujúcej postavy) a zrejme slúžili ako idoly (STEGMANN-RAJTÁR 1998: 287).

Na Slovensku bolo ešte v 1. polovici 20. storočia tkanie na horizontálnom tkáčskom stave súčasťou domácej a remeselnej výroby. Domácka výroba tkanín bola rozšírená východne od línie Trenčín – Nitra – Nové Zámky a bola prácou žien. Na západ od nej sa tkaním zaoberali remeselní tkáči, ktorým ženy nosili doma pradenú priadzu (MARKOVÁ 1976: 131, 163-164). V blízkosti uvedenej línie sa nachádzali obce, v ktorých pri sebe pracovali domáce tkáčky i remeselní tkáči.

V porovnaní s pradením je množstvo predstáv a praktík spojených s tkajúcou osobou zaznamenaných na území Slovenska veľmi malé. K domáckemu tkaniu sa viaže predstava, že prvý pás plátna utkaný začínajúcou tkáčkou má apotropajné vlastnosti (HORVÁTHOVÁ 1995).

5.3 Tkanie

Celému procesu od prípravy osnovy po ukončenie tkania bola vyhradená doba od začiatku roka do Veľkej noci a začiatku poľnohospodárskych prác. Ukazuje to aj údaj z Turca, že „keď vrany začnú kvákať (začiatkom marca), to upomínajú gazdinie, aby tkaly, bo blíži sa jaro a s ním iné poľné práce“ (KARDOŠOVÁ 1908: 50). V Solčianoch na Zelený štvrtok „kde ešte stoja krosná v izbe, tam sa usilujú dotkať, aby prišly krosná von“ (VRŠANSKÝ 1898: 130). V Belianskej doline „pred Veľkou nocou ponáhľajú sa v každom dome dokončiť tkanie plátna, aby na sviatky mohli krosná z izby odpratáť“ (MJARTAN 1931: 3).¹⁰⁷

V tradičnej duchovej kultúre Slovanov sa tkanie symbolicky prirovnávalo k stvoreniu sveta a k životnej ceste človeka, k jeho osudu. Začiatok tkania stotožňovali s narodením a jeho ukončenie so smrťou (VALENCOVA 2002c: 459). Z tohto chápania tkania sú odvodené aj ďalšie predstavy viažuce sa k jeho jednotlivým fázam, najmä k začiatku a koncu tkania, ako aj k plátnu ako výslednému produktu.

5.3.1 Začiatok tkania

U južných Slovanov za deň vhodný na začiatok prác, vrátane tkania, považovali pondelok. Naopak, u východných a západných Slovanov bol pondelok dňom, v ktorom bola každá začatá práca, činnosť považovaná za neúspešnú (TOLSTAJA 2002). V Polesí nehýbali krosnami v sobotu, hoci bola dňom vhodným na začiatok práce. To preto, lebo v sobotu sa „snoval svet“ (TOLSTAJA 2002c).

Z 19. storočia pochádza údaj, podľa ktorého v Mexiku „ženy z indiánskeho kmeňa Huichol obľubujú kresby na hadích chrbtoch a preto, keď sa chystajú tkať, chytí manžel veľkého hada a drží ho v rászsoške. Žena pohladí hada rukou po celej dĺžke tela a potom si rukou prejde po čele a po očiach, aby utkala rovnako krásny vzor ako je na chrbte hada“ (FRAZER 1994: 35). Na rozdiel od tejto praktiky sa predstavy zaznamenané na Slovensku viažu k zabezpečeniu rýchleho a bezproblémového priebehu tkania. V Zemplíne „keď začnú tkať, odrežú niekoľko nití s návoja a pustia ich dolu jarkom, aby im tkanie šlo tak rýchlo, ako tie nite vodou“ (DOCHAJ 1929: 122). V okolí Giraltoviec „keď začínajú tkať, chytajú sa za hlavu, aby sa hlava repila a nie nite alebo počuchajú hlavu plachtou, v ktorej boly zaviazané nite“ (BEDNÁRIK 1942: 67).¹⁰⁸ Priamo pred začatím tkania, pred prvým prehodením člnku bolo zvykom povedať prosebnú formulku.¹⁰⁹

Druhá skupina predstáv bola spojená s veštením pohlavia a osudom ešte nenarodeného dieťaťa. V Maďarsku „v každej Slováckmi obývanej osade... poznali veštbu vykonávanú pomocou vretena. Tehotná žena na začiatku tkania vybehla s ním na ulicu, a ak stretla prvého muža, mohli očakávať chlapca, ak stretla ženu, dievča“ (KRUPA 1988: 65). V Polesí po navinutí osnovy bolo treba otkáť plátno na jedno skrútenie návoja, lebo inak sa verilo, že dieťa narodené v noci na konci dňa, keď sa začalo s tkaním, nebude rásť a umrie (VALENCOVA 2002c: 459).¹¹⁰

5.3.2 Priebeh tkania

S celým obdobím tkania boli spojené predstavy, na základe ktorých mal byť zabezpečený jeho úspech realizáciou určitých praktík alebo rešpektovaním zákazov. Priebeh tkania bol spojený aj s veštbami.

V Zemplíne pri tkaní otvárali „dvere naširoko, aby sa dobre zívalo“ a zároveň verili, že „keď počas tkania zabije niekto hnidu na krosnách, nitky budú sa trhať“ (DOCHAJ 1929: 122, 119). V Senohrade pri vstupe do domu, v ktorom tkali, pozdravili: „Spešno vám tkať!“ (HORVATHOVÁ 1988: 543). Keď v Kokave nad Rimavicou tkanie dobre nešlo, alebo keď „odpadol bok“, ¹¹¹ ženy začali „porabäť“, pretože verili, že príčinou je „porobäňina“: uvarili odvar z rastliny štrbák, ¹¹² pod priadzu idúcu zo zadného návoja do nitelníc podložili umývadlo alebo šafel. Na priadzu za nitelnicami položili prútenú metlu, do ktorej zapichli tri vidličky, tri nože a tri vretená. Potom cez metlu liali odvar štrbáka a pritom odriekali zariekanie, ktoré malo „porobäňinu“ odohnať (REPČOK 1987: 68) alebo metlu, v ktorej boli zapichnuté vidličky, nože kropili vodou, do ktorej hodili žeravé uhličky zo sporáka (ibid. 73).

Veštby realizované v dobe tkania boli zamerané na zistenie pohlavia ešte nenarodeného dieťaťa a termínu vydaja. Keď v Hornom Tisovníku spadol pri tkaní ciepok z krosien, poslali na dvor poslepiačky dieťa. Akého pohlavia bol človek, ktorého ako prvého uvidelo, také pohlavie malo mať dieťa, ktoré sa narodí tehotnej z domu, v ktorom ciepok spadol (KOVAČEVIČOVÁ 1950b: 14).¹¹³ U Slovákov v juhovýchodnom Maďarsku bola rozšírená praktika, v ktorej dievča v čase tkania chytilo vreteno a vybehlo na ulicu. „Ak najprv stretlo muža, vydalo sa, ak ženu, tak očakávaná udalosť neprichádzala“ (KRUPA 1988: 92).

Z Hradišťa pod Vrátnom pochádza údaj, že žena mala rodiť na plachte, ktorú bolo treba tkať v určité dni.¹¹⁴

5.3.2.1 Zákazy tkania

Z 19. storočia z prostredia Morských Dajákov z Bantingu v štáte Sarawak na ostrove Borneo pochádza zákaz, podľa ktorého tamjšie ženy v čase, keď ich muži niekde bojovali, nesmeli sedieť za krosnami tak dlho, až by im nohy zvieral kŕč. To preto, lebo inak by ich muži mali stuhnuté kĺby a nedokázali by sa rýchlo postaviť alebo utiecť pred nepriateľom. Aby kĺby mužov ostali pružné, prechádzali sa ženy medzi prácou na krosnách po verande (FRAZER 1994: 30).

U Slovanov i obyvateľov Slovenska sa zákazy vzťahovali na tkanie v určitých dňoch alebo väčších časových úsekoch. Počas týždňa platil tento zákaz v sobotu. Vo Veľkom Lome netkali v sobotu (KOSTKOVÁ 1950: 6), vo Veľkej Trni v sobotu večer so zdôvodnením, že „slunočko zašlo, vonka za krosni, že to už je nedzeľa“ (ZAJONC 1992b: 76). Zákaz sa vzťahoval aj na nedeľu ako kresťanský sviatok.

Vo Veľkom Lome netkali ani „na mená svätých“ (KOSTKOVÁ 1950: 6). Tkanie, rovnako ako pradenie, bolo činnosťou spojenou s oným svetom, s dušami mŕtvych a s démonmi. Preto sa nesmeli tkať v spomienkové dni, aby sa neprehradila cesta dušiam prichádzajúcim na zem (VALENCOVA 2002c: 459-460). V oblasti Dobrudža v Bulharsku platil zákaz tkať (aj priasť a prať) v deň sv. Barbory, aby to neprivedlo dobytok do nešťastia (TOLSTOJ 2000: 62). V Kokave nad Rimavicou sa nesmeli tkať na Krivú strelu, pretože by všetko bolo krivé. Šaty ušité z plátna utkaného v tento deň by „boli zlé“ a človeka by v nich stretlo nešťastie (REPČOK 1987: 68). U Slovanov platil zákaz tkať napr. na Zvestovanie, vo fašiangovom týždni i v prvom týždni Veľkého pôstu, aby sa nezabránilo páreniu dobytky. U Srbov zákaz neplatil v prípade, ak sa tkala výbava (VALENCOVA 2002c: 460).

5.3.3 Ukončenie tkania

Tkanie malo byť podľa tradičného kalendára prác ukončené do Veľkej noci: na Zelený štvrtok „kde ešte stoja krosná v izbe, tam sa usilujú dotkať, aby prišli krosná von“ (Solčany; VRŠANSKÝ 1898: 130).¹¹⁵

S ukončením tkania boli spojené predovšetkým veštby s cieľom zistiť pohlavie ešte nenarodeného dieťaťa. Na tieto veštby slúžili ciepky. Z 19. storočia pochádza údaj, podľa ktorého „samodruhá, chceli zvedieť či syna a či dcéru mať bude, nach ide ta, kde dotkávajú plátno a padneli tam ciepok na zem, uchytiť si ho, zadrží v ústach a vybehne von: jakého pohlavia stvora tu na prvô zavidí, takého pohlavia dieťa v živote nosí“ (DOBŠINSKÝ 1880: 5). V Muránskej Zdychave po tkaní dali dievke dlhú latku, na ktorú sa uviazala najprv priadza (*slepi ciepok*). Dievka ju musela vziať do zubov a vyjsť s ňou na dvor. Osobu akého pohlavia uvidela ako prvú, také pohlavie malo mať jej prvorodené dieťa (GALLO 1983: 206). Podobne v Kokave nad Rimavicou v dome, v ktorom sa dotkávalo a bola v ňom tehotná žena, keď zo zadného návoja „odpádou“ ciepok,¹¹⁶ vzala ho tehotná do

zubov, zavrela oči a takto vyšla z domu na ulicu. Aké pohlavie mala osoba, ktorú uvidela ako prvú, také pohlavie malo mať jej dieťa (REPČOK 1987: 68). V širšej spojitosti s dieťaťom spomína ciepok T. Vansová v bližšie nelokalizovanom zápise: „Do rožka zastielacej plachty¹¹⁷ treba uviazať: čistec, chlebič a mrtvý uhlík. Jestli by sa to premeškalo, mohlo by sa prihodiť, že zlé ženy odoberú matke mlieko a dieťa následkom toho vyschne, ako ciepok. Ciepok je tenulinká doštička, alebo palička, ktorá pri tkaní rozdeľuje priadzu a nesmie vypadnúť, kým je tkaniu nie koniec.... Tkáčka dotkávajúca plátno vytiahne nepotrebný už, horespomenutý ciepok a so zatvorenými očami nesie ho na ulicu. Na ulici otvorí oči a ozrie sa. Ak vidí prvého chlapa, bude mať chlapca, je-li to žena, tak dievča“ (VANSOVÁ 1911: 39). Podobne v Hruštíne „keď plátno bolo dotkané, vychádzala žena – tkáčka na cestu „s paličkou v plátne“^{117a}, zažmurila oči a keď ich otvorila, koho prvého uvidela – muža či ženu – takého pohlavia bude jej decko“ (BOVDIŠOVÁ 1970: 9).

V Slatine nad Bebravou mala manipulácia s ciepkami odlišný cieľ: „Keď gazdiná dokončí tkanie plátna, vytiahne z krosien ciepky a vybijú týmito deti, to preto, aby mali kravy celý rok len samé teličky“¹¹⁸ (LEŠČÁK - FEGLOVÁ 1995: 245).

S ukončením tkania sa spájala predstava známa v Polesí, že ak v tej dobe prišiel do domu človek, skoro zomrel (VALENCOVA 2002c: 459). Vychádza zo symbolického chápania tkania ako životnej cesty človeka. U južných Slovanov sa spájali špecifické predstavy so zvyškami osnovy - s úrezkami. Bolo ich možné použiť na čary privolávajúce chaos a škodu. L. Radenković to vysvetľuje tým, že boli už vytiahnuté z rámca prírody, no nedostali sa ešte do rámca kultúry, a preto sú bez vlastného priestoru, bez možnosti významnej zmeny (RADENKOVIĆ 1996: 145).

5.4 Plátno

Podobne ako tkanie, chápali aj jeho produkt - plátno ako symbol životnej cesty. Z tejto predstavy vychádza u Slovanov jeho funkcia daru novorodeniatku i neveste (VALENCOVA 2002c: 460).

Plátno mohlo za určitých podmienok nadobudnúť magické vlastnosti. Kus plátna utkaný za jeden deň mal silu chrániť dedinu od moru a od revenantov (VALENCOVA 2002c: 460). Apotropajné účinky mal aj prvý pás plátna utkaný začínajúcou tkáčkou (HORVÁTHOVÁ 1995). V Honte pokazený kus plátna odstrihli a odložili na cedenie krvavého mlieka (HORVÁTHOVÁ 1988: 543).¹¹⁹ Zvláštne vlastnosti mohlo plátno nadobudnúť aj tkaním v určité dni (napr. spomenutá plachta, na ktorej žena rodila) alebo aj vďaka niti, ktorá v ňom bola vtkaná.¹²⁰

6. Záver

Kvantitatívny pohľad na predstavy a názory spojené s pradením a tkaním, sústredené z územia Slovenska ukazuje, že ich väčšia a rôznorodnejšia časť sa spája s pradením. Tieto predstavy a názory sú konkretizované do praktík siahajúcich od veštíeb, cez odporúčania až po zákazy s charakterom tabu, ktorých najstaršiu vrstvu tvoria praktiky vychádzajúce z magického myslenia. Sú založené na princípoch mágie dotyku (napr. kontakt s nástrojom umožňuje získať zručnosť na vykonávanie činnosti, v ktorej sa nástroj používa), mágie podobnosti (napr. tak ako sa krúti vreteno, budú sa krútiť aj ovce postihnuté chorobou), parciálnej mágie (napr. nástroj symbolizoval celú činnosť, ktorého bol súčasťou), mágie počiatku (napr. praktiky na zabezpečenie dobrej kondície na začiatku priadok). Tieto princípy sa spájali s činnosťami (napr. uzatváranie, oddeľovanie omotávaním niťou pri liečení choroby, na zamedzenie prístupu negatívnych síl do domu, pri veštení) a s podmienkami

považovanými za magicky aktívne (napr. pradenie kántrovej nite bez slov, na jeden dych). Do tejto vrstvy možno zaradiť aj predstavy obsahujúce prvky kultu zvierat a totemistických predstáv. Spojitosť viacerých úkonov a prvkov najmä s divými zvieratmi naznačuje, že ide o predstavy starého pôvodu: napr. spojitosť hada s pradením, vretenom a s pradenom, vzťah vlka a pradenia, motania priadze, snovania osnovy vyjadrený vo viacerých tabu.

Novšiu vrstvu predstavujú predkresťanské náboženské predstavy. Za prejav kultu Perúna možno považovať zákazy priasť viažuce sa k štvrtku,¹²¹ ktorý mu bol zasvätený u starých Slovanov. Tento aj na Slovensku všeobecne rešpektovaný zákaz sa podľa E. Horváthovej pôvodne viazal len na spriadanie vlny (HORVÁTHOVÁ 1995c: 95), čo však vedie k domnienke, že súvisí skôr s kultom bohyně Mokoš, ktorej bol pravdepodobne tiež zasvätený štvrtok. Rezíduá kultu Perúna možno predpokladať aj v zákazoch, dôsledkom porušenia ktorých bol úder hromu¹²² či blesku a nemožno ich vylúčiť ani tam, kde sa objavuje oheň ako subjekt či objekt zákazu. Vzťah Mokoše k zákazom pradenia naznačujú aj viaceré predstavy o dôsledkoch porušenia zákazov, napr. ochorenie alebo úhyn oviec.

V ďalšej vrstve predstáv sa k pradeniu viažu démonické bytosti (Lucia, Varvara, Sava). Viaceré vznikli spojením predkresťanských a kresťanských prvkov. Napr. predstavy o Lucii vychádzajú z kultu bohyně Mokoš spojenej so sv. Luciou. Do tejto vrstvy patria aj predstavy o nižších démonických bytostiach (pondelča, štvrtnica, nedelča), ktoré vychádzajú z predkresťanských predstáv. Majú viaceré spoločné základné črty, no sú medzi nimi teritoriálne špecifiká (napr. v pomenovaní: škrtek-neškrtek, štvartnica / štvrtnica, štvrtočná víla).

S magickými princípmi a démonickými bytosťami sú spojené aj predstavy viažuce sa k motaniu priadze, a najmä k jej bieleniu zváraním. Prítomnosť Lucie i Savy v zákazoch zväť nite naznačuje ich spojitosť s komplexom zákazov pradenia, pričom Lucia je spätá predovšetkým s komplexom západoslovanských mytologických predstáv a Sava je spätá s východoslovanskou Paraskevou-Pjatnicou.

Škála predkresťanských predstáv spojených s prípravou tkania i samotným tkaním je v porovnaní s názormi spätými s pradením užšia. Pri snovaní sa objavujú zákazy s totožnými následkami ako pri pradení (napr. ochorenie oviec), avšak v ďalších fázach sú predstavy konkretizované predovšetkým do podoby praktík na zabezpečenie úspešného a rýchleho tkania. Veštby realizované pri tkaní sú zamerané najmä na zistenie pohlavia dieťaťa, čo vychádza zo spojivosti ženy s touto prácou. Hoci dodnes nie je vyriešená otázka zániku vertikálneho a nástupu horizontálneho tkáčskeho stavu u Slovanov, uvedené praktiky a veštby možno považovať za pozostatok predstáv, ktoré boli s tkaním spojené v starších obdobiach, možno ešte v dobe tkania na vertikálnom stave. Možnosť uvažovať o existencii staršej a bohatšej vrstvy predstáv spojených s prípravou na tkanie i tkaním naznačuje skupina predstáv o tkáčskom stave, jeho častiach a ďalších nástrojoch používaných pri tkaní, známa u východných a južných Slovanov. V slovenskom materiáli tieto predstavy absentujú (zachytil som len predstavy spojené s člnkom). Treba však brať do úvahy aj možnosť, že malý výskyt spomenutých predstáv korení v nedostatku údajov vo východiskovej sume prameňov.

Tradičné predstavy spojené s tkaním, a predovšetkým s pradením potvrdzujú ich dlhodobú prítomnosť v kultúre Slovanov, pričom časť z nich možno považovať za spoločnú pre väčšinu slovanských národov (napr. praslica ako ochranný predmet, predstavy o spojivosti hada a vretena, viaceré zákazy pradenia a ich dôvody). Spoločný základ v slovanských mytologických názoroch majú predstavy vychádzajúce z kultu Perúna a Mokoše, aj keď u jednotlivých národov už nadobudli špecifické podoby.

Zvyky a predstavy spojené s pradením a tkaním predstavujú špecifické spojenie mágie, predkresťanského a kresťanského svetonázoru.¹²³ Dokresľujú miesto týchto pracovných činností v duchovnom a svetonázorovom svete človeka v minulosti. Súčasne umožňujú rozšíriť pohľad na tradičnú materiálnu kultúru, pretože na rozdiel od činností či nástrojov sa staršie predstavy nenahrádzajú novšími, ale sa vrstvia a spájajú. To umožňuje doplniť obraz vývinu pracovných činností aj v obdobiach, z ktorých nemáme nijaké, alebo len ojedinelé materiálne doklady. Štúdium predstáv a názorov spojených s hmotnou kultúrou umožňuje rozšíriť aj poznatky o vývine tradičnej duchovnej kultúry, v spojitosti s pradením a tkaním napr. o mytologických a démonických bytostiach. Skúmanie tejto problematiky si však vyžaduje väčšiu bázu východiskových údajov a širší kontextuálny prístup. Preto túto štúdiu nepovažujem za posledný príspevok k danej problematike.

Príspevok vznikol v rámci grantového projektu „Tradičná textilná kultúra Slovenska – súvislosti a paralely“, VEGA reg. číslo 2/2076/22.

Použité pramene:

AEAS ÚEt SAV = Archív Etnografického atlasu Slovenska Ústavu etnológie SAV

AT ÚEt SAV = Archív textov Ústavu etnológie SAV

ČL = Český lid

Nár. sb. = Národopisný sborník SAVU

Sb MS = Sborník Matice slovenskej

Sb MSS = Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti

Sb SNM = Sborník Slovenského národného múzea

SN = Slovenský národopis

SP = Slovenské pohľady

TA NSS = Textový archív Národopisnej spoločnosti Slovenska

A History of Technology, Volume I. Ch. Singer, E. J. Holmyard, A. R. Hall (Ed.), Oxford: Clarendon Press 1954.

A History of Technology, Volume II. Ch. Singer, E. J. Holmyard, A. R. Hall, T. I. Williams (Ed.). Oxford: Clarendon Press 1956.

A. B-y. [Buday, A.] 1894: Povery a obyčaje ľudu slovenského. (Zo Zvolenskej stolice). *SP*, 14, s. 130-131.

ÁBELOVÁ, V. 1968: Ludová výroba povrazov v okolí Trenčína. *SN*, 16, č. 1, s. 82-101.

AFANASJEV, A. N. 1994: *Poetičeskije vozzrenija slavjan na prirodu. Tom pervyj.* Moskva: Izdatel'stvo „Ingrik“.

BARÁNEK, I. 1967: *Rok v Senohrade.* TA NSS i. č. 337.

BARBER, E. J. W. 1992: *Prehistoric Textiles: the Development of Cloth in the Neolithic and Bronze Ages with special Reference to The Aegan.* Princenton: Princenton University Press.

BEDNÁRIK, R. 1942: *Zvykoslovie – výročné, povery.* AT ÚEt SAV i. č. 314 C.

BEDNÁRIK, R. 1943: Duchovná kultúra slovenského ľudu. In: *Slovenská vlastiveda II*, Bratislava: SAVU, s. 7-121 + 50 obr. tabúľ.

BIEDERMANN, H. 1992: *Lexikón symbolov.* Bratislava: Obzor.

BEITL, R. 1933: *Deutsche Volkskunde.* Berlin: Deutsche Buch-Gemeinschaft.

- BIRRELL, V. 1959: *The Textile Arts. A Handbook of fabric structure and Design Processes: Ancient and Modern Weaving, Brading, Printing, and other Textile Techniques*. New York: Harper & Brothers, Publishers.
- BELANOVÁ, T. 2003: *Prasleny v hrobových nálezoch (Výber z dipl. práce, ale aj iné príklady...)*. In: Zajonc, J., *Textilná kultúra - fondy SMN-EM Martin; predstavy o pradení a tkaní (výskum r. 2003)*, AT ÚEt SAV i. č. 1431.
- BEŇUŠKOVÁ, Z. 1995: vádzka. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*, Bratislava: Veda, s. 283.
- BORJAK, O. 1997: *Tkačstvo v obriadach ta viruvanňach ukrajinciv (seredina XIX - počatok XX. st.)*. Kyjev: Nacionalna akademija nauk Ukraini.
- BOVDIŠOVÁ, M. 1970: *Pracovné a právne zvykoslovie. Horná Orava*. TA NSS i. č. 424.
- BRYCHTOVÁ, V. – PALIČKA, S. 1950: *Včelárstvo, poľnohospodárstvo, ovocinárstvo, ústna slovesnosť. Lešť, Turie Pole, Šuľa; výskum r. 1950*. AT ÚEt SAV i. č. 37.
- CIBULOVÁ, T. 1995: Pondelča. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*, Bratislava: Veda, s. 62.
- CIBULOVÁ, T. 1995a: Mokoš. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*, Bratislava: Veda, s. 371.
- CIBULOVÁ, T. – ZAJONC, J. 1995: Mora. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*, Bratislava: Veda, s. 371-372.
- ČAPLOVIČ, J. 1820: Slowaken in Ungarn. In: *Hesperus*, č. 19. Citované podľa: V. Urbancová, *Počiatky slovenskej etnografie*, Bratislava: Vyd. SAV, s. 299.
- ČAPLOVIČ, J. 1975: *O Slovensku a Slovákoch*. V. Urbancová (zost., prekl., doslov a pozn.), Bratislava: Tatran.
- ČAPLOVIČ, J. 1997: *Etnografia Slovákov v Uhorsku*. R. Brtáň (prekl., pozn. a doslov), Bratislava: Media Trade, spol. s r. o. – SPN.
- ČERVENKA, M. a kol., 1986: *Slovenské botanické názvoslovie*. Bratislava: Príroda.
- ČÍŽEK, A. 2003: *Barbora (Varvara)*. [online]. [cit. 2003-12-06]. Dostupné na internete: <<http://www.acizek.nfo.sk/teolog/saints/texty/12/04barbora.htm>>.
- ČÍŽEK, A. 2003a: *Sáva*. [online]. [cit. 2003-12-06]. Dostupné na internete: <<http://www.acizek.nfo.sk/teolog/saints/texty/12/05sava.htm>>.
- DANGLOVÁ, O. 1993: *Obraz a text na textilných nástenkách*. ČL, 80, s. 28-44.
- DANGLOVÁ, O. 1995: *Prícestný kríž*. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*, Bratislava: Veda, s. 86-87.
- DANGLOVÁ, O. 1995a: *Ruža*. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*, Bratislava: Veda, s. 133.
- DANGLOVÁ, O. 1995b: *Svastika*. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*, Bratislava: Veda, s. 220-221.
- DANGLOVÁ, O. 2001: *Dekor symbol. Dekoratívna tradícia na Slovensku a európsky kontext*. Bratislava: Veda.
- DOBŠINSKÝ, P. 1880: *Prostonárodné obyčaje, povery a hry slovenské*. Turčiansky Sv. Martin.
- DOBŠINSKÝ, P. 1993: *Slovenské obyčaje, povery a čary*. Bratislava: Pictus.
- DOCHAJ, J. 1929: *Povery a zvyky slovenského ľudu v Zemplíne*. ČMSS, 21, s. 119-123.
- EAS -> *Etnografický atlas Slovenska...* 1990.
- ECKHEL, N. 1988: *Uzgoj o obrada tekstilnih sirovina i proizvodnja tekstila*. In: *Čarolija niti. Vještina narodnog tkanja u Jugoslaviji. The Wonder of Weaving. Folk-weaving Skills in Yugoslavia*. [Katalóg výstavy]. Zagreb: MGC, s. 25-40.
- Etnografický atlas Slovenska, Diel B, Dotazník III*. Bratislava: Centrum Etnografického atlasu Slovenska pri NÚ SAV 1970.

Etnografický atlas Slovenska. Bratislava: Veda 1990.

FÁNDLY, J. 1990: *Pilní domajší a poľní hospodár (I.)*. M. Majtán, J. Nižnanský, M. Majtánová (zost.), J. Tibenský (úvod). Bratislava: Tatran.

FEGLOVÁ, V. 1979: *Funkčné a významové premeny kalendárnej obyčajovej tradície v súčasnosti*. [Kandidátska dizertačná práca]. Bratislava: Národopisný ústav SAV.

FEGLOVÁ, V. 1985: Kalendárne obyčaje. In: *Horná Cirocha. Vlastivedná monografia zátopovej oblasti*, Košice: Východoslov. vydavateľstvo, s. 401-420.

FEGLOVÁ, V. 1990: *Zákazy spojené s prácou žien*. [Vyhodnocovací hárok + mapy]. AEAS ÚEt SAV, zložka 165, i. č. 2238-2247.

FEGLOVÁ, V. 1995: Advent. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I*, Bratislava: Veda, s. 13.

FEGLOVÁ, V. 1995a: Demeter. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I*, Bratislava: Veda, s. 86.

FERKLOVÁ, D. 1991: Zvyky spojené s prácou. In: E. Munková (zost.), *Čičmany*, Martin: Osveta, s. 160-169.

FERKO, V. 1985: *Svetom, moje, svetom...Slovenskí drotári doma i vo svete*. Bratislava: Tatran.

FRAZER, J. G. 1994: *Zlatá ratoleť*. Praha: Mladá fronta.

FURMÁNEK, V. – PIETA, K. 1985: *Počiatky odievania na Slovensku*. Bratislava: Tatran.

GALLO, J. 1983: *Muránska Zdychava. Premeny tradičných foriem a spôsobu života a kultúry v jednej z gemerských dedín*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.

GAŠPARIKOVÁ, V. 1950: Zvyky okolo narodenia z Valaskej Belej. *Nár. sb.*, 9, s. 162-171.

GERYK, J. 1927: Vianočné zvyky a obyčaje v Zárieči. (Z rukopisu monografie „Zárieč a okolie“ od J. Geryka). *ČMSS*, 19, s. 67-72.

GILLOW, J. – SETANCE, B. 1999: *World Textiles. A Visual Guide to Traditional Techniques*. London: Thames & Hudson Ltd.

GUNDA, B. 1943: Prastarý spôsob pradenia nití u Slovákov. *Nár. sb.*, sv. 4, č. 4, s. 262-268.

H., Viktora 1897: Povesti a povery na Starej Turej. *SP*, 7, s. 309-312, 375-379.

HAJNAL, I. 1927: Povery z Kysuckej doliny. *Sb MS*, 5, s. 174-179.

HALAŠA, A. 1898: Povery ľudu. *ČMSS*, 1, s. 69-70.

HALL, J. 1991: *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*. Praha: Mladá fronta.

Historický slovník slovenského jazyka, V, R-rab Š-švrkotat'. M. Majtán (ved. red.). Bratislava: Veda 2000.

HAVLÍK, Š. 1943: Z historických zpráv národopisných. *Nár. sb.*, sv. 4, č. 1, s. 52.

HOLUBY, J. L. 1883: Voda a vosk v poverách a čaroch ľudu slovenského. *SP*, 3, s. 283-299.

HOLUBY, J. L. 1893: Čarodejníctvo pred duchovným súdom žilinského ev. kontubernia. *SP*, 13, s. 377-386.

HOLUBY, J. L. 1913: Zvyky a zábavy ľudu slovenského r. 1882. Z evanj. preddunajského šematizmu z roku 1882. *ČL*, 22, s. 140-143.

HOLUBY, J. L. 1958: *Národopisné práce*. J. Mjartan. (zost. a úvod), Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

HORVÁTH, P. 1968: Zbierka ľudových zvykov a povier z okolia Uhrovca z r. 1823. *SN*, 16, s. 102-118.

HORVÁTHOVÁ, E. 1972: Zo zvykoslovných a poverových reálií na hornom Spiši. *SN*, 20, s. 484-503.

HORVÁTHOVÁ, E. 1974: Duchovná kultúra. In: J. Mjartan (ed.), *Horehronie II. Kultúra a spôsob života ľudu*, Bratislava: Veda, s. 241-371.

HORVÁTHOVÁ, E. 1977: Zvyky a obrady. In: *Zo života a bojov ľudu Uhrovskej doliny. Národopisné štúdie*, Bratislava: Veda, s. 299-357.

- HORVÁTHOVÁ, E. 1986: *Rok vo zvykoch nášho ľudu*. Bratislava: Tatran.
- HORVÁTHOVÁ, E. 1988: Zvyky a obrady. In: J. Botík (zost.), *Hont. Tradície ľudovej kultúry*, Martin: Osveta, s. 468-548.
- HORVÁTHOVÁ, E. 1989: Tradičná duchovná kultúra. In: J. Michálek a kol., *Ľud hornádskej doliny (na území Popradského okresu)*, Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, s. 233-294.
- HORVÁTHOVÁ, E. 1990: Reminiscencie na staroslovenské božstvá v slovenských prameňoch. In: *Studia Academica Slovaca*, 19, Bratislava: Alfa, s. 151-164.
- HORVÁTHOVÁ, E. 1990a: Predvianočné a vianočné zvyky a obrady v Gemeri-Malohonte. *Obzor Gemera*, 21, č. 4, s. 204-209.
- HORVÁTHOVÁ, E. 1995: Apotropajné predmety. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*, Bratislava: Veda, s. 21.
- HORVÁTHOVÁ, E. 1995a: Nebezpečné dni. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*, Bratislava: Veda, s. 401.
- HORVÁTHOVÁ, E. 1995b: Vlč. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*, Bratislava: Veda, s. 309.
- HORVÁTHOVÁ, E. 1995c: Dni týždňa. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*, Bratislava: Veda, s. 95-96.
- HORVÁTHOVÁ, E. 1995d: Pondelča. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*, Bratislava: Veda, s. 62.
- HORVÁTHOVÁ, E. 1995e: Perún. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*, Bratislava: Veda, s. 31.
- HORVÁTHOVÁ, E. 1995e: Mokoš. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*, Bratislava: Veda, s. 371.
- HYBEN, M. – ILAVSKÝ-PODKRIVÁNSKY, J. 1981: Z ľudových tradícií. In: M. Hyben (zost.), *Vážec*, Martin: Osveta, s. 128-150.
- CHORVÁTHOVÁ, E. 1995: totemizmus. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*, Bratislava: Veda, s. 261-262.
- IŠTVANCOVÁ, M. 1984: Zvyky spojené s pracovnou činnosťou v obci Vlachovo. *Obzor Gemera*, 15, č. 1, s. 56-59.
- IVANOV, V. V. – TOPOROV, V. N. 2002: Mokoš. In: *Slovjanskaja mifologija*, Moskva: Meždunarodnyje otnošenija, s. 300-301.
- JEŠKO, J. 1942: Národopisný náčrt Verešváru N/V. *Nár. sb.*, 3, s. 32-86.
- KARDOŠOVÁ, D. 1908: Povery v Turci. *Sb MSS*, 13, s. 47-55.
- KARDOŠOVÁ, M. – ELSCHKE, O. – ZAJONC, J. 1995: Hrebeň. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*, Bratislava: Veda, s. 179.
- KISSOVIE, G. 1905: Čary a povery ľudu v Stankovciach v stolici trenčianskej. *ČMSS*, 8, s. 30-31, 57-58, 74-76.
- KÁLAL, K. – KÁLAL, M. 1923: *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí*. Banská Bystrica: vlastným nákladom.
- KOMOROVSKÝ, J. 1976: *Tradičná svadba u Slovanov*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- KOMOROVSKÝ, J. 2003: [list z 1. 10. 2003]. In: J. Zajonc, *Textilná kultúra - fondy SMN-EM Martin; predstavy o pradení a tkaní (výskum r. 2003)*, AT ÚEt SAV i. č. 1431.
- KOSOVÁ, M. 1953: *Ľudová slovesnosť. Veľké Zalužice; výskum 1953*. AT ÚEt SAV i. č. 144.
- KOSTELNÍKOVÁ, M. 1972: *Velkomoravský textil v archeologických nálezoch na Moravě*. Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brne, 4, Praha: Academia.
- KOSTKOVÁ, A. 1950: *Výroba, ľudový odev. Veľký Lôm; výskum r. 1950*. AT ÚEt SAV i. č. 26.
- KOSTKOVÁ, A. 1954: *Odev, zvykoslovie, spracovanie textílií; výskum r. 1954*. AT ÚEt SAV i. č. 413.

- KOVAČEVIČOVÁ, S. 1950a: *Výroba. Lešť (okr. Modrý Kameň), výskum r. 1950*. AT ÚEt SAV i. č. 3
- KOVAČEVIČOVÁ, S. 1950b: *Výroba. Horný Tisovník (okr. Modrý Kameň); výskum r. 1950*. AT ÚEt SAV i. č. 16.
- KOZAK, Š. 1991: *Zvyky zimného obdobia. Chmelnica (okr. Stará Ľubovňa)*. AT ÚEt SAV i. č. 1294.
- KREKOVIČOVÁ, E. 1999: *Medzi toleranciou a bariérami. Obraz Rómov a Židov v slovenskom folklóre*. Bratislava: Academic Electronic Press.
- Krieger und Salzherren. Hallstattkultur im Ostalpenraum*. Linz: Oberösterreichisches Landesmuseum, 1971.
- KRPELEC, B. 1935: *Bardejov a jeho okolie dávno a dnes*. Bardejov: Miestny odbor Matice slovenskej.
- KRPELEC, B. 1972: *Polichno*. TA NSS i. č. 486.
- KRUPA, A. 1988: *Poverový svet Slovákov v juhovýchodnom Maďarsku*. Budapešť: Tankönyvkiadó.
- LEBEDEVA, N. I. 1956: *Priadenie i tkačestvo vostočnych slavian*. In: *Vostočnoslavianskij etnografičeskij sbornik*, Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR.
- LEŠČÁK, M. (zost.) 1996: *Slovenské svadby. Z dotazníkovej akcie Matice slovenskej 1942*. Bratislava: Prebudená pieseň – nadácia.
- LEŠČÁK, M. – FEGLOVÁ, V. (zost.) 1995: *Pramene k tradičnej duchovnej kultúre Slovenska (obrazy, zvyky a poverý – 1939)*. Bratislava: Prebudená pieseň – nadácia.
- LUTHER, D. (zost.) 1999: *Zabudnuté priadky. K tradičnému spoločenskému životu mládeže na Slovensku*. Bratislava: Prebudená pieseň - zduženie.
- MÁCHAL, H. 1891: *Nákres slovanského bájesloví*. Praha: Nakl. F. Šimáček.
- MACHEK, V. 1954: *Česká a slovenská jména rostlin*. Praha: Nakl. ČSAV.
- MACHEK, V. 1957: *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha: Nakl. ČSAV.
- MAJLÁTH, B. 1898: *Das Liptauer Comitatus*. In: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ungarn V., 1. Abteilung*, Wien, s. 375-398.
- MALASTOVÁ, M. 1991: *Zvykoslovie. Sulín (okr. Stará Ľubovňa)*. AT ÚEt SAV i. č. 1295.
- MARKOV, J. 1955: *Slovenský ľudový odev v minulosti*. Bratislava: Slov. vyd. krásnej literatúry.
- MARKOV, J. 1967: *Materiály k dejinám slovenského zvykoslovía*. ČL, 54, s. 234-239.
- MARKOVÁ, E. 1964: *Výroba gúb na Slovensku*. SN, 12, č. 1, s. 68-137.
- MARKOVÁ, E. 1972: *Ľudová pletená obuv z vlny*. SN, 20, č. 4, s. 610-629.
- MARKOVÁ, E. 1976: *Slovenské ľudové tkaniny*. Bratislava: Veda.
- MEDVECKÝ, K. A. 1905: *Detva. Monografia*. Detva.
- MIHÁLKIN, J. [nedat.]: *Sucháň II. Zvyky a povesti*. Obecný úrad Sucháň.
- MIHÁLKIN, J. a kol. [1998]: *Dačov Lom 1333-1998*. Obecný úrad Dačov Lom.
- MJARTAN, J. 1929: *Príspevky k národopisu hornej Nitry. I. Vianoce*. ČMSS, 21, s. 10-22.
- MJARTAN, J. 1931: *Príspevky k národopisu hornej Nitry. II. Veľká noc*. ČMSS, 23, s. 3-15.
- MJARTAN, J. 1949: *Zvykoslovie. Zemplín; výskum 1949*. AT ÚEt SAV i. č. 48.
- MJARTAN, J. 1950: *[Duchovná kultúra]. Výskum 1950*. AT ÚEt SAV i. č. 35.
- MJARTAN, J. 1950a: *Zvykoslovie. Sedlice (okr. Prešov); výskum 1950*. AT ÚEt SAV i. č. 252.
- NEUFELD, L. 1985: *Ľudová viera a vedomosti ľudu*. In: *Horná Ľubovňa. Vlastivedná monografia zátopovej oblasti*, Košice: Východoslov. vydavateľstvo, s. 431-438.
- NIEDERLE, L. – CHOTEK, K. 1922: *Zvyky a obyčeje*. In: L. Niederle (red.), *Moravské Slovensko. Svazek II.*, Praha: Národopisné Museum Československé, s. 665-799.
- NOSÁLOVÁ, V. 1995: *Zápästky*. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*, Bratislava: Veda, s. 336.
- ONDREJKA, K. – CIFRA, Š. 1998: *Slovník stredoslovenského nárečia z Liptovských Sliačov s pôvodmi a hniezdovaním slov*. Bratislava: Print-Servis.

- PALIČKOVÁ, J. 1975: Domácka výroba a remeslá. In: *Slovensko. Ľud – II. časť*. Bratislava: Obzor 1975, s. 801-844.
- PALIČKOVÁ-PÁTKOVÁ, J. 1995: Druganie. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*, Bratislava: Veda, s. 109-110.
- PÁRIČKA, J. 1903: Povery a čary z Koštian. *Sb MSS*, 8, s. 170-173.
- PÁTKOVÁ, J. 1965: *Návod na etnografický výskum výroby a spracovania textilných vlákien na Slovensku*, Zvolen: Vlastivedné múzeum.
- PÁTKOVÁ, J. 1957: *Spracovanie plátna, kožušníctvo. Švermovo (okr. Brezno), výskum r. 1957*. AT ÚEt SAV i. č. 347.
- PETRAŇ, J. 1985: Hospodárska stavení a provoz usedlosti. In: *Dějiny hmotné kultury I(1)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 373-388.
- PETRUCHIN, V. Ja. 2002: Prjácha. In: *Slovianskaja mifologija, Moskva: Meždunarodnyje otnošenija*, s. 395-396.
- PITVORCOVÁ, A. 1928: Čo sa robí na Vianoce. *Slovenskou otčinou*, 4, s. 76.
- PODOLÁK, J. 1952: Spracovanie konopí v Dolnej Súči. *Nár. sb.*, 11, s. 291-319.
- PODOLÁK, J. 1982: *Tradičné ovčiarstvo na Slovensku*. Bratislava: Veda.
- PODOLÁK, J. 1995: Redik. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*, Bratislava: Veda, s. 105.
- PODOLINSKÁ, T. 2001: Materiálna kultúra, In: T. Podolinská – M. Kováč, *Lacandónci. Poslední praví Mayovia*, Bratislava: Chronos, s. 19-35.
- PODJAVORINSKÁ, L. 1898: Povery z Horných Bziniec. (Nitrianska stolica). *SP*, 18, s. 562-563, 624-627.
- Prostonárodné povery. *SP*, 12, 1892, s. 117-118.
- Prostonárodné povery. Sosbierané na Uderinej v Novohrade. *SP*, 13, 1893, s. 178-179.
- POLONEC, A. 1933: *Košťany nad Turcom – národopisná monografia hmotnej kultúry a života ľudu*. AT ÚEt SAV i. č. 529.
- PÚCHA, Z. 1975: *Pestovanie a spracovanie textilných plodín; výskum r. 1975*. TA NSS, i. č. 579.
- RADENKOVIĆ, L. 1996: *Narodna bajaňa kod južnih Slovena*. Beograd: Balkanološki institut SANU.
- REPČOK, Š. 1987: *Pestovanie a spracovanie konopí v Kokave nad Rimavicou*. TA NSS i. č. 1228.
- RIBARIĆ, J. R. 1988: O tekstilnom rukotvorstvu na tlu Jugoslavije kroz vjekove. In: *Čarolija niti. Vještina narodnog tkanja u Jugoslaviji. The Wonder of Weaving. Folk-weaving Skills in Yugoslavia*. [Katalóg výstavy]. Zagreb: MGC, s. 13-24.
- RÍZNER, Ľ. – OROL, V. 1925: Rok v poverách ľudu z Bošáckej doliny. *Slovenskou otčinou*, 1, s. 46- 47.
- RYBÁRIKOVÁ, A. 1970: *Výročné zvykoslovie. Horná Orava; výskum 1970*. TA NSS i. č. 420.
- RYBÁRIKOVÁ, A. – ZAJONC, J. 1995: Pradenie. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*, Bratislava: Veda, s. 75.
- RYBÁRIKOVÁ, A. – ZAJONC, J. 1995a: Vreteno. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*, Bratislava: Veda, s. 315-316.
- RYBÁRIKOVÁ, A. – ZAJONC, J. 1995b: Motovidlo. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*, Bratislava: Veda, s. 374-375.
- RYBÁRIKOVÁ, A. – ZAJONC, J. 1995c: Potak. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*, Bratislava: Veda, s. 66-67.
- RYBÁRIKOVÁ, A. – ZAJONC, J. 1995d: Praslica. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*, Bratislava: Veda, s. 77-78.
- Slovník slovenských nářečí, I, A-K*. I. Ripka (ved. red.). Bratislava: Veda 1994.
- SOCHÁŇ, P. 1924: Slovenské priadky. *Slovenský obrázkový kalendár*, 53, 1924, s. 105-112.
- STAŇKOVÁ, J. 1949: Zapiastky. *ČL*, 4, 1949, č. 7-8, s. 146-152.

- STAŇKOVÁ, J. 1954: Poznámky k papučárstvu v Súčanskej dolině. *SN*, 2, č. 1-2, s. 45-64.
- STAŇKOVÁ, J. 1969: Domácka výroba plátna a súkna. In: J. Podolák (red.), *Horehronie I. Ludové zamestnania*. Bratislava: Vyd. SAV, s. 355-469.
- STEGMAN-RAJTÁR, S. 1998: Spinnen und Weben in Smolenice-Molpír. Ein Beitrag zum Wirtschaftlichen und religiös-kultischen Leben der Bewohner des halstattzeitlichen „Fürstensitzen“. *Slovenská archeológia*, XLVI-2, s. 263-287.
- SYDOW, A. 1830: *Bemerkungen auf einer Reise im Jahre 1827 durch die Beskyden über Krakau und Wieliczka nach den central Karpaten, als Beitrag zur Charakteristik dieser Gebirgs Gegenden und ihrer Bewohner*. Berlin. Citované podľa: V. Urbancová, *Počiatky slovenskej etnografie*, Bratislava: Vyd. SAV 1970, s. 172.
- ŠMAJDA, M. 1971: Poverčivé spôsoby liečenia a zaklínania v ukrajinských obciach severovýchodného Slovenska. *Nové obzory*, 13, s. 341-360.
- ŠMOTLÁKOVÁ, B. 2002: Tradičné prejavy duchovnej kultúry. In: M. Šišmiš (zost.), *Bánovce nad Bebravou 1232-2002*, Martin: Osveta, s. 365-375.
- ŠPAŇÁR, J. – HRABOVSKÝ, J. 1987: *Latinsko-slovenský a slovensko-latinský slovník*. Bratislava: SPN.
- TAJOVSKÝ 1897: Z povier a obyčají v Dohnani (v Trenčianskej stolici). *SP*, 17, s. 313-314.
- TAJOVSKÝ 1897a: Z povier a obyčají v Pohorelej (Gemerská stolica). *SP*, 17, s. 437-440.
- TELEKI, D. 1796: *Egy nehány hazai utazások leírása, Tót- és Horváth orszákoknak esmertetésével együt.* Bécs [Viedeň]. Citované podľa: V. Urbancová, *Počiatky slovenskej etnografie*, Bratislava: Vyd. SAV 1970, s. 40-44.
- THIRRING, G. 1887: Utirajzok Árvármegyé déli részéből. *A magyarországi Kárpátégyesület Évkönyve*, roč. 19, s. 112-119. Citované podľa: Gunda 1943: 263-264.
- TOLSTAJA, S. M. 2002: Ponedělník. In: *Slovianskaja mifologija*, Moskva: Meždunarodnyje otnošenija 2002, s. 378.
- TOLSTAJA, S. M. 2002a: Pjátnica. In: *Slovianskaja mifologija*, Moskva: Meždunarodnyje otnošenija 2002, s. 399-400.
- TOLSTOJ, I. N. 2002: Varvára, Bárbara. In: *Slovianskaja mifologija*, Moskva: Meždunarodnyje otnošenija, s. 61-62.
- TOLSTOJ, I. N. 2002a: Veretenó. In: *Slovianskaja mifologija*, Moskva: Meždunarodnyje otnošenija, s. 71.
- TOLSTAJA, S. M. 2002b: Sredá. In: *Slovianskaja mifologija*, Moskva: Meždunarodnyje otnošenija, s. 448-449.
- TOLSTAJA, S. M. 2002c: Subbóta. In: *Slovianskaja mifologija*, Moskva: Meždunarodnyje otnošenija, s. 456.
- TOLSTAJA, S. M. 2002d: Četvjérg. In: *Slovianskaja mifologija*, Moskva: Meždunarodnyje otnošenija, s. 487-488.
- UŠAK, J. – SLAVKOVSKÁ, M. 1989: Domácka výroba textilu. In: J. Michálek a kol., *Lud hornádskej doliny (na území Popradského okresu)*, Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, s. 233-294.
- UHLÁR, V. 1966: Vretená a kolovraty na Slovensku. Ludová výroba nití a nástroje. *Sb SNM*, 60, Etnografia 7, s. 9-55.
- URBANCOVÁ, V. 1970: *Počiatky slovenskej etnografie*. Bratislava: Vyd. SAV.
- URBANCOVÁ, V. 1987: *Slovenská etnografia v 19. storočí*. Martin: Matica slovenská.
- VÁCLAVÍK, A. 1938: *Slovenské palice*. Martin: Matica slovenská.
- VALENCOVA, M. M. 2002: Prjálka. In: *Slovianskaja mifologija*, Moskva: Meždunarodnyje otnošenija, s. 394-395.
- VALENCOVA, M. M. 2002a: Šerst'. In: *Slovianskaja mifologija*, Moskva: Meždunarodnyje otnošenija 2002, s. 492-493.

- VALENCOVA, M. M. 2002b: Snovanie. In: *Slovianskaja mifologija*, Moskva: Meždunarodnyje otnošenija, s. 439-440.
- VALENCOVA, M. M. 2002c: Tkáčestvo. In: *Slovianskaja mifologija*, Moskva: Meždunarodnyje otnošenija, s. 459-461.
- VALENCOVA, M. M. 2002d: Šerst'. In: *Slovianskaja mifologija*, Moskva: Meždunarodnyje otnošenija, s. 492-493.
- VALENCOVA, M. M. 2003: [email z 26. 10. 2003]. In: J. Zajonc, *Textilná kultúra - fondy SMN-EM Martin; predstavy o pradení a tkaní (výskum r. 2003)*, AT ÚEt SAV i. č. 1431.
- VANSOVÁ, T. 1911: Krstiny. Obrázek ze Slovenska. *ČL*, 20, s. 39-41.
- VARCHOL, J. – VARJAN, N. 1981: Dneska večur suť večurky. *Nove Žyttja*, 31, č. 1, s. 7.
- VINOGRADOVA, L. N. 2002: Andréjev deň. In: *Slovianskaja mifologija*, Moskva: Meždunarodnyje otnošenija 2002, s. 23-24.
- VOJTEK, M. 1901: Povery z Terchovej. *ČMSS*, 4, s. 48-49, 62-64.
- VOJTEK, M. 1904: Povery z Terchovej. *ČMSS*, 7, s. 26.
- VOLF KŇAZOLÚCKY, Š. 1899: Obyčaje a povery z roľníckeho predmestia Štálov pri Novej Bani. *Sb MSS*, 4, s. 139-145.
- VRŠATSKÝ [Svoboda, A. D.] 1898: Zvyky v Soľčanoch. *Sb MSS*, 3, s. 129-144.
- ZAJONC, J. 1981: *Tradičná technológia zhotovovania rastlinnej textilnej priadze v obci Trenčianske Mitice*. [Práca Stredoškolskej odbornej činnosti SZM]. Nitra: Gymnázium E. Gudernu. TA NSS i.č. 836.
- ZAJONC, J. 1984: *Tradičná a súčasná výroba, spracovanie a využitie textilu v obciach Gočovo a Rejdová*. TA NSS i. č. 871.
- ZAJONC, J. 1987: *Tradičné liečenie v obciach severovýchodného Gemera*. [Diplomová práca]. Bratislava: FiF UK.
- ZAJONC, J. 1992a: *Textilná kultúra. Babiná, Zvolen – m. č. Kráľová, Michalková, (okr. Zvolen); výskum r. 1992*. AT ÚEt SAV i. č. 1371.
- ZAJONC, J. 1992b: *Textilná kultúra. Nižný Žipov, Veľaty, Veľká Trňa, Veľké Ozorovce (okr. Trebišov); výskum r. 1992*. AT ÚEt SAV i. č. 1365.
- ZAJONC, J. 1992c: *Vedomosti a predstavy so zameraním na tradičnú medicínu. Nižný Žipov, Veľaty, Veľká Trňa, Veľké Ozorovce; výskum r. 1992*. AT ÚEt SAV i. č. 1373.
- ZAJONC, J. 1995: Zváranie. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*, Bratislava: Veda, s. 353.
- ZAJONC, J. 1995a: Pradivo. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*, Bratislava: Veda, s. 75-76.
- ZAJONC, J. 1995b: Hrabky. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*, Bratislava: Veda, s. 177.
- ZAJONC, J. 1995c: Ciepky. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*, Bratislava: Veda, s. 59.
- ZAJONC, J. 2002: Od vlákna k niti. *Remeslo – umenie – dizajn*, 3, č. 2, s. 47-50, 54.
- ZAJONC, J. 2002a: Tradičné spôsoby prípravy osnovy na Slovensku. In: *Etnološka istraživanja. Ethnological Researches*, I. Šestan (ed.), Zagreb: Etnografski muzej, vol. 8, s. 11-36; chorv. preklad s. 37-57.
- ZAJONC, J. 2003: *Textilná kultúra - fondy SMN-EM Martin; predstavy o pradení a tkaní (výskum r. 2003)*. AT ÚEt SAV i. č. 1431.
- ZAJONC, J. 2003a: *Textilná kultúra – Štrba a spišské obce; výskum r. 2003*. AT ÚEt SAV i. č. 1432.
- ZÁTURECKÝ, A. P. 1974: *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia*. M. Kosová (ed.). Bratislava: Tatran.
- ŽATKO, R. 1941: *Ľudové zvyky na Orave. 1941*. TA NSS i. č. 657.
- ŽATKO, R. 1943: Vianočné a fašiangové zvyky v Rybanoch. *Nár. sb.*, sv. 4, s. 27-45.

Cirkevné sviatky a ich dátumy

[dátum podľa gregoriánskeho kalendára / podľa juliánskeho kalendára]

advent - obdobie 4 nediel pred Vianocami začínajúce najbližšou nedeľou ku dňu Ondreja

Agáta, sv. Agáta - 5. február

Andrej = Ondrej

Andrej, sv. Andrej – 30. november / 13. december

Barbora = Varvara

Barbora, sv. Barbora - 4. december

Božie narodenie [1. sviatok vianočný] - 25. 12.

Demeter, sv. Demeter - 26. október

Dorota, sv. Dorota - 6. február

Dušičky - 2. november

fašiangy - obdobie od Troch kráľov do Popolcovej stredy

Hromnice - 2. február

Ján, sv. Ján Krstiteľ – 24. jún

Juraj, sv. Juraj – 24. apríl

Juraj, sv. Juraj (spomienka prenesenia jeho ostatkov do chrámu v Lydde) – 3. november

kántry - tri pôstne dni – streda, piatok, sobota po 3. adventnej nedeľi

Katarína, sv. Katarína - 25. november

Kracun, Kračún = Božie narodenie

Krivý pondelok, Krivy pondzelok = prvý pondelok veľkonočného pôstu

Krivá streda = Popolcová streda

križové dni - sv. Marka a 3 dni pred Nanebovstúpením Pána

Kvetná nedeľa - nedeľa pred Veľkonočnou nedeľou, začiatok veľkonočného týždňa

Luca, Lucia, sv. Lucia - 13. december

Marek, sv. Marek - 25. apríl

Martin, sv. Martin - 11. november

Matúš, sv. Matúš - 21. september

Michal, sv. Michal – 29. september

Mikuláš, sv. Mikuláš - 6. december

Mláďatká - 28. december

Nanebovstúpenie Pána - 40. deň po Veľkej noci

Nový rok - 1. január

Ondrej, sv. Ondrej - 30. november

Ondrej = Andrej

ostatné fašiangy = tri posledné dni fašiangov (nedeľa - utorok)

ostatky = ostatné fašiangy

pašiový týždeň = veľkonočný týždeň

Popolcová streda - streda po fašiangoch - 40. deň pred Veľkonočnou nedeľou, začiatok veľkonočného pôstu

prvopôstna streda = Popolcová streda

Rusadlá = Turíce

Sáva, sv. Sáva (ctihodný) – 5. december / 18. december

strídžie dni = dni od Kataríny (25. 11.) do Tomáša (21. 12.)

Štedrý deň - 24. december

Štedý večer = večer Štedrého dňa

Štefan, sv. Štefan [druhý sviatok vianočný] - 26. december
Tomáš, sv. Tomáš - 21. december
Traja králi - 6. január
Turíce = cirkevný sviatok začínajúci 7 týždňov po Veľkej noci
Varvara – 4. december /17. december
Varvara = Barbora
Veľkonočná nedeľa - 40. deň po Popolcovej strede
veľkonočný týždeň = týždeň pred Veľkou nocou; začína Kvetnou nedeľou a končí Veľkonočnou nedeľou
Veľký piatok = piatok veľkonočného týždňa
Vianoce - 24. december - 6. január / 6. január – 19. január
Vilia, Vilija = Štedrý deň
Všetechsvätých - 1. november
Zvestovanie - 25. marec / 7. apríl
Zelený štvrtok – štvrtok veľkonočného týždňa

Identifikácia lokalít a oblastí Slovenska uvedených v texte:

(podľa Majtán, M.: *Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773–1997)*. Bratislava: Veda 1998)

Ábelová (okr. Lučenec)
Babiná (okr. Zvolen)
Bánovce nad Bebravou (okr. Bánovce nad Bebravou)
Bánovce nad Ondavou (okr. Michalovce)
Belianska dolina [oblasť] (okr. Prievidza)
Betliar (okr. Rožňava)
Blatnica (okr. Martin)
Bošácka dolina [oblasť] (okr. Nové Mesto nad Váhom)
Brezno (okr. Brezno)
Budkovce (okr. Michalovce)
Bzince pod Javorinou (okr. Nové Mesto nad Váhom)
Cerová (okr. Senica)
Cerová – Lieskové = Cerová
Cеровo (okr. Krupina)
Červeník (okr. Hlohovec)
Čičmany (okr. Žilina)
Čierne Kláčany (okr. Zlaté Moravce)
Dačov Lom (okr. Veľký Krtíš)
Detva (okr. Detva)
Dohnaň = Dohňany
Dohňany (okr. Púchov)
dolina rieky Slaná [oblasť] (okr. Rožňava)
Dolná Súča (okr. Trenčín)
Dolná Tižina (okr. Žilina)
Dolná Trenčianska [oblasť] = dolná časť Trenčianskej župy
Giraltovce (okr. Svidník)
Gočovo (okr. Rožňava)

Hažín (okr. Michalovce)
Hermanovce na Topľou (okr. Vranov nad Topľou)
Horehronie [oblasť] (okr. Brezno)
Horná Súča (okr. Trenčín)
Horné Bzince = Bzince pod Javorinou
Horné Ozorovce = m.č. obce Bánovce nad Bebravou
Horný Tisovník (okr. Detva)
Hradište pod Vrátnom (okr. Senica)
Hruštín (okr. Námestovo)
Chmeľnica (okr. Stará Ľubovňa)
Jasenová (okr. Dolný Kubín)
Kašov (okr. Trebišov)
Kokava nad Rimavicou (okr. Poltár)
Kostolná-Záriečie (okr. Trenčín)
Košariská (okr. Myjava)
Košťany nad Turcom (okr. Martin)
Kravany (okr. Poprad)
Križová Ves (okr. Kežmarok)
Krušetnica (okr. Námestovo)
Lešň (okr. Zvolen)
Liptovské Revúce (okr. Ružomberok)
Liptovský Mikuláš (okr. Liptovský Mikuláš)
Lomná (okr. Námestovo)
Lovinobaňa (okr. Levice)
Lubtov = Liptov
Michalková (okr. Zvolen)
Muránska Zdychava (okr. Revúca)
Nitra (okr. Nitra)
Nižná Jablonka (okr. Humenné)
Nižný Žipov (okr. Trebišov)
Nové Zámky (okr. Nové Zámky)
Oravská Polhora (okr. Námestovo)
Plavnica (okr. Stará Ľubovňa)
Pohorelá (okr. Brezno)
Polichno (okr. Lučenec)
povodie rieky Cirocha [oblasť] (okr. Snina)
Pozdišovce (okr. Michalovce)
Radvaň nad Laborcom (okr. Michalovce)
Rajecká Lesná (okr. Žilina)
Rybany (okr. Bánovce nad Bebravou)
Sedlice (okr. Prešov)
Senohrad (okr. Krupina)
Slatina nad Bebravou (okr. Bánovce nad Bebravou)
Smilno (okr. Bardejov)
Smolenice-Molpír (okr. Trnava)
Solčany (okr. Topoľčany)
Spišský Štiavnik (okr. Poprad)

Spyš = Spiš
 Stakčín (okr. Svidník)
 Stankovce = Trenčianske Stankovce
 Stará Turá (okr. Nové Mesto nad Váhom)
 Staré (okr. Michalovce)
 Sucháň (okr. Veľký Krtíš)
 Štále pri Novej Bani = osady (štále) patriace pod obce Malá Lehota a Veľká Lehota (okr. Žarnovica)
 Štefanov nad Oravou (okr. Tvrdošín)
 Štrba (okr. Poprad)
 Tajov (okr. Banská Bystrica)
 Tekovská Breznica (okr. Žarnovica)
 Telgárt (okr. Brezno)
 Terchová (okr. Žilina)
 Trenčianske Mítice (okr. Trenčín)
 Trenčianske Stankovce (okr. Trenčín)
 Trenčín (okr. Trenčín)
 Uderiná = Lovinobaňa
 Uhrovec (okr. Bánovce nad Bebravou)
 Uhrovská dolina [oblasť] (okr. Bánovce nad Bebravou)
 Valaská Belá (okr. Prievidza)
 Važec (okr. Liptovský Mikuláš)
 Veľatý (okr. Trebišov)
 Veľká Lesná (okr. Stará Ľubovňa)
 Veľká Tŕňa (okr. Trebišov)
 Veľké Ozorovce (okr. Trebišov)
 Veľké Uherce (okr. Prievidza)
 Veľké Zalužice = Zalužice
 Veľký Lom (okr. Veľký Krtíš)
 Vlachovo (okr. Rožňava)
 Vrbica = m. č. obce Liptovského Mikuláša
 Vyšná Radvaň = Radvaň nad Laborcom
 Zalužice (okr. Michalovce)
 Zamutov = Zámuto
 Zámuto (okr. Vranov nad Topľou)
 Záriečie = m.č. obce Kostolná-Záriečie
 Závadka nad Hronom (okr. Brezno)
 Zemplínska Široká (okr. Michalovce)
 Zvolen (okr. Zvolen)

POZNÁMKY

- 1 Okrem tkania ide o pletenie (priame spracovanie živočíšnych vlákien neupravených do podoby priadze), pletenie a viazanie.
- 2 Príspevok vznikol v rámci etno-archeologického seminára *Kult a mágia v materiálnej kultúre*, ktorý zorganizovala Katedra archeológie FiF UK v Bratislave. V skrátenej verzii bol prednesený dňa 29. 1. 2003. Predstavy spojené s nástrojmi na pradenie sú spracované v samostatnom príspevku (pozri poznámku 31).

- 3 Vychádzam predovšetkým z práce *Slavianskaja mifologija* (Moskva 2002). Z ostatných prác venovaných tejto časti predstáv a zvykov u slovanských národov čerpám údaje len v malej miere (viď Použité pramene).
- 4 Výskum predstáv a zvykov spojených s jednotlivými druhmi práce vyžaduje dostatočnú mieru znalostí z duchovnej kultúry, a zároveň poznanie technológie pracovných činností. Tým, že sa bádanie orientovalo vo väčšej miere buď na jednu, alebo na druhú oblasť, poznatky sústredené o pracovných zvykoch nemajú systematickú povahu.
- 5 V roku 1993 vyšiel pod názvom *Slovenské obyčaje, povery a hry* (DOBŠINSKÝ 1993).
- 6 V dotazníku sa v rámci otázky č. 165 *Zákazy spojené s prácou žien* zisťovala v časti 165/2 odpoveď na otázku *Kedy sa nesmelo priať?* (EAS 1970: 199-200). Sústredený materiál bol spracovaný do podoby vyhodnocovacieho hárkku i do máp, ktoré však neboli publikované (FEGLOVÁ 1990: 2242, 2243).
- 7 Okrem prác J. Holubyho, ktoré zoradil a vydal J. Mjartan pod názvom *Národopisné práce* (1958), sú príspevky dostupné iba v periodikách vydávaných na Slovensku a v Čechách.
- 8 Atlas prezentuje podobu ľudovej kultúry na území Slovenska v uplynulých 70-100 rokoch rekonštruovanú cez pamäť informátorov a existenciu javov v teréne. Údaje boli získané výskumami realizovanými v rokoch 1971-75 vo vybraných 250 lokalitách na území Slovenska.
- 9 V príspevku som nepoužil údaje o pradení a tkaní obsiahnuté v rozprávkach a povestiach z územia Slovenska. Ide o rozsahom veľký súbor textov, ktorý vyžaduje samostatné spracovanie.
- 10 Pradenie - zhotovovanie rozlične hrubej rovnomernej pevnej nite pomocou vretena alebo kolovratu (RYBÁRIKOVÁ – ZAJONC 1995). Príspevok obsahuje predstavy a názory spojené s týmto spôsobom zhotovovania priadze.
- 11 Druganie – zhotovovanie hrubej mäkkej priadze z vlny pomocou dreveného háčika, mutvičky (vrchovca z ihličnatého stromu), drugy (vreteno, rámik otáčajúci sa na valčeku s rúčkou) alebo súkennického kolovratu. Druganím sa v niektorých oblastiach Slovenska označovalo aj spriadanie vlákien horšej kvality, neporiadne pradenie alebo šúľanie nití pomocou mutvičky (PALIČKOVÁ-PÁTKOVÁ 1995).
- 12 Pri šúľaní sa vlákna pradiava skrúcali medzi dlaňami alebo dlaňou o stehno, lýtko, prípadne o líce. Používané nástroje – drevený háčik alebo mutvička – slúžili predovšetkým na namotávanie hotovej priadze. Šúľaním sa zhotovovali dlhšie kusy pevných nití z rastlinných vlákien – dratvy na šitie, kusy motúzov (ZAJONC 2002: 47).
- 13 E. Marková uvádza, že textilná kultúra južnej a západnej časti Slovenska sa zakladá na konopiach, severného a východného Slovenska na ľane (MARKOVÁ 1976: 20). Výskumy k EAS toto konštatovanie upresnili: konopa ako jediná vláknodarná rastlina sa pestovala na Záhorí, v okolí Trnavy, Trenčína, Nitry, Nových Zámkov, západne od Topoľčian. Ľan na Orave, Spiši a na Kysuciach. Na ostatnom území bolo zaznamenané pestovanie a spracúvanie oboch rastlín (EAS 1990: 27, mapa 23).
- 14 Konopa siata (lat. *Cannabis sativa* L.).
- 15 Napr. pri zbere sa najskôr trhali samčie rastliny (*poskonné konope*) a o niekoľko dní neskôr samičie rastliny (*materné konope*) (Trenčianske Mitice; ZAJONC 1981: 7).
- 16 Na Ukrajine pri narodení dievčaťa i chlapca podviazali pupočnú šnúru niťou zo samičích rastlín, aby boli neplodní alebo u dievčaťa používali niť zo samčích rastlín, aby bolo priadkou a u chlapca zo samičích rastlín, aby všetko vedel (BORJAK 1997: 56-57).
- 17 Ten istý autor však uvádza aj vysvetlenie, že dievča sa malo vydať vtedy, ak vyrástla jedna samičia a jedna samčia rastlina (HOLUBY 1958: 172).
- 18 V Čiernych Kľačanoch ich označovali ako *podhončivé* steblá alebo *podhonky* (MARKOVÁ 1976: 170).

- 19 Pravdepodobne zo západného Slovenska.
- 20 Ľan siaty (lat. *Linum usitatissimum* L.); pozri v časti 1.6 Priadza.
- 21 *Babka* = zväzok konopí z 2 hrstí (Slovník... 1994: 79), zviazaná hrst' vyhachlovaného [vyčesaného na hachli – pozn. Zj] ľanu (KÁLAL M. – KÁLAL K. 1923: 10).
- 22 Údaj o kúdeli ako obetine v kresťanských obradoch je z Terchovej: „Na Dušičky (2. november) býva v kostole *hofera* za všetky duše zomrelých. Na túto offeru dávajú baby (ženy) *len* (ľan). Koľko je vlákeniek v tom ľane, toľko sa duši vyslobodí z očistca“ (VOJTEK 1901: 63).
- 23 O strihaní vlny pozri napr. PODOLÁK 1982: 189-192.
- 24 Slovo *rúno* je odvodené od rvať, trhať (MACHEK 1957: 423-424).
- 25 O svadbe pozri napr. KOMOROVSKÝ 1976: 190-191. O narodení pozri napr. Prostonárodné povery 1892: 118, FERKO 1985: [7].
- 26 V Nižnej Jablonke dával gazda pod kračún (vianočný chlieb) bielu alebo čiernu srst', aby sa mu v budúcom roku rodili biele alebo čierne ovce (FEGLOVÁ 1979: 51). U Bielorusov stareny v kožuchoch vytrhávali kravám alebo ovciam chumáč srsti a ten zapichli do visiacej zámky, aby vlci neznepokojovali dobytok (VALENCOVA 2002a: 493). V Kurskej gubernii aj v iných oblastiach Ruska na sviatok Juraja (na jar a na jeseň) roľníci nič nerobili zo srsti, aby im vlci nepojedli ovce (AFANASJEV 1994: 711).
- 27 Nálezy spradených vlákien do nite či šnúry sú už z mladšieho paleolitu (BARBER 1992: 39).
- 28 O vretenách pozri napr. UHLÁR 1966, RYBÁRIKOVÁ – ZAJONC 1995a.
- 29 Potvrdili to aj výsledky výskumov EAS, podľa ktorých bolo vreteno na strednom, a najmä na východnom Slovensku prevládajúcim nástrojom na pradenie do konca 2. svetovej vojny, alebo až do zániku domáckej výroby priadze v období kolektivizácie (EAS 1990: 27, mapa 26).
- 30 Napr. Slnko bolo ponímané ako koleso kolovratu a lúče Slnka ako nite namotávané na vreteno (AFANASJEV 1994: 222).
- 31 O tejto skupine predstáv pozri ZAJONC, J. 2004: Tradičné predstavy a názory spojené s nástrojmi na pradenie. In: E. Krekovič (ed.), T. Podolinská (co-ed.): *Kult a mágia v materiálnej kultúre*. [Zborník príspevkov z etno-archeologického seminára]. Bratislava: SAS – Ústav etnológie SAV, s. 83-94.
- 32 V materiáli z územia Slovenska som takýto význam pradenia nenašiel.
- 33 Vychádzal som z materiálu T. Belanovej (2003) o výskyte praslenov v ženských a v malej miere aj v mužských hrobách. Ďakujem jej za ochotu pri poskytnutí údajov.
- 34 Napr.: „Beda tomu domu, kde muž nosí praslicu a žena palicu“ (ZÁTURECKÝ 1974: 63).
- 35 Marková uvádza, že druganie existovalo ako mužská práca v rámci výroby kopýtc (pančuchy pletené z vlny, nosené celoročne do krpcev) na západnom Slovensku (MARKOVÁ 1964: 84).
- 36 Domácke výrobky z vlny patrili k základným predmetom karpatského salašníctva (PODOLÁK 1982: 191) a podľa rozšírenia názvu *druga* na Slovensku i mimo jeho územia možno usudzovať na valašský pôvod tohto termínu (ÁBELOVÁ 1968: 84).
- 37 Nasvedčuje tomu porekadlo „valach v zime praslicu stráži“ (nestráži ovce, ale pradie).
- 38 Údaje od polovice 19. do polovice 20. storočia o druganí spojenom s pletením obuvi v okolí Myjavy, Nitry, Trenčína, Žiliny, Považskej Bystrice, Čadce, Novej Bane, Banskej Bystrice, Zvolena, Lučenca, na Liptove, Orave, Spiši pozri STAŇKOVÁ 1954, MARKOVÁ 1964, 1972. O zápästkoch (vlnené chránidlá zohrievajúce zápästie ako doplnok mužského, neskôr aj ženského odevu) pozri napr. STAŇKOVÁ 1949, NOSÁLOVÁ 1995.
- 39 O výrobe motúzov a dratiev pozri ÁBELOVÁ 1968, STAŇKOVÁ 1954, STAŇKOVÁ 1969: 363-364.
- 40 Túto schopnosť nesignalizujú vrodené fyzické znaky alebo javy sprevádzajúce narodenie, ako je tomu napr. pri schopnostiach čarovať, veštiť. Podľa predstáv známych u Slovanov dokáže

záračnú priadzu upriast' aj lasica (PETRUCHIN 2002: 396). V slovenskom materiáli som túto predstavu nezaznamenal.

- 41 O organizácii priadkových skupín pozri LUTHER 1999: 25-36. Priadky boli príležitosťou na realizáciu bohatej škály zvykov, z ktorých však sledujem len tie, ktoré sa priamo viažu k pradeniu alebo k priadzi.
- 42 Z Horných Bziniac pochádza aj údaj, že priadzu upradenú ešte nie sedemročným dievčaťom predávajú na fagle (smolnice) (Poverý z Horných... 1898: 626, prevzal SOCHÁŇ 1924: 110). Nie je však jasné, či preto, že niť má zvláštne vlastnosti alebo preto, že je menej kvalitná.
- 43 *Mora* = poločlovek-polodémon; živá osoba s vrozenými alebo získanými nadprirodzenými vlastnosťami, bytosť dusiaca, gniaviaca, príp. cicajúca krv spiacemu človeku (CIBULOVÁ-ZAJONC 1995). Zo Starej Turej pochádza záznam o tom, ako Cigánka „otniekál z moravského boku“ poradila, že proti gniaveniu morou treba dom omotať „od východ súnka takými nitkami sedom rázi kolom do kolečka, čo dzieča do sedmi rokóv naprade“ (H. 1897: 376).
- 44 Okrem toho dom trikrát obkružili svätenou kriedou, do okna položili svinský trus a aj „zos cerkvi malí čoška“.
- 45 *Vádzka* = obradová očista šestonediel'ky posvätením rodičky a jej obídením okolo oltára s horiacou sviečkou v ruke po ukončení šestonedelia (BEŇUŠKOVÁ 1995).
- 46 Pradením sa ženy i muži na území Slovenska zaoberali aj mimo tejto časti roka, a to i vonku, mimo obydľia. Ikono-graphické pramene zobrazujú ženu z Oravy pradúcu vonku pri pasení dobytká (kúdeľ má pod šatkou; MARKOV 1955: obr. 100, URBANCOVÁ 1987: 103; obr. 13), baču na salaši v Liptovských Revúciach pri druganí vlny (MAJLÁTH 1898: 393; obr. 12), ženu z Gemera (na mape z roku 1806; obr. 14) a dievča z Oravy (mal'ba M. Racskaya, 1840-50) s praslicou zastoknutou za pásom, umožňujúcou priať v stoj alebo za chôdze (MARKOV 1955: 43, 107). Uvedené príklady naznačujú, že celoročné pradenie (hoci na Slovensku v menšej miere a s ťažiskom v zimnom období) nebolo rozšírené len na Balkáne, ako konštatuje napr. J. Komorovský (2003).

Obr. 13
Žena pradúca niť z kúdele upevnej pod šatkou na hlave. Detail obrazu *Dvaja plátenníci* od Maximilána Racskaya, okolo 1830. Obraz namalovaný k pripravovanej monografii Oravy od G. Szontágha, ktorý okrem tejto ženy pradúcej pri pasení dobytká zachytáva aj ďalšie reálie späté s výrobou plátna. Prevzaté z Gunda 1943: tab. II.

Obr. 14
Žena s praslicou a vretenom (druhá zľava) na mape Gemera od Ladislava Bartholomeidesa z roku 1806. Postavy zobrazujú odev a zamestnanie obyvateľov. Prevzaté z Markov 1955: obr. 43.

- 47 Tak to bolo napr. v Hruštine na Orave: priadky začínali na Všetechsvätých a končili sa ostatkami (RYBÁRIKOVÁ 1970: 23).
- 48 Napr. v niektorých obciach stredného Považia začínali priadky na Katarínu HORVÁTHOVÁ 1986: 24). Z okolia Prievidze je údaj, že priadky trvali aj cez pašiový týždeň (od Kvetnej nedele) (MJARTAN 1931: 3). O termíne priadok a pradenia pozri DOBŠINSKÝ 1993: 134 a n., LUTHER 1999: 25-26.
- 49 *Naháč* = jesienka (Colchicum L.; MACHEK 1954: 234).
- 50 Podľa údajov od P. Dobšinského začínali priadky na Michala. Pradeno nití upradených pred týmto termínom sa nazývalo *michalčä* (DOBŠINSKÝ 1993: 134).
- 51 Pozri poznámku 55.
- 52 O ženách, ktoré nestihli dopriať a dotkať včas: „Veľkonočná priadka, svätodušná (turična) tkáčka a sobotná práčka bývajú zlé gazdiné“ (SOCHÁŇ 1924: 111).
- 53 Pozri poznámku 46.
- 54 Išlo o prvý redik (premiestnenie ovčieho salaša) v roku. Na voze viezli salašný riad a nástroje z dediny na miesto prvého salaša (PODOLÁK 1995).
- 55 *Sporina* = výdatnosť (MACHEK 1957: 467).
- 56 Navyše každé náboženstvo používa vlastný systém, z ktorého vychádza štruktúra jeho cirkevného kalendára. V kresťanstve sa dodnes používajú vedľa seba juliánsky a gregoriánsky kalendár.
- 57 O zvyku pozri aj v časti 1.1 Pradivo – kúdeľ a vlna.
- 58 Údaj prevzala FEGLOVÁ 1995: 13.
- 59 Materiál získaný výskumom k EAS k otázke *Kedy sa nesmelo priať?* uvádza vyše 30 dní a špecifikuje aj časti dňa alebo týchto dní, kedy bolo zakázané priať (FEGLOVÁ 1990: [vyhodnocovací hárok]). O zákazoch pradenia ako súčasti kalendárnych zvykov pozri HORVÁTHOVÁ 1986 a LUTHER 1999: 20-23, 53-70.
- 60 Pri písaní mien nadprirodzených bytostí vychádzam zo zásady aplikovanej v Encyklopédii ľudovej kultúry Slovenska (1995): mená démonických bytostí sú s malým začiatočným písmenom, mená bohov a svätcov (aj v ich ľudovej podobe: napr. sv. Lucia – Lucia, Lucka, Luca) sú s veľkým začiatočným písmenom. Mená nadprirodzených bytostí v častiach textov citovaných z prameňov nechávam v pôvodnom tvare.
- 61 *Pondzeľčata* uvádza z Veľkých Zalužíc M. Kosová (1953: 50), *pondelča* V. Gašparíková (1950: 164) z Valaskej Belej a E. Horváthová (1990: 159; 1995d: 62) z okolia Brezna, *ponedilčata* z oblasti východne od Sniny J. Varchol a N. Varjan (1981: 7) i L. Neufeld (1985: 436).
- 62 Vo štvrtok nepriadli napr. v Sedliciach (MJARTAN 1950a: 6), v Dohnani v Trenčianskej stolici (TAJOVSKÝ 1897: 313), v Stankovciach (KISSOVIE 1905: 58), v Uhrovskej doline (HORVÁTHOVÁ 1977: 337), vo Veľatoch (ZAJONC 1992a: 56).
- 63 V okolí Giraltoviec ju nazývali *štvartnica* (BEDNÁRIK 1942: 67), na Kysuciach to bola *štvrtočná víla* (HAJNAL 1927: 176), v Bošáckej doline to bol *škrtek-neškrtek* (HORVÁTHOVÁ 1995c: 95).
- 64 Podľa J. Komorovského piaty deň v týždni, pôvodne zasvätený Mokoši, splynul s Paraskevou-Pjatnicou. Svätica tohto mena neexistovala, bola to iba personifikácia. Grécke slovo „paraskeue“ znamenalo „deň prípravy“, čiže piatok (KOMOROVSKÝ 2003).
- 65 Napr. „Viem, že v Trenčianskej ženy v sobotu večer nepradú“ (Trenčianska župa 1882; HOLUBY 1913: 141), obce východne od Sniny (VARCHOL – VARJAN 1981: 7), všeobecne na Slovensku (HORVÁTHOVÁ 1986: 17).
- 66 Napr. Dohnaň (TAJOVSKÝ 1897: 313), Stankovce (KISSOVIE 1905: 58), Veľký Lom (KOSTKOVÁ 1950: 6), Sedlice (MJARTAN 1950a: 6), Veľká Lesná (HORVÁTHOVÁ 1972: 485), Veľaty (ZAJONC 1992a: 56).

- 67 Ide o sv. Sávu ctihodného (ČÍŽEK 2003a).
- 68 Údaje o zákaze sú napr. z Detvy (MEDVECKÝ 1905: 182), z Hermanoviec nad Topľou (BEDNÁRIK 1942: 21), z Uhrovskej doliny (HORVÁTHOVÁ 1977: 337), z obcí v údolí Hornádu (HORVÁTHOVÁ 1989: 264), z údolia Slanej (BEDNÁRIK 1942: 14-15; HORVÁTHOVÁ 1990a: 205). V údajoch sa objavila aj výnimka - v gemerskej obci Vlachovo tento zákaz nebol známy (IŠTVANCOVÁ 1984: 57). Výskum k EAS uvádza zákaz priasť na Luciu z 34 lokalít (FEGLOVÁ 1990: 2243).
- 69 Napr. v deň sv. Agáty: v Stankovciach „na Hatu (Agatu) sa tiež nepradie, ani šit' sa nesmie, len fazuľa sa môže oberať, lebo keby s niťami niečo robili, mali by v d'ateľine žažulinu“ (KISSOVIE 1905: 58). *Žažulina*, *žežulina* je kukučina (*Custuca* L.) (MACHEK 1954: 185, ČERVENKA 1986: 195). J. Fándly uvádza, žiaľ v neúplnej podobe údaj, podľa ktorého „keď na svatú Hatu prađe, že okolo stavaňa...“ (FÁNDLY 1990: 324).
- 70 Motív opl'utia sa objavuje aj v predstavách u východných Slovanov, aj u Bulharov a Srbov. Na Štredý deň alebo na celé sviatky dávali praslicu na pôjd alebo do komory, aby ich, ako hovorili vo Vojvodine, *babici* (duchovia) neopl'uli, nepošpinili (VALENCOVA 2002: 395).
- 71 Na Ukrajine trpnu ruky žene pradúcej v piatok napriek zákazu (TOLSTAJA 2002a: 399).
- 72 Názov ochorenia však nie je odvodený od slova *klat'*, ale od latinského *colica* = žalúdočné kŕče (MACHEK 1957: 214; ŠPAŇÁR - HRABOVSKÝ 1987: 107, 798).
- 73 Podobný motív pochádza z Moravy: „V niektorých dedinách je pověra, že toho dne se nemá přísti, jinak se Lucie pomstí. Jednou kdesi předli; když jim to bylo vytýkáno, odpověděla jedna: Než se Luca dopucá, já potáček napucám. V tom vešla Lucie a hodila na hlavu té přadleny řeřavé uhlí“ (NIEDERLE – CHOTEK 1922: 785).
- 74 Predstava vychádza z reálií o živote svätice, ktorej odrezali prsia (ČÍŽEK 2003).
- 75 Kult sv. Demetera sa rozšíril na Slovensko pri kolonizácii na valaskom práve v 15. – 17. storočí (FEGLOVÁ 1995a).
- 76 Ide pravdepodobne o hrebene, ktoré sa používali ako párové nástroje. Slúžili na česanie vlny (ECKHEL 1988: 27-29), ale aj na kúdeľ (MARKOVÁ 1976: 19-21; KARDOŠOVÁ – ELSCHKEK – ZAJONC 1995).
- 77 Spojenie pradenia a vlka sa vyskytuje aj v údají, že: „Zapozdivšie sa na priadkach odprevádza a zavádza *vlkodlak*“ (DOBŠINSKÝ 1880: 116; podľa neho SOCHÁŇ 1924: 110).
- 78 Pozri poznámku 69.
- 79 Ide napr. o priadzu používanú v ľubostných veštách; pozri časť 1.5.2.2 Pradenie v určitých dňoch a častiach roka.
- 80 Tento strom býva často zobrazovaný na lopatkovitých prasliciach známych u východných Slovanov (PETRUCHIN 2002: 395).
- 81 Pozri príslušné prechádzajúce časti a nasledujúcu kapitolu 3. Predstavy a názory spojené s bielením priadze.
- 82 Napr. z Važca : „Jano, Mišo, Daniel, Ondrej, že by si nemau ani spania, ani pomeškania, keď ty ku nám neprideš!“ (LUTHER 1999: 57).
- 83 Napr. zo Štrby: „Pálime motúzy na Jána“ (na Paľa, na Miša, na Jura a podobne) (LUTHER 1999: 57).
- 84 Konkrétne lokálne varianty a dni, v ktorých sa vykonávali takéto veštby a privolávania pomocou motúzikov pozri LUTHER 1999: 54-58.
- 85 Oheň sa používal aj pri individuálnej veštbe, ktorou malo dievča zistiť intenzitu vzájomnej lásky medzi ňou a jej chlapcom. Z odpadu z konopí (z kúdele) pri pradení urobilo dievča dve kôpky, ktoré predstavovali ju a jej chlapca. Kôpky postavené vedľa seba sa zapálili. Smer nachýlenia popola po zhorení určoval, či sa majú radi alebo nie (nachýlenie k sebe alebo od seba), alebo

- koho kôpka sa odchýlila, ten toho druhého neľúbil (Hažín; LUTHER 1999: 57).
- 86 O motovidlách pozri RYBÁRIKOVÁ – ZAJONC 1995b.
- 87 U južných Slovanov sa motovidlo používalo napr. pri liečení žalúdočných problémov u detí so slovami „Tak ako sa motovidlo, moták točí, tak nech sa môjmu dieťaťu [meno] v črevách točí...“ (RADENKOVIĆ 1996: 144-145).
- 88 Pozri časť 1.5.2.2 Pradenie v určitých dňoch a častiach roka.
- 89 Bližšie pozri napr. ZAJONC 1995.
- 90 Pozri časť kapitoly 1.5.2.2 Pradenie v určitých dňoch a častiach roka.
- 91 Z formulácie sa na prvý pohľad zdá, že prítomnosť muža – Róma mala negatívny a ženy – Rómky pozitívny vplyv na bielenie. Ide však zrejme o predstavu, že Róm (muž alebo žena) sú negatívnym a žena (Nerómka) pozitívnym prvkom v symbolickom chápaní procesu bielenia.
- 92 Buď to bolo vonku - snovanie na kolíkoch zarazených do steny budovy (Babiná; ZAJONC 1992a: 22) alebo vo vnútri - v Závadke nad Hronom chodili snovať do veľkej izby v strede obce (STAŇKOVÁ 1969: 385-386). V Čičmanoch ženy spoločne snovali na stene v niekoľkých stodolách v obci (vlastný výskum 3. 10. 2003).
- 93 Bližšie pozri v časti 5.2 Tkajúca osoba.
- 94 Lokalizácia údaju do Polesia vychádza z informácie od autorky východiskového textu.
- 95 Príslušnosť údaju ku kultúre východných Slovanov vychádza z informácie od autorky východiskového textu.
- 96 Z teritória východných Slovanov pochádza povera, že osnova sa nesmie nechávať cez noc nedokončená, lebo prídu čerti a poprehadzujú v nej nite (LEBEDEVA 1956: 497).
- 97 Pozri poznámku 94.
- 98 Pozri poznámku 94.
- 99 O hrabkách pozri ZAJONC 1995b.
- 100 *Zívadlá* = nitelnice, pomocou ktorých sa tvorí ziva – medzera medzi niťami osnovy na prehadzovanie člnku s útkovou niťou.
- 101 Údaj je nejasný, pretože pri navíjaní osoby pracovali spolu, a preto aj spolu skončili.
- 102 Nie je však uvedené, o aký uzlík ide. Pozri aj údaj v časti 5.3.1 Začiatok tkania.
- 103 Pozri poznámku 100.
- 104 *Potáčka* = potak - zariadenie na navíjanie priadze na cievky a cievy (RYBÁRIKOVÁ - ZAJONC 1995c).
- 105 Údaj sa viaže k remeselníckemu prostrediu.
- 106 Ciepky, vždy dva, boli ploché latky alebo paličky, ktorých úlohou bolo držať rozdelenie nití v osnove – tzv. niťový kríž. Ciepkami nazývali aj latky, ktoré v niektorých oblastiach Slovenska vkladali pod osnované nite pri ich namotávaní na osnovný návoj (ZAJONC 1995c). Ciepok, nazývaný aj slepý ciepok, bola latka alebo palička, ktorú navliekli do slučky na konci osnovy. Osnované nite rovnomerne rozložili po ciepku, zastrčili ho do žliabku v návoji. Tak k nemu na začiatku navíjania upevnili osnovu. O ciepkoch pozri v častiach 5.3.2 a 5.3.3.
- 107 Pozri aj poznámku 52.
- 108 Išlo o plachtu, v ktorej bola osnova po zložení zo snovadla.
- 109 „Ach, Paňe Bože Otče pomáhajťe mi!“ (Gočovo; ZAJONC 1984: 22), „Paňe Krist’e pomáhaj!“ (Babiná; ZAJONC 1992a: 13), „Božičku pomôš!“ (Veľaty; ZAJONC 1992b: 59).
- 110 Pozri poznámku 94.
- 111 Nite na jednom kraji osnovy na osnovnom návoji ovisli.
- 112 Ide o čakanku štrbákovú (*Cichorium endivia* L.; ČERVENKA a kol. 1986: 174, MACHEK 1954: 231), ktorú v lokalite používali na liečenie všetkých chorôb (REPČOK 1987: 68).
- 113 Pozri aj praktiky v časti 5.3.3 Ukončenie tkania.

- 114 Takáto plachta sa v rodine dedila. Informácia odznela v diskusii po prednesení príspevku 29. 1. 2003.
- 115 Pozri aj poznámku 52.
- 116 Ide asi o slepý ciepok.
- 117 Kútna plachta, ktorou bola posteľ ženy po pôrode (šestonedielky) oddelená od ostatného priestoru izby.
- 117a Išlo asi o paličku navlečenú v záhybe na konci plátna, slúžiaceho na upevnenie osnovy k prednému návoju. Na druhom konci plátna boli strapce, o ktoré sa priviazali osnovné nite.
- 118 *Telička* = jalovica (KÁLAL K. – KÁLAL M. 1923: 711).
- 119 Zrejme išlo o mlieko, ktoré bolo krvavé v dôsledku čarovania.
- 120 Pozri časť 1.1 Pradivo a koniec časti 1.5.2.2.2 Dôsledky porušenia zákazov pradenia.
- 121 Priamo s kultom Perúna súvisí aj údaj, podľa ktorého preto, aby bolo možné vyhnúť sa hromu a hromobitiu, nemali sa na Veľkonočný štvrtok a u južných Slovanov aj nasledujúcich 6 alebo 8 štvrtkov vykonávať ženské práce vrátane pradenia (TOLSTAJA 2002d: 487).
- 122 Napr. v Hornom Tisovníku sa medzi Vianocami a Novým rokom nemalo priať, lebo „udrie hrom“ (MJARTAN 1950: 54).
- 123 Príkladom viacvrstvovosti predstáv sú napr. vysvetlenia ochorenia či úhynu oviec pri porušení zákazu priať, a to z hľadiska mágie (ovce sa začali krútiť ako vreteno), totemistických predstáv (vlk sa „zamotá“ do stáda, vlk napadane ovce v dôsledku porušenia jeho vzťahu s ľuďmi) alebo predkresťanských náboženských názorov (trest démonickej bytosti s prvkami bohyne Mokoš).
- 124 Za presnú identifikáciu odevu ďakujem odbornej pracovníčke SNM – Historického múzea v Bratislave Mgr. M. Zubercovej.

TRADITIONAL IMAGES AND VIEWS LINKED TO SPINNING AND WEAVING

Summary

Knowledge of cultures of both European and other-than-European origins confirms the fact, that spinning and weaving were important parts of traditional cultures also from the point of spiritual life. While archaeology delivers material evidence of the manufacturing of textile (tools, rarely fabrics), ethnography and ethnology inform about spiritual aspects of this occupation.

Knowledge of spinning and weaving and skills needed for carrying them out, handed over from one generation to another mainly by women, occupied a firm position in Europe in the year's labour cycle in harmony with the vegetation cycle. Ethnographic material obtained in Slovakia proves that spinning and weaving were typical winter activities; their products seen as elements of material culture fulfilled utility, sign and symbolic functions. In this context a complex of images and views linked to these occupations came to existence. The very first of them, rooted predominantly in magic and pre-Christian conceptions, were later partially modified and overlapped by Christian elements. The existence of this pagan-Christian complex of images and views was tied to the active practice of manual spinning and weaving. Though these techniques have not been applied since the second half of the 20th century, they have latently remained in commemorative narrations and superstitions.

A quantitative evaluation of images and views relating to spinning and weaving collected in Slovakia shows that their greater and more heterogeneous part associates with spinning. These images and views are a basis for practices ranging from prophecies to prohibitions characterised as taboos. The lowest layer is comprised of principles of the magic of touch (e.g. a contact with the tool enables to obtain skills for carrying out the occupation in which the tool is used), magic of similarity (e.g. sheep will 'spin' round in the same way as the spindle does if a prohibition imposed on spinning is not observed), partial magic (e.g. a tool symbolised the whole process of which it was a part), or the magic of the commencement (e.g. practices destined to secure good condition at the beginning of a spinning party). Some of the images contain elements of the cult of animals and totemism. An association of some of these operations with wild animals indicates that these ideas are of a very ancient origin, e.g. the association of snake with spinning, the spindle and the skein, or the wolf pointing to prohibitions imposed on spinning, rolling the yarn into ball, and arranging the warp for weaving.

The next layer contains pre-Christian religious images. The prohibition to spin on Thursday, a sacred day for the old Slavs, may be considered as an example of the cult of Perun. According to E. Horváthová, this prohibition applied in Slovakia associated with spinning wool only. (Horváthová 1995c: 95). It thus allows a hypothesis that this prohibition related rather to the cult of the goddess Mokoš, whose sacred day was Thursday. The residue of the cult of Perun may also be seen in other prohibitions which, if broken, will cause thunder and strikes of lightning. That Mokoš relates to the prohibition on spinning may be seen in a number of images concerning a breach of bans (e.g. illness or loss-rate of sheep – Mokoš was their patron saint).

Demonic beings (Lucia, Varvara and Sava) associated with spinning and some of them sprang out of pre-Christian and Christian images and views, e.g. images concerning Lucia resulted from the intertwinement of the cult of the goddess Mokoš and features of St. Lucia. The pre-Christian ideas are also a source of ideas concerning lower demonic beings, as *pondelča* (*pondelok*, a Monday being), *štvrtnica* (*štvrtok*, a Thursday being) or *nedelča* (*nedeľa*, a Sunday being), each of them bearing a specific, territorially used denomination.

Magic principles and demonic beings associate with ideas on rolling up the yarn into balls and whitening it by boiling in lye. The presence of Lucia and Sava in prohibitions on this method of bleaching the yarn indicates their relation to the bans on spinning. The demonic character of Lucia links to a complex of the west-Slavic mythologic images; Sava relates to east-Slavic Paraskeva-Pjatnica.

The range of images concerning the arrangements for weaving and the process of weaving proper is not so wide as that concerning spinning. Prohibitions on stretching the warp are identical with those on spinning (e.g. illness of sheep). Later, they took on forms of practices securing successful and rapid weaving. Prophecies uttered during weaving aimed to identify the sex of a child – weaving was regarded as a women's occupation.

The above mentioned practices and prophecies associated with weaving may be considered as a residue of images related to this work at much earlier times in which the vertical loom might have been used. Ideas concerning the loom, its parts and other tools used in weaving known to the eastern and southern Slavs suggest that the lower and richer layer of ideas associated with arrangements for weaving and weaving proper could also have existed in Slovakia. However, they have not been detected in Slovak materials (only ideas associated with the whorl have been identified). Their low occurrence may also be due to insufficient data contained in the primary sources.

Traditional images associated with weaving and, first of all, spinning attest to their long established existence in the culture of Slavic peoples. A part of them may be regarded as common for the majority of them (e.g. the distaff as a protective object, images linking the snake to the spindle, various

prohibitions on spinning and reasons for imposing them). Images stemming from the cults of Mokoš and Perun have common origin in mythological images though individual Slavic peoples have endowed them with specific characteristics.

Customs and images associated with spinning and weaving are a peculiar intertwinement of magical, pre-Christian and Christian ideas. They also throw more light on the place of these occupations in the spiritual and world-view conceptions held by our remote ancestors. At the same time, they enable a wider view of the traditional material culture to be taken. Unlike various occupations or tools, these earlier ideas and images have not been substituted by new ones: they have only 'piled up' in layers and various mutual combinations.

The article was written within the framework of a grant project *Traditional Textile Culture in Slovakia – Connections and Parallels*. Scientific Grant Agency reg. No. 2/2076/22.

Vydáva Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r.o.

Hlavná redaktorka:

PhDr. Gabriela Kiliánová, CSc.

Výkonné redaktorky:

PhDr. Hana Hlôšková, CSc., Mgr. Tatiana Podolinská, PhD.

Redakčná rada: doc. PhDr. Ľubica Droppová, CSc., Univ. Prof. Dr. Gyivicsán Anna, Dr. hab. (MR), doc. Mgr. Martin Kanovský, PhD., PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhDr. Eva Krekovičová, DrSc., PhDr. Jan Krist (ČR), prof. PhDr. Milan Leščák, CSc., PhDr. Martin Mešša, doc. PhDr. Magdaléna Paríková, CSc., prof. PhDr. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Peter Salner, DrSc., PhDr. Zdeněk Uherek, CSc. (ČR), PhDr. Miroslav Válka, PhD. (ČR)

Adresa redakcie: Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Registr. č. 7091

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma:

Slovak Academic Press, spol. s r.o. P.O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava

e-mail: sap@sappress.sk

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly Review of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 52, 2004, Number 4

Editors: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Address of editor: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovakia

Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P.O. Box 57, Nám. slobody 6,

810 05 Bratislava, Slovakia and SLOVART G.T.G. Ltd., Krupinská 4,

P.O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'ethnologie de l'Académie slovaque des sciences

Année 52, 2004, No 4

Rédacteurs: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Adresse de la rédaction: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovaquie

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 52, 2004, Nr. 4

Redakteure: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Redaktion: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slowakei

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

ISSN 1335-1303

MIČ 49 616

SAP
SLOVENSKÝ
NÁRODOPIŠ
